DAVID

HUME

Žmogaus proto tyrinėjimas

pradai

DAVID

HUME

An Inquiry Concerning Human Understanding

1748

DAVID
HUME

Žmogaus proto tyrinėjimas

Iš anglų kalbos
vertė ir įvadą parašė
KĘSTUTIS RASTENIS

Vilnius ALK pradai 1995

UDK 165
Hi-144

Versta iš: Hume D. *An Inquiry Concerning Human Understanding.* - Indianapol, 1976

Knyga išleista
ATVIROS LIETUVOS FONDO
lėšomis

ISBN 9986-405-35-1

TURINYS

DAVIDO HUME'O PAŽINIMO TEORIJA

Naujųjų amžių filosofai, tiek racionalistai, tiek juos kritikavę empiristai, atmetę apriorinio pažinimo, „įgimtų idėjų" koncepciją, laikėsi R. Descartes'o suformuluotos aiškaus ir akivaizdaus pažinimo sampratos, taigi nors jie skirtingai aiškino pažinimo šaltinius, bet iš esmės vienodai suprato pažinimo tikslą, tik tikėjosi jį pasiekti skirtingais būdais. Pirmiesiems svarbiausia buvo akivaizdus apriorinis įgimtų idėjų teikiamas tikrumas, nepaisant didžiausių ir radikaliausių R. Descartes'o abejonių, paremtas tiesioginiu, būtišku ir nepajudinamu *cogito, ergo sum* tikrumu ir akivaizdumu; antriesiems žmogaus protas, J. Locke'o žodžiais tariant, tebuvo *tabula rasa*, kurią užpildo jutimų teikiami, iš išorinės tikrovės, substancijų gaunami įspūdžiai, impresijos. Empiristų pažinimo metodas ir kriterijus buvo patyrimas, jis sudarė samprotavimų ir išvadų pagrindą. Tai, ko tiesiogiai nepateikia jutimai, išprotaujama remiantis priežastingumo principu. Gamta buvo mechanistiškai suprantama kaip priežasčių–padarinių grandinių sistema, kurią ir pažįsta eksperimentinis gamtos mokslas. Šis pažinimo modelis buvo priešpriešinamas racionalistų modeliui, teigusiam apriorinį, įgimtų idėjų teikiamą

faktų tarpusavio ryšių supratimą. Tačiau pačiu faktų būtinų ryšių egzistavimu nebuvo abejojama. Ar patyrimas iš tikrųjų atskleidžia mums kokį nors būtiną faktų ryšį – tokį klausimą iškėlė anglų filosofas ir istorikas Davidas Hume'as.

D. Hume'as gimė 1711 m. Škotijos sostinėje Edinburge. Studijavo teisę Edinburgo universitete, išbandė jėgas komercijoje. Po to trejus metus (1734 – 1737) praleido Prancūzijoje, kur parašė svarbiausią trijų knygų filosofijos veikalą *Traktatas apie žmogaus prigimtį (A Treatise of Human Nature).* Grįžęs į tėvynę, išleido jį Londone 1730 – 1740 m. Tačiau veikalas neturėjo pasisekimo. D. Hume'o vardą išgarsino *Moralinės ir politinės esė (Essays Moral and Political,* 1741), kurių jam gyvam esant išėjo devyni leidimai. Rinktinė buvo nuolat papildoma. Iš viso D. Hume'as parašė 49 esė.

Verčiamas materialinių nepriteklių, D. Hume'as su generolo Sen Klero misija porą metų praleido Europoje. Būdamas Italijoje, jis perrašė pirmąją savo pagrindinio veikalo knygą apie pažinimą manydamas, kad dėl nesėkmės kaltas ne turinys, o nevykusi traktato struktūra, temų dėstymas. Tačiau ir perrašytas variantas, 1748 m. išleistas Londone pavadinimu *Filosofinė esė apie žmogaus protą (Philosophical Essays Concerning Human Understanding),* taip pat neturėjo pasisekimo. 1751 m. D. Hume'as išleido perrašytą (tiksliau – sutrumpintą) *Traktato apie žmogaus prigimtį* trečiosios knygos variantą *Moralės principų tyrinėjimas (An Enquiry Concerning the Principles of Morals).* Vėliau, 1757 m., buvo paskelbta ir antrosios knygos apie afektus santrauka. 1757 m. D. Hume'as išleido *Natūraliąją religijos istoriją (The Natural History of Religion,* parašyta 1755 m.).

Išrinktas Edinburgo juristų draugijos bibliotekininku, D. Hume'as parašė aštuonių tomų *Anglijos istoriją nuo Julijaus Cezario invazijos iki 1688 m. revoliucijos (The History from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688 of England,* 1753 – 1762), kurioje mėgino reabilituoti Stuartų dinastijos valdymą. Po to trejus metus D. Hume'as dirbo diplomatu Paryžiuje (1763 – 1766). Grįžęs į Angliją, porą metų dirbo jaunesniuoju valstybės sekretoriumi. Visą likusį gyvenimą D. Hume'as praleido gimtajame Edinburge. Čia jis buvo Edinburgo filosofų draugijos sekretorius, o vėliau subūrė mokslininkų grupę, kuri faktiškai tuo metu vaidino Škotijos Akademijos vaidmenį. Paskutiniaisiais gyvenimo metais D. Hume'as parašė *Dialogus apie natūraliąją religiją (Dialogues Concerning Natural Religion),* kurie buvo išleisti jau po autoriaus mirties, 1779 m.

D. Hume'as mirė 1776 m.

Nors pagrindinis D. Hume'o veikalas autoriui gyvam esant neturėjo pasisekimo, tačiau būtent jis, o ypač jo pirmosios knygos perrašytas variantas *Žmogaus proto tyrinėjimas* įrašė D. Hume'o vardą į filosofijos istoriją greta didžiausių pažinimo teoretikų. Pažinimo procesą D. Hume'as tyrinėjo vadovaudamasis agnosticizmu ir fenomenalizmu, apmąstydamas savo pirmtakų Johno Locke'o (1632 – 1704) ir George'o Berkeley'o (1685 – 1753) pažinimo koncepcijas.

Iškėlęs klausimą, ar patyrimas iš tikrųjų atskleidžia mums kokį nors būtiną faktų ryšį, D. Hume'as atsakė į jį neigiamai: tokio ryšio nėra. Nesvarbu, kad patyrimas mums rodo, jog kiekvieną rytą pateka saulė, – juk tai, kad ji kurį nors rytą

nepatekės, logiškai nėra prieštaringa, mes tai galime įsivaizduoti ir suvokti. Saulės patekėjimą kiekvieną kartą patvirtina vis kitas faktas. Patyrimas mums nerodo jokio būtino ryšio tarp dviejų faktų – jis rodo vien tai, kad daug kartų mes matėme, jog vienas faktas nuolat eina po kito arba jungiasi su kitu (pavyzdžiui, ugnis ir šiluma). O juk mokslas ir filosofija priežastinį ryšį laiko būtinu, ir tik toks jis gali būti efektyvus mokslinio pažinimo instrumentas.

Šio būtino ryšio mes nepažįstame ir a priori kaip matematikoje, kurios tiesoms būdingas demonstratyvus akivaizdumas – teiginys, kad stačiojo trikampio įžambinės kvadratas lygus statinių kvadratų sumai, būtų akivaizdžiai teisingas net ir tuo atveju, jei pasaulyje neegzistuotų joks trikampis. Juk iš vieno fakto mes negalime padaryti išvados, kad būtinai turi būti ir kitas faktas. Priežasties ir padarinio ryšys negali būti abstrakčiai išsamprotautas ir demonstratyviai a priori įrodytas; apie priežastingumą mes žinome tik iš patyrimo, tačiau patyrimas teparodo nuolatinį kurių nors objektų jungimąsi, neparodydamas jokio būtino jų ryšio. Tad tiesos apie faktus ir egzistavimą, sudarančios didžiąją žmogiškojo pažinimo dalį ir visų žmogaus veiksmų ir poelgių pagrindą, yra tik tikėtinos. Mes visuomet lyginame keletą patyrimų ir pasirenkame tas tiesas, kurias patvirtino didesnis patyrimų skaičius.

Taigi D. Hume'as pajudino vieną svarbiausių ligtolinės metafizikos (tiek racionalistinės spekuliatyviosios filosofijos, tikrąja prasme metafizinės, tiek empiristinės) principų – priežastingumo principą, vedantį prie pirmosios priežasties, kurio buvo tvirtai laikomasi nuo Aristotelio laikų. D. Hume'as

pirmasis ėmė tirti šį principą ir parodė jo nepagrįstumą, suduodamas smūgį spekuliatyviajai filosofijai ir apribodamas nepagrįstas jos pretenzijas.

Tačiau D. Hume'as buvo įsitikinęs, kad priežastingumu ir patyrimu vis dėlto reikia remtis pažįstant faktus ir egzistavimą bei praktiniame gyvenime – tai daryti mus verčia *instinktas* ir *tikėjimas*, įdiegti gamtos ar aukštesnės galios, dievybės, kurios neprieinamos mūsų tyrinėjimui ir pažinimui. Taigi D. Hume'as atmetė apriorinių sintetinių sprendinių, būtinų ir visuotinių, leidžiančių absoliučiai pasikliauti priežastingumo principu pažįstant reiškinius (tik reiškinius!), galimybę. I. Kanto žodžiais tariant, jis „užplukdė savo laivą saugumo sumetimais ant (skepticizmo) seklumos“[1].

D. Hume'as nuosekliai laikėsi empirizmo principų: jam nebeliko daiktų, tik žmogaus proto vaizdiniai (įspūdžiai ir idėjos), kuriuos jis ir tyrė. Visos idėjos tapo įspūdžių kopijomis ar jų siejimo rezultatu (psichologinė idėjų kilmė), pačiame patyrime nebeliko jokių būtinų loginių ryšių, tik psichologinės subjektyvios sąsajos (pasikartojančių reiškinių asociacija, įprotis ir tikėjimas). Taigi visas pažinimas D. Hume'o filosofijoje persmelktas psichologizmo ir subjektyvizmo. Sukritikavęs priežastingumo principą, jis pateikė psichologinę pažinimo analizę. Subjektyviais psichologiniais veiksniais grindžiamas pažinimas tapo ne tikru, objektyviu, būtinu, o reliatyviu, subjektyviu, tikėtinu. Tai ir yra vadinamasis D. Hume'o skepticizmas ir agnosticizmas. Objektyviai tikru

[1] Kantas I. *Prolegomenai*. – V., 1993. – P. 17.

jis laikė tik matematinį pažinimą, kurio tiesos yra demonstratyviai įrodomos.

Taigi D. Hume'o pažinimo proceso tyrimas pajudino vientiso, visa apimančio, objektyvaus pažinimo koncepciją, kuri iki tol vyravo filosofijoje ir kuria rėmėsi metafizikos galimybė. D. Hume'as tikrojo pažinimo sritį apribojo matematikos dalykais, visa kita paversdamas vien tikėtinu, patyrimu grindžiamu pažinimu. Tokiu atveju ir gamtotyros principai tampa tik tikėtini. Tai sukėlė filosofų diskusijas pažinimo tikrumo klausimu – nepaisant I. Kanto pateikto transcendentalinio sprendimo, ši diskusija nesibaigia ir dabartiniais laikais (paminėtina fenomenologijos reakcija prieš psichologizmą). Išplėtojęs anglų empirizmo tradiciją iki kraštutinės ribos ir atskleidęs empirizme slypėjusius dogmatinius principus, D. Hume'as ėmė kvestionuoti patį patyrimą, kuriuo kaip galutiniu pažinimo pagrindu iki tol rėmėsi empiristai, parodydamas, kad patyrimas negali būti objektyvaus tikrumo šaltinis – jis pats remiasi nepagrįstomis prielaidomis.

Pateikęs negailestingą epistemologinę patyrimu grindžiamo (empiristinio) pažinimo analizę, D. Hume'as vis dėlto patyrimo neatmetė (faktams pažinti gamta mums kol kas geresnio būdo nesuteikė), o tik jį apribojo sakydamas, kad mes negalime kalbėti apie galutines reiškinių priežastis ir apie tas paskatas bei galias, kurios mus verčia remtis priežastiniais samprotavimais. Praktiniame gyvenime net ir didžiausias skeptikas elgiasi taip pat, kaip ir visi žmonės. Taip negailestingai teoriškai sukritikuotas empirizmas – parodžius, kad jis remiasi vien subjektyviomis psichologinėmis prielai-

domis ir todėl negali pretenduoti į tiesos pažinimą, – kaip filosofinė teorija tapo savotišku nesusipratimu, ir tolesnė filosofijos raida negalėjo nematyti jo prieštaringumo (jis pretenduoja į objektyvumą, o iš tikrųjų yra subjektyvus, priklausomas nuo žmogaus prigimties), D. Hume'o atskleistos empirinio pažinimo aklavietės. I. Kantui, kaip jis pats prisipažino, D. Hume'as buvo tas filosofas, kuris pažadino jį iš „dogmatinio snaudulio". Pažadino ne tik I. Kantą. D. Hume'o idėjos darė įtaką pozityvistinių pažinimo koncepcijų formavimuisi pradedant Johnu Stuartu Milliu (1806 – 1873) ir baigiant analitine filosofija, pagilino pažinimo proceso supratimą.

Kęstutis Rastenis

ŽMOGAUS PROTO TYRINĖJIMAS

Pirmas skyrius

APIE SKIRTINGAS FILOSOFIJOS RŪŠIS

Moralės filosofija, arba žmogaus prigimties mokslas, gali būti traktuojama dviem skirtingais būdais – kiekvienas iš jų turi savų ypatingų pranašumų ir gali prisidėti prie žmonijos sudominimo, mokymo ir tobulinimo. Vieno iš jų požiūriu, žmogus iš esmės yra gimęs veiklai, jo poelgiams daro įtaką skonis ir jausmai, jis siekia vienų objektų ir vengia kitų priklausomai nuo vertės, kurią šie objektai atrodo turį, ir priklausomai nuo to, kokie jie jam atrodo. Kadangi iš visų objektų dorybė yra pripažįstama vertingiausia, šios rūšies filosofai piešia ją patraukliausiomis spalvomis, pasitelkdami į pagalbą poeziją bei iškalbą, ir pateikia savo dalyką lengvai bei suprantamai ir kartu taip, kad geriausiai prabiltų į vaizduotę ir sužadintų simpatiją. Jie parenka įspūdingiausių stebėjimų ir pavyzdžių iš kasdienio gyvenimo, sugretina priešingus charakterius, išryškindami jų skirtumą, ir, viliodami mus į dorybės kelią šlovės ir laimės reginiais, kreipia mūsų žingsnius šiuo keliu protingais nurodymais ir vaizdingiausiais pavyzdžiais. Jie moko mus pajusti skirtumą tarp ydos ir dorybės, jie pažadina mūsų jausmus ir jiems vadovau-

ja; ir kai jiems pavyksta palenkti mūsų širdis pamilti dorumą ir tikrą kilnumą, jie mano, kad visiškai pasiekė visų savo pastangų tikslą.

Kitos rūšies filosofai traktuoja žmogų veikiau kaip mąstančią, o ne kaip veikiančią būtybę ir labiau stengiasi formuoti jo protą nei tobulinti jo papročius. Jiems žmogaus prigimtis yra spekuliacijos objektas; jie nuodugniai ir kruopščiai ją tyrinėja norėdami surasti tuos principus, kurie valdo mūsų protą, sužadina mūsų jausmus ir verčia mus girti arba peikti kurį nors objektą, veiksmą ar elgseną. Jie laiko visos literatūros gėda tai, kad filosofija vis dar nenustatė neginčijamai moralės, mąstymo ir kritikos[1)] pagrindų; jie nuolat kalba apie tiesą ir melą, ydą ir dorybę, grožį ir bjaurumą, nesugebėdami apibrėžti šių skirtybių šaltinio. Ėmęsi šio alinančio uždavinio, jie nepabūgsta jokių sunkumų; eidami nuo paskirų pavyzdžių prie bendrų principų, jie tęsia savo tyrinėjimus stengdamiesi surasti vis bendresnius principus ir nenurimsta tol, kol nepasiekia tų pradinių principų, kurie kiekviename moksle turi nubrėžti ribą žmogaus smalsumui. Nors jų spekuliacijos paprastam skaitytojui atrodo abstrakčios, netgi nesuprantamos, jie siekia išsimokslinusių ir išmintingų žmonių pritarimo ir mano esą pakankamai atlyginti už viso gyvenimo triūsą, jeigu jiems pavyksta atskleisti kai kurias paslėptas tiesas, kurios gali būti pamokomos ateities kartoms.

Be abejo, dauguma žmonių visuomet atiduos pirmenybę lengvai ir aiškiai filosofijai, o ne tiksliai ir

sunkiai suprantamai; daugelis rekomenduos ją ne tik kaip labiau priimtiną, bet ir kaip naudingesnę. Ji labiau susijusi su kasdieniu gyvenimu, ugdo širdį ir jausmus, o paliesdama principus, kurie skatina žmones veikti, gerina jų elgesį ir priartina juos prie to tobulumo pavyzdžio, kurį ji pateikia. Priešingai, sunkiai suprantama filosofija, paremta mąstysena, kuri niekaip nesusijusi su praktiniu gyvenimu ir veikla, nustoja galios, kai filosofas iš savo šešėlio išeina į dienos šviesą; jos principai negali lengvai daryti kokios nors įtakos mūsų veiksenai ir elgesiui. Mūsų širdies jausmai, mūsų aistrų jaudulys, mūsų prieraišumo galia išsklaido visas jos išvadas ir įžvalgų filosofą paverčia paprastu plebėju.

Taip pat reikia pripažinti, kad patvariausią ir labiausiai pelnytą šlovę įgijo lengvoji filosofija, o abstraktūs mąstytojai, regis, iki šiol dėl savo amžininkų kaprizų ar nemokšiškumo džiaugdavosi tik akimirkos pripažinimu, bet nesugebėjo išsaugoti savo šlovės bešališkesnių ateities kartų akyse. Giliam filosofui lengva padaryti klaidą savo subtiliuose samprotavimuose, o viena klaida būtinai sukelia kitą, kai jis toliau juos plėtoja ir nesibijo padaryti jokios išvados, nors ji ir būtų neįprasta ar prieštarautų paplitusiai nuomonei. O tas filosofas, kuris tik siekia pateikti žmonijos sveiką protą gražesnėmis ir patrauklesnėmis spalvomis, jeigu atsitiktinai ir suklysta, neina toliau, bet, vėl pasitelkęs sveiką protą ir įgimtą sielos nuovoką, grįžta į teisingą kelią ir apsidraudžia nuo pavojingų iliuzijų. Cicerono

šlovė neišblėso ir dabar, o Aristotelio jau visiškai užgeso. La Bruyère'as[2)] buvo ir tebėra žinomas toli už jūrų, o Malebranche'as[3)] buvo garsus tik savo tautoje ir savo epochoje. Ir Addisonas[4)], ko gero, bus su malonumu skaitomas, kai Locke'as bus jau visiškai užmirštas[1].

Tikras filosofas paprastai yra pasaulyje ne itin mėgstama asmenybė, nes manoma, kad jis neduoda visuomenei nei naudos, nei malonumų; jis gyvena nebendraudamas su žmonėmis ir yra pasinėręs į principus ir sąvokas, kurios tolimos jų supratimui. Kita vertus, tikras nemokša niekinamas dar labiau, ir nėra tikresnio ribotos dvasios ženklo epochoje ir tautoje, kurioje klesti mokslai, kaip visiškai nepatirti malonumo iš šių kilnių užsiėmimų. Tobuliausia yra laikoma asmenybė, esanti tarp šių kraštutinumų: vienodai sugebanti ir linkusi džiaugtis knygomis, draugija ir praktine veikla, pokalbyje pasižyminti tuo įžvalgumu ir subtilumu, kurį išugdo beletristika, o praktinėje veikloje – tuo dorumu ir kruopštumu, kuris yra natūralus teisingos filosofijos padarinys. Siekiant formuoti ir ugdyti tokias tobulas asmenybes, nieko nėra naudingesnio už lengvo stiliaus ir pobūdžio kūrinius, kurie pernelyg neatitraukia nuo gyvenimo, kuriems suprasti nereikia didelio atsidėjimo ir vienumos ir kuriuos išstudijavęs skaitytojas grįžta

[1] Tuo jokiu būdu neketinu sumažinti p. Locke'o nuopelnų – jis iš tikrųjų buvo didis filosofas, tikras ir doras mąstytojas. Čia tik noriu parodyti bendrą tokios abstrakčios filosofijos likimą. [Pastaba K ir L leidimuose.] (D. Hume'o veikalų leidimų sąrašą žr. p. 231 – 232. – *Red.*)

į žmones kupinas kilnių jausmų ir išmintingų pamokymų, tinkamų visoms žmonių gyvenimo reikmėms. Tokie kūriniai dorybę daro patrauklią, mokslą – malonų, draugiją – pamokančią, o vienatvę – teikiančią malonumą.

Žmogus yra protinga būtybė, ir kaip tokiai būtybei mokslas teikia jam reikalingą maistą ir peną. Bet žmogaus pažinimas yra toks ribotas, kad nedaug pasitenkinimo tegalima tikėtis iš šios srities – tiek iš jo sukauptų žinių apimties, tiek iš jų patikimumo. Žmogus – ne tik protinga, bet ir visuomeninė būtybė; bet ne visuomet draugija jam gali būti miela ir įdomi, ir ne visuomet jis gali jausti jai reikiamą potraukį. Žmogus taip pat yra ir veikli būtybė, o dėl šio polinkio bei dėl įvairių žmogaus gyvenimo reikmių jis turi dirbti ir užsiimti praktiniais reikalais. Bet protui reikia ir poilsio, jis negali visuomet būti pasinėręs į rūpesčius ir darbą. Todėl, atrodo, prigimtis nurodė mišrų gyvenimo būdą kaip tinkamiausią žmonių giminei ir slapta įspėjo juos neleisti nė vienam iš šių polinkių per daug *išsikeroti,* kad neprarastų sugebėjimo atsidėti kitai veiklai ir interesams. Atsiduok savo aistrai mokslui, sako ji, bet tegu tavo mokslas būna žmogiškas ir toks, kad galėtų būti tiesiogiai susijęs su veikla ir visuomene. Painias mintis ir nuodugnius tyrinėjimus aš draudžiu ir griežtai bausiu už juos – jie sukels tau liūdną melancholiją, nugramzdins į amžiną netikrumą, o kai pagaliau paskelbsi pasauliui savo tariamus atradimus, būsi šaltai sutiktas.

Būk filosofas, bet, pasinėręs į savo filosofiją, būk ir žmogus.

Jeigu dauguma žmonių pasitenkintų tuo, kad labiau mėgsta lengvą filosofiją negu abstrakčią ir sudėtingą, ir nesmerktų bei neniekintų pastarosios, tai, ko gero, derėtų sutikti su bendra nuomone ir nekliudyti kiekvienam žmogui mėgti tai, kas atitinka jo skonį ir nuomonę. Bet kadangi dažnai einama toliau, netgi absoliučiai atmetami visi nuodugnūs samprotavimai arba tai, kas paprastai vadinama „metafizika", dabar mes aptarsime, kaip protingai juos galima apginti.

Galime pradėti nuo pastabos, kad vienas iš reikšmingų tikslios ir abstrakčios filosofijos pranašumų yra jos naudingumas lengvai ir žmogiškai filosofijai, kuri be pirmosios niekada negali pasiekti reikiamo nuomonių, taisyklių ar argumentavimo tikslumo. Visa beletristika tėra įvairių žmogaus gyvenimo aspektų ir situacijų vaizdai; jie sukelia mums įvairius jausmus – pritarimą ar nepritarimą, susižavėjimą ar pajuoką – priklausomai nuo objekto, kurį mums pateikia, savybių. Geriau pasirengęs pasiekti šį tikslą bus tas menininkas, kuris ne tik pasižymi subtiliu skoniu ir greitu suvokimu, bet ir tiksliai pažįsta vidinę proto struktūrą bei operacijas, aistrų veikseną ir įvairias jausmų, kurie skiria ydą ir dorybę, atmainas. Kad ir koks sunkus gali atrodyti šis vidinis ieškojimas ar tyrinėjimas, jis tampa iš dalies būtinas tiems, kurie nori sėkmingai aprašyti matomas išorines gyvenimo ir papročių apraiškas. Ana-

tomas parodo mums šlykščiausius ir labiausiai atstumiančius dalykus, tačiau jo mokslas yra naudingas tapytojui, net ir vaizduojančiam Venerą ar Heleną. Tapydamas sodriausiomis spalvomis ir suteikdamas figūroms grakščiausią ir patraukliausią išorę, jis turi skirti dėmesį ir vidinei žmogaus kūno struktūrai, raumenų išsidėstymui, kaulų sandarai ir kiekvienos kūno dalies ar organo paskirčiai bei pavidalui. Tikslumas visada naudingas grožiui, o teisingas samprotavimas – subtiliam jausmui. Veltui mes aukštintume vieną nuvertindami kitą. Be to, galime įsitikinti, kad kiekvieną meną ir profesiją, net ir tuos, kuriems labiausiai rūpi gyvenimas ir veikla, tikslumo dvasia, kad ir kaip ji būtų įgyta, labiau priartina prie tobulumo ir padaro naudingesnius visuomenės interesams. Ir nors filosofas gali gyventi nutolęs nuo praktinės veiklos, filosofijos dvasia, rūpestingai puoselėjama tik nedaugelio, pamažu pasklinda visoje visuomenėje ir suteikia panašų tikslumą kiekvienam menui ir pašaukimui. Politikas įgys daugiau įžvalgumo ir subtilumo paskirstydamas ir subalansuodamas valdžią, teisininko samprotavimai įgys didesnį metodiškumą ir bus grindžiami tobulesniais principais; karvedys tiksliau laikysis drausmės, jo planai ir veiksmai bus atsargesni. Šiuolaikinės valdžios stabilumas, palyginti su senovės, ir naujosios filosofijos tikslumas pamažu didėjo ir tikriausiai ilgainiui vis didės.

Net jeigu šios studijos neduotų jokios kitos naudos, o vien tik patenkintų nekaltą smalsumą, vis dėlto ir

šito nederėtų niekinti, nes tai papildo tą nedaugelį patikimų ir nežalingų malonumų, kurie yra suteikti žmonių giminei. Maloniausias ir saugiausias gyvenimo takas veda mokslo ir pažinimo keliu, ir tas, kas įstengia pašalinti kokią nors kliūtį šiame kelyje ar atverti naują perspektyvą, turėtų būti laikomas žmonijos geradariu. Ir nors šie tyrinėjimai gali atrodyti sunkūs ir varginantys, kai kurie protai yra tokie patys kaip ir kai kurie kūnai, kuriems, trykštantiems sveikata, reikia įtemptų pratimų ir kuriems teikia malonumą tai, kas daugumai žmonių gali atrodyti sunki našta. Iš tiesų tamsa protui yra tokia pat slegianti kaip ir akiai, bet įžiebti šviesą tamsoje, kad ir kokių pastangų tai pareikalautų, turi būti malonu ir džiugu.

Tačiau šis gilios ir abstrakčios filosofijos tamsumas smerkiamas ne tik dėl to, kad jis yra slegiantis ir varginantis, bet ir dėl to, kad jis neišvengiamai yra nepatikimumo ir klaidų šaltinis. Iš tikrųjų teisingiausias ir labiausiai pelnytas priekaištas didžiajai metafizikos daliai yra tas, kad ši iš tiesų nėra mokslas, bet randasi arba iš bevaisių žmogiškosios tuštybės pastangų įsiskverbti į dalykus, visiškai neprieinamus protui, arba iš gudrybių plačiai paplitusių prietarų, kurie, nesugebėdami apsiginti plynoje vietoje, užsiaugina šiuos susiraizgiusius gervuogynus, kad pridengtų ir apsaugotų savo silpnumą. Išvaryti iš atviros vietos, šie plėšikai bėga į mišką ir tūno tykodami įsibrauti į kiekvieną nesaugomą proto sritį ir užlieti ją religine baime bei

prietarais. Tvirčiausias priešininkas, akimirką praradęs budrumą, parbloškiamas ant žemės, o daugelis iš baimės ir kvailumo atveria vartus priešams ir mielai juos priima su pagarba ir nuolankiai kaip savo teisėtus valdovus.

Bet ar tai yra pakankama priežastis, kad filosofai atsisakytų šių tyrinėjimų ir paliktų prietarams šį jų prieglobstį? Ar nebūtų teisinga padaryti priešingą išvadą ir suvokti būtinumą kariauti pačiuose slapčiausiuose priešo užkaboriuose? Veltui mes tikimės, kad žmonės, dažnų nusivylimų paskatinti, pagaliau atsisakys tokių iliuzinių mokslų ir atras tikrąją žmogaus proto sritį. Mat greta to, kad daugeliui žmonių pernelyg svarbu nuolat grįžti prie šių klausimų, – greta to, sakau, aklos nevilties motyvo moksle racionaliai negali būti todėl, kad, nors ir kokie nesėkmingi būtų buvę ankstesni bandymai, vis dar yra vietos vilčiai, jog būsimų kartų darbštumas, sėkmė ar didesnis įžvalgumas padės joms padaryti atradimus, nežinotus ankstesniais amžiais. Kiekviena drąsi dvasia nuolat sieks šio sunkiai iškovojamo laimėjimo, ir jos pirmtakų nesėkmės greičiau ją skatins nei atgrasys, nes ji tikėsis, kad garbę atlikti tokį sunkų žygį likimas lėmė būtent jai. Vienintelis būdas vienu kartu išvaduoti mokslą nuo šių painių klausimų – tai nuodugniai ištirti žmogaus proto prigimtį ir, remiantis tikslia jo galių ir sugebėjimų analize, parodyti, kad jis jokiu būdu netinka tokiems tolimiems ir sunkiai suprantamiems dalykams. Mes turime imtis šio varginančio darbo, kad po to galėtume ramiai

gyventi, ir turime rūpestingai ugdyti tikrąją metafiziką, kad galėtume sugriauti klaidingą ir suklastotą. Tingumą, kuris kai kuriuos žmones apsaugo nuo šios apgaulingos filosofijos, kituose persveria smalsumas, o neviltis, kuri kartais apima, paskui gali užleisti vietą optimistinėms viltims ir lūkesčiams. Tikslus ir teisingas samprotavimas yra vienintelis universalus vaistas, tinkamas visiems žmonėms ir visiems [proto] polinkiams; jis vienintelis gali sugriauti šią miglotą filosofiją ir metafizinį žargoną, kuris, sumišęs su paplitusiais prietarais, pateikia ją taip, kad nerūpestingiems mąstytojams ji tampa visai nesuprantama, ir suteikia jai mokslo bei išminties aureolę.

Be to pranašumo, kad, apgalvotai ištyrę, galime atmesti pačią nepatikimiausią ir nemaloniausią mokslo dalį, tikslus žmogaus prigimties galių ir sugebėjimų ištyrimas teikia dar daugybę pozityvių pranašumų. Nuostabu, kad nors proto operacijos mums yra geriausiai žinomos, kai tik jos tampa refleksijos objektu, darosi nebeaiškios, ir akiai nelengva įžvelgti tas linijas ir ribas, kurios skiria ir atriboja jas. Šie objektai yra pernelyg subtilūs, kad ilgai išliktų tuo pačiu aspektu ar toje pačioje padėtyje; jie turi būti suvokti akimirksniu aukštesne įžvalga, kylančia iš prigimties ir patobulinta įpročio ir refleksijos. Todėl gana svarbi mokslo dalis – paprasčiausiai atpažinti skirtingas proto operacijas, atskirti jas vieną nuo kitos, sugrupuoti pagal tam tikras kategorijas ir pašalinti tą tariamą netvarką, kuri atsiranda, kai jos tampa refleksijos ir tyrinėjimo objektu.

Toks sutvarkymas ir atskyrimas neturi jokios vertės, kai tvarkomi išoriniai kūnai, mūsų jutimų objektai, tačiau šio darbo vertė vis didėja, kai jis taikomas mūsų proto operacijoms, priklausomai nuo to, su kokiomis kliūtimis ir sunkumais susiduriame jį atlikdami. Ir jeigu neįstengsime eiti toliau, net ir ši proto geografija, arba atskirų proto dalių ir galių aprašymas, jau teiks pasitenkinimą; ir kuo akivaizdesnis atrodys šis mokslas (o jis jokiu būdu nėra akivaizdus), tuo didesnė gėda visiems, kurie pretenduoja į mokytumą ir filosofiją, turėtų būti jo neišmanyti.

Daugiau nebegali kilti įtarimų, kad šis mokslas yra nepatikimas ir chimeriškas, nebent mes puoselėtume tokį skepticizmą, kuris visiškai pakerta visokią spekuliaciją ir net visokią veiklą. Negalima abejoti tuo, kad protui būdingos kai kurios galios ir sugebėjimai, kad šios galios skiriasi viena nuo kitos, kad tai, ką iš tikrųjų skiria tiesioginis suvokimas, gali skirti ir refleksija ir, vadinasi, kad visiems teiginiams apie šį dalyką būdingas teisingumas arba klaidingumas, ir šis teisingumas ar klaidingumas nėra už žmogaus pažinimo ribų. Yra daug akivaizdžių tokio pobūdžio skirtybių, tokių kaip valios ar pažinimo, vaizduotės ir afektų skirtybės, kurias kiekvienas žmogus gali suprasti; subtilesnės ir labiau filosofinės skirtybės yra ne mažiau realios ir tikros, nors ir sunkiau suprantamos. Keletas tokių tyrimų sėkmės pavyzdžių, ypač paskutiniųjų, gali suteikti mums teisingesnį šios mokslo šakos tikrumo ir patikimumo supratimą. Tad nejaugi, laikydami filosofo vertu darbu

sukurti teisingą planetų sistemą ir nustatyti šių nutolusių kūnų padėtį bei tvarką, mes nekreipsime dėmesio į tuos, kurie taip sėkmingai nužymi mums labai rūpimas proto sritis[2]?

Bet ar negalime tikėtis, kad filosofija, rūpestingai

[2] Tas sugebėjimas, kuriuo mes skiriame teisingumą ir klaidingumą, ir tas, kuriuo suvokiame ydą ir dorybę, ilgą laiką buvo painiojami; buvo manoma, kad visa moralė remiasi amžinais ir nekintamais santykiais, kurie kiekvienai protingai sielai yra tokie pat nekintami, kaip ir bet kuris teiginys apie dydį ar skaičių. Tačiau neseniai miręs filosofas [Francisas Hutchesonas[5)]] mums aiškino kuo įtikinamiausiai argumentuodamas, kad moralė kyla ne iš abstrakčios daiktų prigimties, bet yra visiškai susijusi su kiekvienos atskiros būtybės jausmais ar intelektualiniu skoniu, lygiai kaip saldaus ir kartaus, karšto ir šalto skirtumai kyla iš kiekvieno jutimo ar organo ypatingo pojūčio. Todėl moraliniai suvokimai turėtų būti priskiriami ne prie proto operacijų, bet prie skonių ir jausmų.

Filosofai paprastai skirstydavo visus sielos afektus į dvi klases – į savanaudiškus ir geranoriškus, kurie, kaip buvo manoma, nuolat vieni kitiems prieštarauja ir yra priešingi; be to, buvo manoma, kad pastarieji gali pasiekti savo tikslą tik pirmųjų sąskaita. Prie savanaudiškų afektų buvo priskiriamas šykštumas, garbės troškimas, kerštas, prie geranoriškų – natūralus prisirišimas, draugystė, patriotizmo dvasia. Dabar filosofai gali suvokti šio skirstymo klaidingumą. [Žr. Butlerio[6)] *Pamokslus (Sermons)*.] Buvo neginčijamai įrodyta, kad net ir paprastai savanaudiškais laikomi afektai nukreipia sielą už mūsų „aš" tiesiai į objektą, ir nors šių afektų patenkinimas suteikia mums malonumą, tačiau malonumo perspektyva nėra afekto priežastis – priešingai, afektas yra ankstesnis už malonumą ir be jo pastarojo niekada negalėtų būti. Visiškai tas pat pasakytina apie geranoriškais vadinamus afektus, todėl siekdamas garbės sau pačiam žmogus anaiptol nėra labiau suinteresuotas nei tada, kai jo troškimų objektas yra jo draugo laimė; kita vertus, aukodamas savo ramybę ir laisvą laiką visuomenės labui jis nėra labiau nesuinteresuotas nei tada, kai dirba tam, kad patenkintų savo godumą ir garbės troškimą. Todėl tai yra reikšmingas afektų ribų pakoregavimas, – čia būta painiavos dėl ankstesniųjų filosofų aplaidumo ar netikslumo. Šių dviejų pavyzdžių turėtų užtekti, kad parodytume šios filosofijos rūšies prigimtį ir svarbą. [Pastaba K ir L leidimuose.]

plėtojama ir skatinama publikos dėmesio, dar labiau pastūmės į priekį savo tyrinėjimus ir atras, bent jau iš dalies, slaptas spyruokles ir principus, kurie skatina ir valdo žmogaus proto operacijas? Astronomai ilgą laiką tenkinosi tuo, kad, remdamiesi reiškiniais, nustatinėjo dangaus kūnų tikrąjį judėjimą, tvarką ir dydį, kol galiausiai atsirado filosofas[3], kuris sumaniai samprotaudamas nustatė ir dėsnius bei jėgas, valdančias ir lemiančias planetų sukimąsi. Tas pat buvo padaryta ir kitų gamtos sričių atžvilgiu. Tad nėra pagrindo nustoti vilties, kad tokie pat sėkmingi gali būti ir mūsų proto galių bei sandaros tyrinėjimai, jeigu juos atliksime taip pat sumaniai ir atsargiai. Galimas daiktas, kad viena proto operacija ir principas priklauso nuo kitų, kurie savo ruožtu gali būti redukuoti į bendresnius ir visuotinesnius; kaip toli gali siekti šie tyrinėjimai, mums bus sunku tiksliai apibrėžti prieš kruopščią analizę ir netgi po jos. Neabejotina, kad panašius bandymus kasdien atlieka net tie, kurie filosofuoja visiškai nerūpestingai; tačiau šio uždavinio būtina imtis su nepaprastu atidumu ir dėmesiu, nes jeigu jis neperžengia žmogiškojo pažinimo ribų, pagaliau gali būti sėkmingai įvykdytas, o priešingu atveju jo bent jau bus galima atsisakyti su tam tikru įsitikinimu ir tikrumu. Žinoma, pastaroji išvada nėra pageidautina, ir jos nederėtų padaryti pernelyg skubotai. Juk kiek grožio ir vertės

[3] [Turimas galvoje Isaacas Newtonas (1641 – 1727). – *Leid.*]

prarastų ši filosofijos rūšis padarius tokią prielaidą! Iki šiol moralistai, nagrinėdami daugybę įvairiausių poelgių, kurie sukelia mūsų pritarimą ar nepritarimą, paprastai ieškodavo kokio nors bendro principo, nuo kurio priklausytų šie skirtingi jausmai. Ir nors kartais jie nueidavo pernelyg toli dėl savo aistros kuriam nors vienam bendram principui, reikia pripažinti, kad jų viltis surasti tam tikrus bendrus principus, kurie pagrįstai galėtų apimti visas ydas ir dorybes, yra atleistina. To paties siekė kritikai, logikai ir netgi politikai, ir negalima sakyti, kad jų pastangos buvo visiškai nesėkmingos, nors galbūt per ilgesnį laiką didesnis tikslumas ir atkaklus uolumas dar labiau priartins šiuos mokslus prie tobulumo. Atsisakymas iš karto visų šių pretenzijų pagrįstai galėtų būti laikomas skubotesniu, labiau nepagalvotu ir dogmatiškesniu nei pati drąsiausia ir dogmatiškiausia filosofija, kada nors mėginusi primesti žmonijai savo nebrandžius nurodymus ir principus.

Na ir kas, kad šie samprotavimai apie žmogaus prigimtį atrodo abstraktūs ir sunkiai suprantami. Tai neduoda pagrindo manyti, kad jie yra klaidingi. Priešingai, atrodo tiesiog neįmanoma, kad tai, kas iki šiol buvo nesuprantama tokiai daugybei išmintingų ir gilių filosofų, būtų labai akivaizdu ir lengva. Kad ir kokių pastangų pareikalautų iš mūsų šie tyrinėjimai, galėsime manyti, kad mums pakankamai atlyginta – ne tik naudos, bet ir malonumo požiūriu, – jeigu šitokiu būdu

bent kiek papildysime mūsų žinių apie šiuos neapsakomai svarbius dalykus atsargas.

Bet kadangi galiausiai šių spekuliacijų abstraktumas yra ne jų pranašumas, o greičiau trūkumas ir kadangi ši kliūtis tikriausiai gali būti įveikta pasitelkus atidumą ir išmanymą, vengiant visų nereikalingų detalių, mes pabandėme šiame *Tyrinėjime* šiek tiek nušviesti dalykus, kurių nepatikimumas iki šiol atbaidydavo nuo jų išmintinguosius, o neaiškumas – neišmanėlius. Būsime laimingi, jei mums pavyks sujungti skirtingų filosofijos rūšių ribas suderinus tyrinėjimo gilumą su aiškumu, o tiesą – su naujumu! Būsime dar laimingesni, jeigu, samprotaudami šiuo lengvu būdu, galėsime pakirsti pagrindus sunkiai suprantamos filosofijos, kuri iki šiol, regis, buvo tik prietarų prieglobstis ir nesąmonių bei klaidų priedanga!

Antras skyrius

APIE IDĖJŲ KILMĘ

Kiekvienas lengvai sutiks, kad yra didelis skirtumas tarp proto suvokimų, kai žmogus kenčia dėl pernelyg didelio karščio arba jaučia malonumą, teikiamą saikingos šilumos, ir kai po to jis šį pojūtį prisimena arba numato jį savo vaizduotėje. Šie sugebėjimai gali mėgdžioti arba kopijuoti jutimų suvokimus, bet jie niekuomet negali visiškai pasiekti šio pirminio pojūčio jėgos ir gyvumo. Net tada, kai jie veikia su didžiausia jėga, apie juos daugių daugiausia galime pasakyti, kad jie atvaizduoja (represent) savo objektą taip gyvai, jog mes, galima sakyti, jį *kone* jaučiame ar matome. Bet, jei tik mūsų protas nėra sutrikdytas ligos ar beprotybės, jie niekuomet negali pasidaryti tokie gyvi, kad šie suvokimai taptų visiškai neatskiriami. Kad ir kokios nuostabios būtų poezijos spalvos, jos niekuomet nepavaizduos gamtos objektų taip, kad aprašymą palaikytume tikru peizažu. Pati gyviausia mintis vis dėlto neprilygsta silpniausiam pojūčiui.

Galime įsitikinti, kad panašus skirtumas būdingas ir visiems kitiems proto suvokimams. Įniršio apimtas

žmogus yra skatinamas veikti visiškai kitaip nei tas, kuris tik galvoja apie šią emociją. Jeigu jūs man pasakysite, kad žmogus yra įsimylėjęs, aš lengvai suprasiu, ką jūs turite omenyje, ir susidarysiu teisingą jo būsenos vaizdinį, bet niekuomet šio vaizdinio nesupainiosiu su tikruoju afekto įkarščiu ir jauduliu. Kai mes mąstome apie buvusius savo jausmus ir afektus, mūsų mintis yra ištikimas veidrodis, teisingai atspindintis savo objektus, tačiau jos naudojamos spalvos yra silpnos ir blankios, palyginti su tomis, kuriomis puošėsi mūsų pirminiai suvokimai. Nereikia ypatingo įžvalgumo ar metafizinio proto, kad pastebėtum skirtumą tarp jų.

Todėl visus proto suvokimus galime suskirstyti į dvi klases arba rūšis, kurioms būdingas skirtingas jėgos ir gyvumo laipsnis. Ne tokie stiprūs ir gyvi paprastai vadinami „mintimis", arba „idėjomis". Kitai rūšiai nėra pavadinimo nei mūsų kalboje, nei daugelyje kitų kalbų; aš manau, jog taip yra dėl to, kad nebuvo reikalo kokiais nors tikslais, išskyrus filosofinius, aprėpti šiuos suvokimus vienu bendru terminu ar pavadinimu. Todėl suteikime sau truputėlį laisvės ir pavadinkime juos „įspūdžiais", vartodami šį žodį šiek tiek kitokia reikšme nei įprastoji. Taigi terminu „įspūdis" aš vadinu visus mūsų gyvesnius suvokimus, kai mes girdime, matome, lytime, mylime, neapkenčiame, trokštame, norime. Įspūdžiai skiriasi nuo idėjų – jos yra ne tokie gyvi suvokimai, kuriuos mes įsisąmoniname, kai mąstome apie kurį nors iš šių minėtų pojūčių arba jaudulių.

Iš pirmo žvilgsnio niekas neatrodo taip neribota kaip žmogaus mintis, kuri ne tik nepaklūsta visai žmonių valdžiai ir autoritetui – jos netgi nesulaiko gamtos ir tikrovės ribos. Kurti pabaisas ir jungti nesuderinamas formas bei pavidalus vaizduotei nėra sunkiau nei įsivaizduoti (conceive) pačius natūraliausius ir geriausiai pažįstamus objektus. Kūnas yra prikaustytas prie vienos planetos, kuria jis rėplioja su didžiausiu vargu ir pastangomis, tuo tarpu mintis gali akimirksniu mus nuskraidinti į tolimiausius visatos pakraščius ar net už visatos ribų, į beribį chaosą, kur gamtoje, kaip manoma, viešpatauja visiška netvarka. Tai, kas niekada nebuvo matyta ar girdėta, vis dėlto gali būti įsivaizduota, ir niekas nepranoksta minties galios, išskyrus tai, kas būtų absoliutus prieštaravimas.

Bet nors atrodytų, kad mūsų mintis turi šią neribotą laisvę, geriau ištyrę pamatysime, kad iš tikrųjų ji yra įkalinta labai ankštose ribose ir kad visa ši kūrybinė proto galia tėra vien sugebėjimas sudėti, pergrupuoti, pagausinti arba sumažinti jutimų ir patyrimo mums teikiamą medžiagą. Kai mes mąstome apie aukso kalną, mes tik sujungiame dvi tarpusavyje suderinamas „aukso“ ir „kalno“ idėjas, kurios mums ir anksčiau buvo žinomos. Galime įsivaizduoti dorą arklį, nes, remdamiesi savo pačių jausmais, galime įsivaizduoti dorybę ir šį vaizdinį galime sujungti su arklio, mums gerai pažįstamo gyvulio, figūra ir pavidalu. Žodžiu, visą mąstymo medžiagą mums pateikia išoriniai arba vidiniai

jutimai, ir tik jos sumaišymas ir sujungimas priklauso nuo proto ir valios. Arba, kalbant filosofiškai, visos mūsų idėjos, arba silpnesni suvokimai, yra mūsų įspūdžių, arba gyvesnių suvokimų, kopijos.

Kad tai įrodyčiau, tikiuosi, užteks šių dviejų argumentų. *Pirmiausia,* kai analizuojame mūsų mintis arba idėjas, kad ir kokios sudėtingos ar kilnios jos būtų, mes visuomet matome, kad jos yra suskaidomos į tokias paprastas idėjas, kurios buvo nukopijuotos nuo ankstesnio pojūčio ar jausmo (feeling or sentiment). Net tos idėjos, kurios iš pirmo žvilgsnio atrodo esančios kuo toliausiai nuo šio šaltinio, kruopščiau jas ištyrus pasirodo iš jo kilusios. Dievo kaip be galo protingos, išmintingos ir geros Esybės idėja kyla mąstant apie mūsų pačių proto operacijas ir be galo padidinant gerumo ir išmintingumo savybes. Galime tęsti šį tyrinėjimą kiek tik pageidaujame ir visuomet įsitikinsime, kad kiekviena idėja, kurią mes tiriame, yra nukopijuota nuo panašaus įspūdžio. Tie, kurie teigtų, kad šis požiūris nėra visuotinai teisingas ir neturintis išimčių, turi tik vieną ir, beje, labai lengvą būdą jį paneigti: parodyti tokią idėją, kuri, jų manymu, nėra kilusi iš šio šaltinio. O mes, norėdami apginti savo teoriją, būsime įpareigoti nurodyti įspūdį arba gyvą suvokimą, kuris ją atitinka.

Antra, jeigu atsitinka taip, kad dėl organo defekto žmogus negali suvokti kurios nors rūšies pojūčių, mes visuomet matome, kad jis menkai tesuvokia ir atitinkamas idėjas. Aklas žmogus negali susidaryti spalvų

sąvokos, kurčias – garsų. Sugrąžinkite kiekvienam iš jų tą jutimą, kurio jis neturi; atverdami naują įėjimą jo pojūčiams, jūs kartu atversite duris idėjoms, ir jam bus nesunku įsivaizduoti tuos objektus. Tas pat būna ir tuo atveju, jeigu objektas, galintis sukelti kurį nors pojūtį, niekada jutimo organo nebuvo patirtas. Laplandijos gyventojas arba negras neturi jokio supratimo apie vyno skonį. Ir nors sielos gyvenime nedaug tėra arba visai nėra panašių trūkumų pavyzdžių – kad žmogus niekada nebūtų jautęs ar visiškai negalėtų jausti kurio nors jausmo ar afekto, būdingo žmonių giminei, – tačiau mūsų pastaba galioja ir čia, nors ir mažesniu mastu. Švelnaus būdo žmogus negali susidaryti giliai įsišaknijusio keršto ar žiaurumo idėjos, o savimylos širdžiai sunku pajusti draugystės ir kilnumo didybę. Lengva sutikti, kad kitos būtybės gali turėti daugybę jausmų, apie kuriuos mes negalime turėti jokio supratimo, nes jų idėjos niekada nebuvo mums įdiegtos tuo vieninteliu būdu, kuriuo idėja gali patekti į protą, t.y. per tikrą išgyvenimą ir pojūtį.

Tačiau yra vienas visam tam prieštaraujantis reiškinys, kuris gali įrodyti, jog nėra absoliučiai neįmanoma, kad idėjos kiltų nepriklausomai nuo atitinkamų įspūdžių. Aš manau, visi lengvai sutiks, kad įvairios atskiros spalvos idėjos, patenkančios per akis, ir garso idėjos, kurias pateikia ausys, iš tikrųjų yra skirtingos, nors kartu ir panašios. Bet jeigu tai yra teisinga skirtingų spalvų atžvilgiu, juo labiau turi būti teisinga ir tos

pačios spalvos atspalvių atžvilgiu: kiekvienas atspalvis sukelia atskirą idėją, nepriklausomą nuo kitų. Juk jeigu tai neigtume, būtų galima nuosekliai palaipsniui pereinant nuo vieno atspalvio prie kito nepastebimai paversti šią spalvą jai visiškai tolima spalva, ir jeigu nesutiksite su tuo, kad tarpiniai atspalviai yra skirtingi, tai negalėsite neigti, kad šie kraštiniai atspalviai yra tapatūs, nes tai būtų absurdas. Taigi įsivaizduokime, kad koks nors žmogus turėjo regėjimą trisdešimt metų ir puikiai susipažino su visomis spalvomis, išskyrus, pavyzdžiui, kurį nors vieną mėlynos spalvos atspalvį, kurio jam niekada neteko matyti. Tegu jam bus parodyti visi skirtingi šios spalvos atspalviai, palaipsniui pereinantys nuo tamsiausio į šviesiausią, išskyrus tą vieną; aišku, kad jis pastebės spragą ten, kur trūksta atspalvio, ir pajus, kad toje vietoje tarp gretimų spalvų yra didesnis tarpas negu kitur. Dabar klausiu, ar gali jis savo vaizduote užpildyti šią spragą ir susikurti šio atskiro atspalvio idėją, nors jo niekada jam nepateikė jutimai? Aš manau, dauguma bus tos nuomonės, kad gali; ir tai gali būti įrodymu, kad paprastos idėjos ne visuomet, ne kiekvienu atveju kyla iš atitinkamų įspūdžių, nors šis atvejis yra toks neįprastas, kad vargu ar vertas mūsų dėmesio ir nenusipelno to, kad dėl jo vieno pakeistume mūsų bendrą maksimą.

Taigi tai yra teiginys, kuris ne tik pats savaime, regis, yra paprastas ir suprantamas, bet, jei teisingai jį taikysime, gali padaryti tokį pat aiškų kiekvieną ginčą

ir padėti atsikratyti viso to žargono, kuris taip ilgai viešpatavo metafiziniuose samprotavimuose ir užtraukė jiems nešlovę. Visos idėjos, ypač abstrakčios, natūraliai yra silpnos ir neaiškios. Protas menkai jas įsisąmonina. Jos lengvai gali būti supainiotos su kitomis į jas panašiomis idėjomis, ir jeigu mes dažnai vartojome kokį nors terminą, nors ir neturintį aiškios reikšmės, esame linkę įsivaizduoti, kad su juo yra susijusi konkreti idėja. Priešingai, visi įspūdžiai, t.y. visi pojūčiai, ir išoriniai, ir vidiniai, yra stiprūs ir gyvi. Ribos tarp jų yra tiksliau nubrėžtos, ir dėl jų suklysti ar apsirikti nėra lengva. Todėl jei tik įtariame, kad filosofinis terminas yra vartojamas be jokios reikšmės ar idėjos (o taip būna gana dažnai), turime tik paklausti, *iš kokio įspūdžio kilo ši tariama idėja?* Ir jeigu bus neįmanoma nurodyti jokio įspūdžio, tai tik patvirtins mūsų įtarimą[1]. Iškeldami idėjas

[1] Tikriausiai visi, kurie neigė įgimtas idėjas, norėjo tik pasakyti, kad visos idėjos yra mūsų įspūdžių kopijos, nors reikia prisipažinti, jog jų vartoti terminai nebuvo taip atsargiai parinkti ir taip tiksliai apibrėžti, kad būtų išvengta klaidingo jų doktrinos supratimo. Juk ką reiškia žodis „įgimtas"? Jeigu „įgimtas" yra tas pat, kas „natūralus", tai visi proto suvokimai ir idėjos turi būti laikomos įgimtomis, arba natūraliomis, nesvarbu, kokia reikšme vartosime pastarąjį žodį – kaip priešingybę to, kas neįprasta, ar to, kas dirbtina, ar to, kas stebuklinga. Jeigu „įgimtas" suprantamas kaip vienalaikis su mūsų gimimu, tai ginčas pasirodo esąs tuščias, nes nėra prasmės klausti, kada prasideda mąstymas – prieš mūsų gimimą, jo metu ar po jo. Be to, žodis „idėja" Locke'o ir kitų paprastai yra suprantamas labai plačiai ir neapibrėžtai, kaip reiškiantis visus mūsų suvokimus, mūsų pojūčius ir afektus, taip pat ir mintis. Jeigu taip, norėčiau sužinoti, kas norima pasakyti teigiant, kad savimeilė, įžeidumas ar lytinis potraukis nėra įgimti?

į tokią aiškią šviesą, mes pagrįstai galime tikėtis nutraukti visus ginčus, kurie gali kilti dėl jų prigimties ir realumo.

Bet vartodami terminus „įspūdžiai" ir „idėjos" anksčiau nurodyta reikšme ir „įgimtą" suprasdami kaip pradinį ir nenukopijuotą nuo jokio ankstesnio suvokimo, galime teigti, kad visi mūsų įspūdžiai yra įgimti, o mūsų idėjos neįgimtos.

Norėdamas būti nuoširdus, turiu prisipažinti, kad, mano manymu, Locke'as buvo įpainiotas į šį klausimą scholastų, kurie, vartodami neapibrėžtus terminus, be galo tęsė savo varginančius ginčus, niekada nepaliesdami klausimo esmės. Panašus dviprasmiškumas ir kalbėjimas užuolankomis ryškus visuose šio filosofo samprotavimuose šiuo, taip pat ir daugeliu kitų klausimų.

Trečias skyrius

APIE IDĖJŲ ASOCIACIJĄ[1]

Akivaizdu, kad yra įvairių proto minčių, arba idėjų, jungimo principas ir kad, atsirasdamos atmintyje ar vaizduotėje, jos sukelia viena kitą tam tikru mastu metodiškai ir reguliariai. Kai rimčiau mąstome ar kalbamės, šitai yra taip gerai matoma, kad kiekviena atskira mintis, nutraukianti taisyklingą idėjų tėkmę ar grandinę, tuojau pat pastebima ir atmetama. Pamąstę įsitikinsime, kad net pačiose neįtikimiausiose ir visai padrikose mūsų svajonėse, net sapnuose mūsų vaizduotė nelėkė visiškai spėtinai, kad ir čia vis dėlto buvo tam tikras ryšys tarp skirtingų viena po kitos ėjusių idėjų. Užrašę patį laisviausią ir padrikiausią pokalbį, tuojau pat pastebėtume kažką, kas susieja visus jo perėjimus. O kur to ryšio nėra, asmuo, kuris nutraukė pokalbio giją, vis dėlto galėtų mums pasakyti, kad jo prote paslaptingai pasikeitė minčių seka, ir dėl to jis pamažu nukrypo nuo pokalbio objekto. Matome, kad skirtingų kalbų, net tokių, tarp kurių negalime įtarti nė mažiausio ryšio ar bendravimo, žodžiai, išreiškiantys pačias su-

[1] [K ir L leidimuose: „Idėjų ryšys (connection)".]

dėtingiausias idėjas, artimai atitinka vieni kitus – tai patikimas įrodymas, kad sudėtingas idėjas sudarančios paprastos idėjos buvo susietos tam tikro visuotinio principo, kuris daro vienodą įtaką visai žmonijai.

Nors tai, kad skirtingos idėjos tarpusavyje susijusios, yra pernelyg akivaizdu, jog liktų nepastebėta, nežinau, kad koks nors filosofas būtų bandęs išvardyti ar suklasifikuoti visus asociacijos principus; tačiau šis objektas, atrodo, yra vertas to, kad sužadintų mūsų smalsumą. Man atrodo, kad yra tik trys idėjų sąryšio principai, būtent *panašumas, gretimumas* laike ar erdvėje ir *priežastingumas* (cause or effect).

Aš manau, jog mažai kas abejos, kad šie principai padeda susieti idėjas. Portretas natūraliai kreipia mūsų mintis į originalą[2]. Užsiminus apie vieną kokio nors pastato kambarį, natūraliai kyla klausimas arba pokalbis apie kitus[3]; o jeigu galvojame apie žaizdą, vargu ar galime susilaikyti nepagalvoję apie jos sukeliamą skausmą[4]. Tačiau kad šis išvardijimas yra visa apimantis ir kad nėra jokių kitų asociacijos principų, išskyrus šiuos, gali būti sunku įrodyti taip, kad patenkintume skaitytoją arba bent jau save patį. Viskas, ką tokiais atvejais galime padaryti, – tai apžvelgti keletą pavyzdžių ir rūpestingai ištirti principą, kuris sieja skirtingas mintis vieną su kita, nesustodami tol, kol nepateiksime kiek

[2] Panašumas.
[3] Gretimumas.
[4] Priežastingumas.

galima bendresnio principo[5]. Kuo daugiau pavyzdžių mes ištirsime ir kuo kruopštesni būsime, tuo būsime tikresni, kad išvardijimas, kurį mes pateikėme remdamiesi šia visuma, yra išsamus ir visa apimantis.

[K, L ir N leidimuose šis skyrius tęsiamas taip[7)]:

Užuot gilinęsi į tokio pobūdžio detales, kurios nukreiptų mus į nereikalingas subtilybes, aptarsime kai kuriuos šio ryšio padarinius afektams ir vaizduotei, kur mes galime atverti įdomesnių ir galbūt labiau pamokomų nei kiti samprotavimų sritį.

Kadangi žmogus yra protinga būtybė ir nuolat siekia laimės, kurią jis tikisi surasti patenkindamas kai kurias aistras ir jausmus, jis retai kada veikia arba kalba, arba mąsto be tikslo ir intencijos. Jis vis turi prieš akis kokį nors tikslą; kad ir kokias netinkamas priemones tikslui pasiekti jis kartais pasirenka, niekuomet neišleidžia šio tikslo iš akių ir nepaliauja mąstyti ar reflektuoti apie jį net ir tada, kai nesitiki sulaukti už tai jokio atpildo.

Todėl visuose dvasios kūriniuose rašytojas būtinai turi turėti kokį nors planą ir tikslą; net jeigu nuo to plano jį atitrauktų veržli mintis, kaip odėje, ar jis nerūpestingai jo atsisakytų, kaip laiške ar esė, turi būti matomas tam tikras tikslas ar intencija – jei ne iš visos veikalo kompozicijos,

[5] Pavyzdžiui, *kontrastas* arba *priešingumas* taip pat yra idėjų ryšys, bet jį, ko gero, galima laikyti *priežastingumo* ir *panašumo* mišiniu. Kur du objektai yra vienas kitam priešingi, vienas iš jų sunaikina kitą, t.y. yra jo sunaikinimo priežastis, o objekto sunaikinimo idėja suponuoja jo ankstesnio buvimo idėją.

tai bent jau pačioje rašinio pradžioje. Kūrinys be plano labiau primintų bepročio kliedesius nei blaivias talento ir išsilavinimo pastangas.

Kadangi ši taisyklė nepripažįsta jokių išimčių, vadinasi, pasakojamuosiuose kūriniuose įvykiai ir veiksmai, apie kuriuos pasakoja rašytojas, turi būti susieti tarpusavyje kokio nors ryšio ar sąsajos. Jie turi būti susiję vienas su kitu vaizduotėje ir sudaryti tam tikrą *vienumą*, kuris juos pajungtų vienam planui ar ketinimui ir kuris galėtų būti rašytojo objektas arba tikslas, kai jis imasi rašyti.

Šis atskirų įvykių, sudarančių poemos ar istorinio veikalo temą, siejimo principas gali būti labai įvairus priklausomai nuo skirtingų poeto ar istoriko sumanymų. Ovidijus sudarydavo savo planą remdamasis siejamuoju panašumo principu. Kiekvienas nepaprastas pasikeitimas, sukeltas stebuklingos dievų galios, patenka į jo veikalą. Tereikia šios vienos aplinkybės, kad bet kurį tokį įvykį jis įtrauktų į savo pradinį planą ar sumanymą.

Metraštininkas ar istorikas, ėmęsis rašyti kurio nors amžiaus Europos istoriją, būtų veikiamas gretimumo laike ir erdvėje principo. Jo planas apimtų visus įvykius, kurie atsitinka šioje erdvės dalyje ir šiuo laiko tarpu, nors kitais atžvilgiais jie būtų skirtingi ir nesusiję. Nepaisant viso jų skirtingumo, jie vis dėlto sudaro tam tikrą vienumą.

Tačiau įprasčiausia pasakojamajame kūrinyje dėstomų skirtingų įvykių sąsajos rūšis yra priežasties ir padarinio ryšys. Istorikas atkuria įvykius laikydamasis jų natūralios tvarkos, skverbiasi prie jų nematomų ištakų ir principų, nusako

tolimiausius jų padarinius. Savo objektu jis pasirenka kurią nors tos didžiulės įvykių grandinės, kuri sudaro žmonijos istoriją, dalį: savo pasakojime jis stengiasi paliesti kiekvieną šios grandinės grandį; kartais dėl neišvengiamo nežinojimo jo pastangos būna bevaisės, kartais žinojimo spragas jis užpildo spėliojimais, tačiau jis visuomet suvokia, kad kuo mažiau trūkinės grandinė, kurią jis pateikia skaitytojams, tuo tobulesnis bus jo veikalas. Jis supranta, kad priežasčių pažinimas ne tik labiausiai patenkina, nes šis santykis, arba ryšys, yra pats tvirčiausias, bet ir daugiausiai išmoko, nes tik pažindami priežastis mes galime valdyti įvykius ir lemti ateitį.

Taigi galime susidaryti tam tikrą sąvoką to *veiksmo vienumo*, apie kurį, pradedant Aristoteliu, tiek daug kalbėjo visi kritikai ir galbūt dėl to nelabai sėkmingai, kad jų skonis ir jausmas nesirėmė filosofiniu tikslumu. Paaiškėja, kad visiems kūriniams, kaip ir epui bei tragedijai, būtinas tam tikras vienumas ir kad niekada negalime leisti savo mintims tekėti kaip pakliuvo, jei norime sukurti veikalą, kuris ilgą laiką domintų žmoniją. Taip pat paaiškėja, kad net ir biografas, kuris aprašinėtų Achilo gyvenimą, turėtų susieti įvykius parodydamas jų tarpusavio priklausomybę ir ryšį, lygiai kaip ir poetas, kuris savo pasakojimo objektu pasirinktų šio herojaus pyktį[6].

Žmogaus veiksmai priklauso vienas nuo kito ne tik kuriuo nors atskiru jo gyvenimo laikotarpiu, bet per visą jo buvimą,

[6] Priešingai Aristoteliui[8)] [plg. 1450a].

nuo lopšio iki kapo duobės. Ir neįmanoma iš šios taisyklingos grandinės pašalinti nė vienos, kad ir mažiausios, grandies nepažeidžiant visų po to einančių įvykių tėkmės. Todėl biografijos ar istorijos veikalo veiksmo vienumas skiriasi nuo epinės poezijos veiksmo vienumo ne savo pobūdžiu, o tik laipsniu. Epinėje poezijoje įvykių ryšys yra glaudesnis ir labiau matomas. Pasakojimas neapima tokio ilgo laikotarpio, o veikėjai skuba pasiekti tam tikrą reikšmingą tašką, kuris patenkina skaitytojo smalsumą. Tokį epinio poeto elgesį lemia ypatingas vaizduotės ir jausmų vaidmuo, numatomas šios rūšies kūriniuose. Ir rašytojo, ir skaitytojo vaizduotė pagyvėjusi, o jausmai labiau įaudrinti nei istoriniame, biografiniame ar kitokio pobūdžio pasakojamajame kūrinyje, kuris griežtai apsiriboja tiesa ir tikrove. Panagrinėkime, kokią įtaką daro šie du veiksniai, pagyvėjusi vaizduotė ir įaudrinti jausmai, poezijai, ypač epinei, būdingi labiau nei kuriai nors kitai kūrybos rūšiai, ir pažiūrėkime, dėl kokios priežasties jie čia reikalauja griežtesnio ir glaudesnio fabulos vienumo.

Pirma, visa poezija, būdama tapybos rūšis, mus labiau priartina prie objektų nei kuri nors kita pasakojimo rūšis, nušviečia juos stipresne šviesa ir ryškiau pavaizduoja tas nedideles smulkmenas, kurios, nors istorikui jos atrodytų nereikalingos, labai pagyvina vaizdą ir patenkina vaizduotę. Gal ir nebūtina kiekvieną kartą mums pranešti, kad herojus apsiauna batus ir užsiriša keliaraiščius, kaip *Iliadoje*, bet, matyt, tiesiog būtina labiau leistis į detales nei *Henriadoje*[9], kur įvykiai keičiasi taip greitai, kad mes net neturime kada susipažinti su veiksmo vieta ar veiksmu. Todėl jeigu poetas

savo pasakojimu turėtų aprėpti ilgą laiko tarpą ar įvykių grandinę ir pavaizduoti Hektoro mirtį atsekdamas tolimiausias jos priežastis, pradedant Helenos pagrobimu ar Pario teismu, jis turėtų be galo ištęsti savo poemą, kad užpildytų šią didžiulę drobę tikroviškais paveikslais ir vaizdais. Skaitytojo vaizduotė, sužadinta tokios gausybės poetinių aprašymų, ir jausmai, audrinami nuolatinio įsijautimo į veikėjų išgyvenimus, turėtų išblėsti dar gerokai prieš pasakojimo pabaigą ir nugrimzti į nuovargį ir pasibjaurėjimą, prievartaujami tų pačių pasikartojančių jaudulių.

Antra, tai, kad epinis poetas neturi stengtis atkurti pernelyg tolimas priežastis, paaiškės, jei mes atsižvelgsime į kitą priežastį, kylančią iš dar nuostabesnės ir ypatingesnės jausmų savybės. Akivaizdu, kad gerame kūrinyje visi jausmai, sužadinti įvairių čia aprašytų ir pavaizduotų įvykių, vienas kitą sustiprina ir kad, kai visi herojai dalyvauja viename bendrame veiksme ir kiekvienas atskiras veiksmas yra glaudžiai susijęs su visuma, mūsų dėmesys visą laiką yra sužadintas, o jausmai lengvai pereina nuo vieno objekto prie kito. Stiprus įvykių sąryšis, palengvindamas minčių ar vaizduotės perėjimą nuo vieno įvykio prie kito, taip pat palengvina ir jausmų persiliejimą ir padeda išlaikyti tą pačią mūsų emocijų vagą ir kryptį. Mūsų simpatija Ievai ir susidomėjimas ja skina kelią panašiai simpatijai Adomui: jausmas, pereidamas nuo vieno prie kito, išlieka beveik nepakitęs, ir protas tuoj pat suvokia naują objektą kaip glaudžiai susijusį su tuo, kuris anksčiau buvo patraukęs jo dėmesį. Bet jeigu poetui reikėtų visiškai nukrypti nuo temos ir įvesti naują

veikėją, niekaip nesusijusį su kitais personažais, vaizduotė pereidama jaustų spragą ir į naują sceną iš karto žvelgtų abejingai, paskui iš lėto įsiliepsnotų ir, sugrįžusi prie svarbiausios poemos temos, atsidurtų nelyginant svetimoje žemėje ir turėtų iš naujo sužadinti savo dėmesį, kad įsijaustų į pagrindinius veikėjus. Tas pats nepatogumas, tik kiek mažesnis, iškyla, kai poetas nori atkurti pernelyg tolimus praeities įvykius ir susieja veiksmus, kurie, nors ir turi šiokį tokį ryšį, vis dėlto nėra taip glaudžiai susiję, kad palengvintų jausmų perėjimą. Tada pasitelkiamas atgalinis pasakojimas, naudojamas *Odisėjoje* ir *Eneidoje,* kur herojus iš pradžių pristatomas beveik įgyvendinęs savo ketinimus, o jau po to poetas mums rodo lyg per atstumą ankstesnius, labiau nutolusius įvykius ir priežastis. Taip skaitytojo smalsumas yra iš karto sužadinamas; įvykiai greitai eina vienas po kito ir yra labai glaudžiai susiję; mūsų dėmesys visą laiką yra gyvas ir nuo pasakojimo pradžios iki pabaigos nuolat stiprėja dėl artimos objektų sąsajos.

Ta pati taisyklė galioja ir draminėje poezijoje; taisyklingai sukurtame kūrinyje niekuomet negalima įvesti naujo veikėjo, kuris būtų nesusijęs ar labai mažai tesusijęs su svarbiausiais fabulos personažais. Žiūrovo dėmesys neturi būti blaškomas nesusijusių su kitomis ir nuo jų atskirtų scenų. Tai nutraukia jausmų plėtotę ir neleidžia susyti atskiroms emocijoms, – o juk taip viena scena sustiprina kitą, ir jos sužadintas gailestis ir siaubas pereina į kiekvieną tolesnę sceną, kol visuma sukelia tą jaudulių dinamiką, kuri yra būdinga teatrui. Kaip tai turi atvėsinti jausmus, kai staiga mums ima rodyti naują veiksmą

ir naujus personažus, niekaip nesusijusius su ankstesniaisiais, kai dėl šio idėjų sąryšio pertrūkio patiriame tokį juntamą jausmų tėkmės nutrūkimą ar tuštumą ir kai, užuot perkėlę savo simpatiją iš vienos scenos į kitą, esame verčiami kiekvieną akimirką vėl iš naujo kuo nors susidomėti ir įsijausti į naują veiksmo sceną!

Tačiau nors ši veiksmo vienumo taisyklė yra bendra draminei ir epinei poezijai, vis dėlto tarp jų galime pastebėti skirtumą, į kurį turbūt verta atkreipti dėmesį. Abiejų rūšių kūriniuose veiksmas turi būti vieningas ir paprastas, kad dėmesys ir simpatija būtų visiškai išsaugoti ir nebūtų išsklaidyti; tačiau epinėje, arba pasakojamojoje, poezijoje ši taisyklė remiasi dar ir kitu pagrindu, t.y. būtinybe, kad kiekvienas autorius prieš imdamasis kalbėti ar pasakoti susidarytų kokį nors planą ar apmatus ir pateiktų savo temą tam tikru bendru aspektu ar vieningu požiūriu, kuriam jis galėtų nuolat skirti dėmesį. Kadangi dramos kūriniuose autoriaus visiškai nematyti, o žiūrovas įsivaizduoja, kad jis iš tikrųjų dalyvauja vaizduojamuose įvykiuose, šio pagrindo čia nėra; čia gali būti pateiktas kiekvienas dialogas ar pokalbis, kuris, visai tikėtina, būtų galėjęs vykti šioje teatro vaizduojamoje apibrėžtoje erdvės dalyje. Todėl ir visose mūsų angliškose komedijose, net ir Congreve'o[10)], veiksmo vienumo niekada griežtai nesilaikoma; poetui atrodo, kad užtenka, jeigu jo personažai yra kaip nors susiję ar kraujo ryšiais, ar tuo, kad gyvena vienoje šeimoje; po to jis pristato juos mums atskirose scenose, kur jie atskleidžia savo nuotaikas ir charakterius, beveik nerutuliodami pagrindinio veiksmo. Teren-

cijaus[11] dvigubi siužetai yra tos pačios rūšies nukrypimai, tik kiek menkesni. Ir nors toks elgesys nėra visiškai taisyklingas, jis nėra visai netinkamas komedijos prigimčiai, kur jauduliai ir jausmai nepakyla į tokias aukštumas kaip tragedijoje. Drauge beletristika ir vaidinimas iš dalies pateisina tokius nukrypimus. Pasakojamojoje poemoje pradinis sumanymas ar planas verčia autorių laikytis vienos temos, ir kiekvienas tokio pobūdžio nukrypimas bematant būtų atmestas kaip absurdiškas ir pasibaisėtinas. Nei Boccaccio, nei La Fontaine'as[12], nei kuris nors kitas toks autorius, nors jų pagrindinis tikslas buvo linksminti, niekada sau jų neleisdavo.

Grįžę prie istorijos ir epinės poezijos palyginimo, remdamiesi ankstesniais argumentais turime padaryti išvadą, kad jeigu tam tikras vienumas yra reikalingas visuose kūriniuose, tai istoriniame veikale jo negali stigti labiau nei kuriame nors kitame, kad istorijoje atskirų įvykių ryšys, suvienijantis juos į vieną visumą, yra tas pats priežasties ir padarinio santykis kaip ir epinėje poezijoje ir kad pastarosios kūriniuose šis ryšys turi būti glaudesnis ir labiau juntamas, nes poetas savo pasakojimu turi pagyvinti vaizduotę ir sukelti stiprius jausmus. Peloponeso karas yra tinkamas istorinio veikalo, Atėnų apgultis – epinės poemos, o Alkibiado[13] mirtis – tragedijos objektas.

Kadangi istorijos veikalo ir epinės poemos skirtumą lemia tik ryšio, susiejančio atskirus įvykius, sudarančius jų objektą, glaudumas, bus sunku, o gal ir iš viso neįmanoma žodžiais tiksliai apibrėžti ribą, skiriančią vienos rūšies kūrinius nuo kitos. Tai daugiau skonio, o ne proto dalykas, ir, ko gero,

šis vienumas dažnai gali būti surastas kūrinyje, kuriame iš pirmo žvilgsnio ir abstrakčiai svarstant mažiausiai jo būtų galima tikėtis.

Akivaizdu, kad Homeras savo pasakojime pranoksta savo pradinį sumanymą ir kad Achilo pyktis, kuris buvo Hektoro mirties priežastis, – tai ne tas pats pyktis, kuris atnešė tiek nelaimių graikams. Bet stiprus ryšys tarp šių dviejų jausmų, greitas perėjimas nuo vieno prie kito, valdovų santaikos ir nesantaikos padarinių kontrastas ir natūralus smalsumas vėl išvydus Achilą veikiant po tokio ilgo tarpsnio – visos šios priežastys jaudina skaitytoją ir sukuria pakankamą kūrinio vienumą.

Galima būtų paprieštarauti Miltonui, kad jis savo kūrinyje siekė atskleisti pernelyg tolimas priežastis ir kad angelų maištas sukelia žmogaus nuopuolį per labai ilgą labai atsitiktinių įvykių grandinę. Jau nekalbant apie tai, kad pasaulio sukūrimas, kurį jis taip plačiai pavaizdavo, šios katastrofos priežastis yra nė kiek ne daugiau negu Farsalo mūšio[14] ar kurio nors kito kada nors įvykusio įvykio. Bet, kita vertus, jeigu mes atsižvelgsime į tai, kad visi šie įvykiai – angelų maištas, pasaulio sukūrimas ir žmogaus nuopuolis – *panašūs* vienas į kitą tuo, jog yra stebuklingi ir nepritampa prie įprastos gamtos tvarkos, kad jie laikomi gretimais laike ir kad, būdami atsiję nuo visų kitų įvykių ir būdami vieninteliai pirminiai faktai, kuriuos mums pateikia apreiškimas, jie iš karto krenta į akis ir natūraliai primena vienas kitą mūsų mąstymui ar vaizduotei, – taigi, jeigu mes atsižvelgsime į visas šias aplinkybes, pamatysime, jog šios veiksmo dalys yra pakan-

kamai vieningos, kad jas galėtų apimti viena fabula ar pasakojimas. Prie to dar galime pridurti, kad angelų maištas ir žmogaus nuopuolis yra ypač panašūs, jie vienas kitą papildo ir pateikia skaitytojui tą patį moralą – kad reikia paklusti Kūrėjui.

Šias padrikas pastabas aš čia sudėjau drauge norėdamas sužadinti filosofų smalsumą ir bent jau įtarimą – jeigu nesugebėsiu visiškai įtikinti, – kad šis dalykas yra labai paplitęs ir kad daugelis žmogaus proto operacijų priklauso nuo idėjų ryšio, ar asociacijos, kuris čia buvo aiškinamas. Ypač nuostabus tikriausiai atrodys jausmų ir vaizduotės sutartinumas, tuo tarpu matome, kad emocijos, sukeltos vieno objekto, lengvai pereina prie kito, su juo susijusio, bet labai sunkiai pereina ar iš viso nepereina prie skirtingų objektų, kurie niekaip nesusiję. Įvesdamas į kūrinį vienas kitam svetimus personažus ir veiksmus, neprotingas autorius praranda šį emocijų sąryšį, kuris vienas tegali sužadinti širdį ir pakankamai stipriai ir ilgai audrinti jausmus. Kad visiškai paaiškintume šį principą ir visus jo padarinius, turėtume leistis į pernelyg gilius ir plačius šioms esė samprotavimus. Dabar mums pakanka to, kad padarėme išvadą, jog trys visas idėjas siejantys principai yra *panašumo, gretimumo* ir *priežastingumo* santykiai.]

Ketvirtas skyrius

SKEPTINĖS ABEJONĖS DĖL PROTO OPERACIJŲ

I DALIS

Visi žmogaus proto ar tyrinėjimo objektai pagal savo prigimtį gali būti skirstomi į dvi rūšis, t.y. į „idėjų santykius" ir „faktus". Pirmajai rūšiai priklauso geometrijos, algebros ir aritmetikos mokslai ir, trumpai tariant, kiekvienas teiginys, kuris arba intuityviai, arba demonstratyviai yra tikras. Teiginys, kad *įžambinės kvadratas yra lygus statinių kvadratų sumai,* išreiškia šių figūrų santykį. Teiginys, kad *triskart penki yra lygu pusei trisdešimties,* išreiškia šių skaičių santykį. Šios rūšies teiginiai yra atrandami vien mąstymo veikla, nepriklausomai nuo to, kas kur nors egzistuoja visatoje. Nors gamtoje niekada nebūtų buvę apskritimų ar trikampių, Euklido įrodytos tiesos amžinai bus teisingos ir akivaizdžios.

Faktai, kurie sudaro antrąją žmogaus proto objektų rūšį, patvirtinami kitokiu būdu ir, kad ir kokios akivaizdžios mums būtų jų tiesos, jų akivaizdumas yra kitokio pobūdžio nei pirmųjų. Kiekvieno fakto priešingybė visada yra galima, nes ji niekada nesuponuoja prieštaravimo ir proto gali būti įsivaizduojama taip pat

lengvai ir aiškiai, tarsi visai atitiktų tikrovę. Teiginys, kad *saulė rytoj nepatekės,* yra toks pat suprantamas ir ne daugiau prieštaringas negu teiginys, kad *ji patekės.* Veltui stengtumėmės demonstratyviai įrodyti jo klaidingumą. Jeigu jo klaidingumas būtų įrodomas demonstratyviai, tuomet jis suponuotų prieštaravimą ir negalėtų būti mūsų proto aiškiai suvoktas.

Todėl gali būti tikrai įdomu ištirti, koks yra tas akivaizdumas, įtikinantis mus ko nors realiu egzistavimu ar faktu, kurio neliudija nei esami mūsų pojūčiai, nei mūsų atminties įrašai. Nesunku pastebėti, kad ši filosofijos dalis buvo mažai tyrinėta tiek senovės, tiek naujųjų laikų filosofų, todėl mūsų abejonės ir klaidos atliekant tokį svarbų tyrinėjimą juo labiau bus atleistinos, nes mes einame tokiu sunkiu keliu be jokio vedlio ir palydovo. Jos netgi gali pasirodyti naudingos, sukeldamos smalsumą ir sugriaudamos aklą tikėjimą bei tikrumo jausmą, pražūtingus visokiam mąstymui ir laisvam tyrinėjimui. Įprastinės filosofijos trūkumų atskleidimas, jeigu jų būtų, manau, neatgrės, o jau greičiau pakurstys, kaip paprastai būna, pabandyti sukurti ką nors tobulesnio ir labiau patenkinamo nei tai, kas iki šiol buvo pasiūlyta visuomenei.

Visos išvados apie faktus, matyt, yra pagrįstos *priežasties* ir *padarinio* santykiu. Tik remdamiesi šiuo santykiu mes galime peržengti akivaizdžius mūsų atminties ir jutimų liudijimus. Jeigu jūs paklausite kokio nors žmogaus, kodėl jis tiki kokiu nors faktu, kuris nėra

akivaizdus, pavyzdžiui, kad jo draugas yra kaime ar Prancūzijoje, jis jums nurodys priežastį, ir ta priežastis bus koks nors kitas faktas, pavyzdžiui, iš jo gautas laiškas arba jo ankstesnių ketinimų ir pažadų žinojimas. Žmogus, suradęs negyvenamoje saloje laikrodį ar kokį kitą mechanizmą, padarys išvadą, kad šioje saloje kada nors buvo žmonės. Visi mūsų samprotavimai apie faktus yra tos pačios prigimties. Čia nuolat daroma prielaida, kad egzistuoja ryšys tarp esamo fakto ir to, apie kurį darome išvadą iš jo. Jeigu jų niekas nesietų, išvada būtų daroma visiškai nepagrįstai. Jeigu tamsoje girdime aiškų balsą ir protingą kalbą, tai mus įtikina, kad čia esama kokio nors žmogaus. Kodėl? Todėl, kad šie faktai yra žmogaus sandaros padariniai ir yra glaudžiai su ja susiję. Jeigu mes išanalizuosime visus kitus tokio pobūdžio išprotavimus, pamatysime, kad jie yra pagrįsti priežasties ir padarinio santykiu ir kad šis santykis yra artimas arba tolimas, tiesioginis arba netiesioginis. Šiluma ir šviesa yra kartu kylantys ugnies padariniai, ir vienas padarinys gali būti pagrįstai išprotautas iš kito.

Todėl, jeigu norime gerai pažinti to akivaizdumo, kuris mus įtikina faktų buvimu, prigimtį, turime ištirti, kaip mes pažįstame priežastis ir padarinius.

Aš drįstu teigti kaip bendrą teiginį, nenumatantį jokių išimčių, kad šis santykis anaiptol nėra pažįstamas aprioriniais išprotavimais, bet visiškai kyla iš patyrimo, kai mes matome, kad kurie nors atskiri objektai nuolat

jungiasi vieni su kitais. Didelio įgimto proto ir nepaprastų sugebėjimų žmogui pateikime objektą, ir jei šis objektas bus jam visiškai naujas, jis, kad ir kruopščiausiai ištyręs jo jutimais suvokiamas savybes, negalės nustatyti jokių jo priežasčių ar padarinių. Adomas – net jeigu manytume, kad jo protiniai sugebėjimai iš pat pradžių buvo visiškai tobuli, – nebūtų galėjęs iš vandens takumo ir vaiskumo padaryti išvados, kad jame gali užtrokšti, arba iš ugnies šviesos ir šilumos – kad ji gali jį sudeginti. Joks objektas niekada savo jutimais suvokiamomis savybėmis neatskleidžia nei priežasčių, kurios jį sukėlė, nei padarinių, kuriuos jis sukels; ir mūsų protas nepadedamas patyrimo negali padaryti jokios išvados apie realų egzistavimą ir faktus.

Su šiuo teiginiu, kad *priežastys ir padariniai atrandami ne protu, o patyrimu*, visi lengvai sutiks dėl tokių objektų, kurie, kaip mes prisimename, kadaise mums buvo visiškai nežinomi, nes mes turime suvokti, kad tuomet visiškai negalėjome pasakyti, ką jie sukels. Duokite du glotnius marmuro gabalus žmogui, kuris neturi jokio supratimo apie gamtos filosofiją; jis niekuomet neišsiaiškins, kad jie taip priglus vienas prie kito, jog reikės didelės jėgos norint juos atskirti tiesia linija, tačiau jie labai mažai priešinsis spaudžiami iš šono. Taip pat visi lengvai pripažins, kad tokie įvykiai, kurie nelabai analogiški įprastai gamtos tvarkai, yra pažįstami tik patyrimu, ir niekas nemano, kad parako sprogimas ar magneto trauka galėjo būti atrasti aprioriniais argu-

mentais. Lygiai taip pat, kai manome, kad koks nors padarinys priklauso nuo sudėtingo mechanizmo ar slaptos dalių sandaros, mums nesunku visą šio padarinio pažinimą priskirti patyrimui. Kas imsis teigti, kad gali nurodyti galutinę priežastį, kodėl pienas ir duona yra tinkamas maistas žmogui, o ne liūtui ar tigrui?

Bet ta pati tiesa iš pirmo žvilgsnio gali neatrodyti tokia pat akivaizdi, kai kalbama apie įvykius, kuriuos mes pažinome vos tik atsiradę pasaulyje, kurie yra visiškai analogiški visai gamtos tvarkai ir kurie, kaip manome, priklauso nuo paprastų objektų savybių, o ne nuo slaptos jų dalių sandaros. Esame linkę manyti, kad galėtume atskleisti tuos padarinius vien mūsų proto veikla, be patyrimo. Mes įsivaizduojame, kad jeigu staiga atsirastume šiame pasaulyje, iš karto galėtume padaryti išvadą, jog vienas biliardo rutulys perduos judėjimą kitam jį pastūmėdamas, ir mums nereikėtų laukti įvykio, kad tvirtai tai pasakytume. Tokia jau įpročio įtaka – ten, kur jis yra stipriausias, jis ne tik paslepia mūsų įgimtą nežinojimą, bet ir pasislepia pats: vien todėl, kad jis reiškiasi stipriausiai, atrodo, jog jo nėra.

O kad įsitikintume, jog visi gamtos dėsniai ir visi kūnų veiksmai be jokių išimčių yra pažįstami tik patyrimu, turbūt užteks šių samprotavimų. Jeigu mums pateiktų kokį nors objektą ir paprašytų pasakyti nesiremiant ankstesniais stebėjimais, kokį jis sukels pa-

darinį, kaip, klausiu, tada turėtų veikti protas? Jis turėtų išgalvoti ar įsivaizduoti kokį nors įvykį, kurį jis priskirtų objektui kaip jo padarinį; aišku, kad šis išgalvojimas būtų visiškai savavališkas. Mūsų protas niekada negali surasti padarinio menamoje priežastyje, kad ir kruopščiausiai ir nuodugniausiai ją ištyręs. Todėl, kad padarinys visiškai skiriasi nuo priežasties, taigi niekada negali būti joje atrastas. Antrojo biliardo rutulio judėjimas yra visiškai skirtingas įvykis pirmojo rutulio judėjimo atžvilgiu, ir pirmajame nėra nieko tokio, kas pateiktų kad ir menkiausią užuominą apie antrąjį. Akmuo arba metalo gabalas, iškeltas į viršų ir niekaip neprilaikomas, iškart krenta. Tačiau ar, svarstydami dalyką *a priori*, matome šioje padėtyje ką nors, kas piršiu mums idėją, kad akmuo ar metalas veikiau judės žemyn, o ne aukštyn ar kokia nors kita kryptimi?

Bet jeigu visų gamtos veiksmų kiekvieno atskiro padarinio pirminis įsivaizdavimas ar išgalvojimas yra savavališkas, kai neatsižvelgiame į patyrimą, tai tokiu pat savavališku turime laikyti ir tariamą priežasties ir padarinio ryšį ar saitą, kuris juos susieja, ir pasidaro neįmanoma, kad šios priežasties veikimas sukeltų kokį nors kitą padarinį. Pavyzdžiui, jeigu aš matau biliardo rutulį tiesia linija judantį kito rutulio link, net jei, tarkime, man atsitiktinai toptelės mintis, kad antrojo rutulio judėjimas yra jų susilietimo ar susidūrimo rezultatas, ar aš negaliu įsivaizduoti, kad ši priežastis lygiai taip pat gali sukelti šimtą kitų įvykių? Argi negali

abu rutuliai išlikti visiškai nejudrūs? Argi negali pirmasis rutulys tiesia linija sugrįžti atgal arba atšokti nuo antrojo kuria nors linija ar kryptimi? Visos šios prielaidos yra neprieštaringos, ir jas galima suvokti. Kodėl mes turėtume suteikti pirmenybę vienai, kuri nėra mažiau prieštaringa ar lengviau suvokiama nei visos kitos? Visi mūsų aprioriniai samprotavimai niekuomet negalės duoti mums jokio pagrindo teikti tokią pirmenybę.

Žodžiu, kiekvienas padarinys yra įvykis, kuris skiriasi nuo priežasties. Todėl negalima jo surasti priežastyje, ir pirminis apriorinis jo išgalvojimas ar įsivaizdavimas yra visiškai savavališkas. Ir netgi po to, kai jis bus atskleistas, jo jungtis su priežastimi turi atrodyti tokia pat savavališka, nes visuomet yra daugybė kitų padarinių, kurie protui turi atrodyti visiškai suderinami su priežastimi ir natūralūs. Todėl veltui mes stengtumėmės tiksliai apibrėžti kokį nors atskirą įvykį arba išprotauti kokią nors priežastį ar padarinį nepasitelkę stebėjimo ir patyrimo.

Tai mums paaiškina, kodėl joks protingas ir kuklus filosofas niekada nepretendavo nustatyti kokio nors gamtos veiksmo galutinę priežastį arba aiškiai parodyti, kaip veikia ta jėga, kuri sukelia kurį nors atskirą padarinį visatoje. Pripažįstama, kad didžiausia žmogaus proto pastanga – tai bandymas supaprastinti principus, sukeliančius gamtos reiškinius, ir samprotavimais, grindžiamais analogija, patyrimu ir stebėjimu, daugybę

atskirų padarinių susieti su keletu bendrų priežasčių. O dėl šių bendrų priežasčių priežasčių, tai veltui bandytume jas atskleisti ir niekada nesugebėsime pateikti kokio nors išsamaus jų paaiškinimo, kuris mus patenkintų. Šios galutinės priežastys ir principai yra visiškai užsklęsti nuo žmogaus smalsumo ir neprieinami tyrinėjimui. Stangrumas, trauka, dalių sankiba, judėjimo perdavimas postūmiu – tai tikriausiai ir yra galutinės priežastys ir principai, kuriuos mes kada nors galėsime atrasti gamtoje; mes galime laikyti save pakankamai laimingais, jeigu, remdamiesi tiksliu tyrimu ir samprotavimais, galime atskirą reiškinį paaiškinti ar beveik paaiškinti šiais bendraisiais principais. Tobuliausia gamtos filosofija tik trumpam įveikia mūsų nežinojimą, o tobuliausia moralės ar metafizinė filosofija, ko gero, tik padeda atskleisti vis didesnes to nežinojimo dalis. Taigi žmogaus aklumo ir silpnumo regėjimas yra visos filosofijos rezultatas – jis išnyra prieš mus kiekviename žingsnyje, nepaisant visų mūsų pastangų jo išvengti ar nuo jo išsisukti.

Netgi geometrija, kai ją pasitelkia gamtos filosofija, negali pašalinti šio trūkumo ar padėti pažinti galutines priežastis, nepaisant viso jos samprotavimų tikslumo, kuriuo ji taip pagrįstai garsėja. Kiekviena taikomosios matematikos dalis remiasi prielaida, kad gamta savo veiksmams nustatė tam tikrus dėsnius, ir abstraktūs samprotavimai pasitelkiami tam, kad padėtų patyrimui atrasti šiuos dėsnius, arba tam, kad apibrėžtų jų įtaką

atskirais atvejais, kai ji priklauso nuo tikslaus atstumo ar dydžio laipsnio. Antai vienas iš patyrimo atskleistų judėjimo dėsnių teigia, kad judančio kūno momentas, arba jėga, yra proporcingas jo masei ir greičiui ir kad todėl nedidelė jėga gali pašalinti didžiausią kliūtį arba pakelti didžiausią svorį, jei kokiu nors įtaisu ar mechanizmu galime padidinti šios jėgos greitį tiek, kad ji pranoktų jai besipriešinančią jėgą. Geometrija padeda mums pritaikyti šį dėsnį, pateikdama tikslius visų dalių ir figūrų, kurios gali sudaryti įvairias mechanizmų rūšis, matmenis, bet patį dėsnį mes atradome vien patyrimu, ir visi abstraktūs samprotavimai pasaulyje nė žingsnio mūsų nepriartintų prie jo pažinimo. Kai samprotaujame *a priori* ir nagrinėjame kurį nors objektą ar priežastį tik tokius, kokie jie atrodo protui, nepriklausomai nuo visų stebėjimų, jie niekuomet negali mums įteigti kito atskiro objekto, kuris būtų jų padarinys, sąvokos ir juo labiau parodyti neišardomą ir nepažeidžiamą jų ryšį. Žmogus turėtų būti labai nuovokus, kad samprotaudamas galėtų suprasti, jog kristalas yra šilumos padarinys, o ledas – šalčio, prieš tai nesusipažinęs su šių savybių veikimu.

II DALIS

Tačiau mes dar neturime patenkinamo atsakymo į pirmąjį mūsų iškeltą klausimą. Kiekvienas jo sprendimas vėl iškelia naują klausimą, tokį pat sunkų kaip ankstesnysis, ir verčia mus tyrinėti toliau. Kai klausiama,

kokia yra visų mūsų samprotavimų apie faktus prigimtis, teisingas atsakymas, atrodo, turėtų būti toks: jie remiasi priežasties ir padarinio santykiu. Kai vėl klausiama, *koks yra visų mūsų samprotavimų ir išvadų apie šį santykį pagrindas,* į tai galima atsakyti vienu žodžiu: *patyrimas.* Bet jeigu mes ir toliau nesiliausime smalsauti ir paklausime, *koks yra visų patyrimu grindžiamų išvadų pagrindas,* tai jau iškels naują klausimą, dar sunkiau išsprendžiamą ir paaiškinamą. Filosofai, kurie save apgaubia aukštesnės išminties ir visiško žinojimo aureole, atsiduria sunkioje padėtyje susidūrę su linkusiais klausinėti žmonėmis, kurie stumia juos iš kiekvieno kampo, į kurį šie atsitraukia, ir yra tikri, kad galiausiai pateiks filosofams kokią nors pavojingą dilemą. Geriausia priemonė išvengti tokios gėdos – neturėti didelių pretenzijų ir dargi patiems atskleisti keblumus anksčiau, negu mums bus paprieštarauta. Taip mes patį mūsų nežinojimą galime paversti pranašumu.

Šiame skyriuje aš pasitenkinsiu lengvu uždaviniu ir tik neigiamai atsakysiu į čia pateiktą klausimą. Taigi aš sakau, kad net ir tada, kai mes turime priežastingumo vyksmo patyrimą, mūsų išvados, daromos iš šio patyrimo, *nėra* pagrįstos samprotavimu ar kokiu kitu proto procesu. Mes turime siekti tiek paaiškinti, tiek apginti šį atsakymą.

Tikrai reikia pripažinti, kad gamta nė iš tolo neprileidžia mūsų prie visų savo paslapčių ir suteikia mums tik kelių neesminių objektų savybių pažinimą,

tačiau slepia nuo mūsų tas galias ir principus, nuo kurių visiškai priklauso šių objektų poveikis. Mūsų jutimai mums suteikia žinių apie duonos spalvą, svorį ir kietumą, tačiau nei pojūčiai, nei protas niekuomet nieko negali mums pasakyti apie tas savybes, dėl kurių duona tinka mitybai ir žmogaus kūnui pastiprinti. Regėjimas arba lytėjimas suteikia mums realaus kūnų judėjimo idėją, bet mes nieko nenutuokiame apie tą stebuklingą jėgą arba galią, kuri judantį kūną be paliovos perkelia iš vienos vietos į kitą ir kurią kūnai praranda tik perduodami ją kitiems. Bet nors ir nežinome gamtos galių[1] ir principų, kai matome panašias jutimais suvokiamas savybes, mes visuomet manome, kad joms būdingos panašios slaptos galios, ir tikimės, kad jos sukels padarinius, panašius į tuos, kuriuos mes patyrėme. Jeigu mums parodys kūną, kuris bus panašios spalvos ir kietumo kaip ir ta duona, kurią valgėme anksčiau, tai mes nedvejodami pakartosime bandymą būdami įsitikinę, kad šis kūnas mus taip pat pamaitins ir pastiprins. Kaip tik šio proto ar mąstymo proceso pagrindą aš ir norėčiau sužinoti. Visuotinai pripažįstama, kad nėra jokio žinomo ryšio tarp jutimais suvokiamų savybių ir slaptų galių ir kad, vadinasi, niekas, ką protas žino apie jų prigimtį, neverčia jo daryti tokią išvadą apie jų nuolatinį ir taisyklingą jungimąsi. Dėl

[1] Žodis „galia" čia vartojamas neapibrėžta ir įprasta reikšme. Tikslesnis jo paaiškinimas padarytų šį argumentą dar akivaizdesnį. Žr. VII skyrių. [Ši pastaba pridėta L leidime.]

praeities *patyrimo* galima sutikti, kad jis gali duoti *tiesioginių* ir *tikrų* žinių tik apie tuos objektus ir būtent tuo laikotarpiu, kuriuos jis apėmė. Tačiau kodėl šis patyrimas turėtų būti išplėstas ir pritaikytas ateičiai bei kitiems objektams, kurie, kiek mes žinome, į pirmuosius gali būti panašūs tik išoriškai, – štai svarbiausias klausimas, į kurį aš primygtinai reikalaučiau atsakyti. Duona, kurią anksčiau valgiau, mane maitino, t.y. kūnas su tokiomis jutimais suvokiamomis savybėmis tuo metu turėjo tokių slaptų galių. Tačiau ar iš to reikia daryti išvadą, kad kita duona taip pat turi maitinti mane kitu laiku ir kad panašios jutimais suvokiamos savybės visuomet turi būti susijusios su panašiomis slaptomis galiomis? Tokia išvada, man regis, anaiptol nėra būtina. Bent jau turime pripažinti, kad čia protas priėmė sprendimą, žengė tam tikrą žingsnį, įvyko tam tikras mąstymo procesas ir buvo padaryta išvada, kurią reikia paaiškinti. Šie du teiginiai – *Aš pastebėjau, kad toks ir toks objektas visuomet sukelia tokį ir tokį padarinį,* ir *Aš numatau, kad kiti išoriškai panašūs objektai sukels panašius padarinius,* – toli gražu nėra tapatūs. Aš sutiksiu, jeigu jūs norite, kad vienas teiginys pagrįstai gali būti išvestas iš kito: iš tikrųjų žinau, kad jis visuomet yra išvedamas. Tačiau jeigu jūs atkakliai teigsite, kad ši išvada prieinama samprotavimų grandine, tada aš reikalausiu pateikti tą samprotavimą. Šių teiginių ryšys nėra intuityvus. Čia reikalingas koks nors tarpininkas, kuris įgalintų protą padaryti tokią išvadą, jei iš tiesų ji

padaroma samprotaujant ir argumentuojant. Koks yra tas tarpininkas – šito, turiu prisipažinti, aš neįstengiu suprasti. Todėl jį privalo nurodyti tie, kurie teigia, kad jis iš tikrųjų egzistuoja ir kad jis yra visų mūsų išvadų apie faktus pradmuo.

Šis neigiamas įrodymas laikui bėgant turi pasidaryti visiškai įtikinamas, jeigu daugelis įžvalgių ir gabių filosofų nukreips savo tyrinėjimus šia linkme ir nė vienas iš jų negalės atrasti jokio siejančio teiginio ar tarpinės grandies, kuri paremtų protą darant šią išvadą. Bet kadangi klausimas dar yra naujas, ne kiekvienas skaitytojas taip pasikliaus savo įžvalgumu, kad padarytų išvadą, jog iš tikrųjų tokio argumento nėra, nes jis negali jo surasti. Todėl reikia imtis sunkesnio uždavinio ir, išvardijus visas žmogiškojo pažinimo sritis, stengtis parodyti, kad nė viena iš jų negali pateikti tokio argumento.

Visi samprotavimai gali būti suskirstyti į dvi rūšis, būtent į demonstratyvius samprotavimus, arba samprotavimus, susijusius su idėjų tarpusavio santykiais, ir į moralinius[2] samprotavimus, arba samprotavimus apie faktus ir egzistavimą. Atrodo, akivaizdu, kad šiuo atveju mes turime reikalą ne su demonstratyviais argumentais, nes tai, kad gamtos tvarka gali pasikeisti ir kad objektas, iš pažiūros panašus į tuos, kuriuos mes pažinome patyrimu, gali sukelti skirtingus arba priešingus pa-

[2] [K ir L leidimuose: „moralinius, arba tikėtinus".]

darinius, visai nėra prieštaringa. Argi aš negaliu aiškiai ir ryškiai įsivaizduoti kūno, krentančio iš debesų ir visais kitais atžvilgiais panašaus į sniegą, tačiau vis dėlto turinčio druskos skonį ar deginančio kaip ugnis? Ar yra koks nors labiau suprantamas teiginys nei tas, kad visi medžiai pražydės gruodį ir sausį ir mes lapus gegužę ir birželį? Tačiau tai, kas yra suprantama ir gali būti aiškiai įsivaizduojama, neturi savyje jokio prieštaravimo, ir niekada jokie demonstratyvūs argumentai ar abstraktūs samprotavimai *a priori* negalės įrodyti, kad tai yra klaidinga.

Todėl jeigu kokie nors argumentai skatintų mus pasitikėti praeities patyrimu ir padaryti jį mūsų būsimų sprendimų matu, šie argumentai, pagal ankstesnį skirstymą, turėtų būti tik tikėtini, arba liečiantys faktus ir realų egzistavimą. Bet turi paaiškėti, kad nėra jokio tokio argumento, jeigu mūsų pateiktą šios samprotavimo rūšies paaiškinimą laikysime svariu ir patenkinamu. Sakėme, kad visi argumentai apie egzistavimą yra grindžiami priežasties ir padarinio ryšiu, kad mes pažįstame šį ryšį vien iš patyrimo ir kad visos mūsų empirinės išvados remiasi prielaida, jog ateitis atitiks praeitį. Todėl siekti įrodyti šią prielaidą tikėtinais argumentais, arba argumentais apie egzistavimą, būtų akivaizdus ėjimas ratu laikant nereikalaujančiu įrodymo kaip tik tai, ką būtent ir reikia įrodyti.

Iš tikrųjų visi iš patyrimo imami argumentai grindžiami panašumu, kurį mes pastebime tarp gamtos

objektų ir kuris mus skatina tikėtis padarinių, panašių į tuos, kuriuos, kaip matėme, sukelia tokie objektai. Ir nors gal tik kvailys ar beprotis ryšis kada nors ginčyti patyrimo autoritetą arba neigti šį didįjį žmogaus gyvenimo vadovą, filosofui, be abejo, gali būti leista būti bent jau tokiam smalsiam, kad jis imtųsi tirti tą žmogaus prigimties principą, kuris suteikia patyrimui tokį galingą autoritetą ir leidžia mums pasinaudoti panašumu, gamtos suteiktu skirtingiems objektams. Iš priežasčių, kurios atrodo panašios, tikimės panašių padarinių. Tai visų mūsų patyrimu grindžiamų išvadų esmė. Tada akivaizdu, kad jei šią išvadą darytų protas, ji iš pat pradžių, grindžiama vienu pavyzdžiu, būtų tokia pat tobula kaip ir po ilgo patyrimo. Bet yra visiškai kitaip. Nieko nėra panašesnio už kiaušinius, tačiau niekas, remdamasis šiuo išoriniu panašumu, nesitiki, kad jie visi bus tokio paties skonio ir suteiks tokį patį malonumą. Tiktai po ilgų vienodų kurios nors rūšies bandymų galime tvirtai įsitikinti ir būti tikri dėl kurio nors atskiro atvejo. Taigi koks yra tas samprotavimo procesas, iš vieno pavyzdžio padarantis išvadą, kuri taip skiriasi nuo padarytosios iš šimto pavyzdžių, visiškai nesiskiriančių nuo ano vieno? Šį klausimą aš keliu tiek norėdamas sužinoti, tiek norėdamas parodyti sunkumus. Aš nematau ir negaliu įsivaizduoti tokio samprotavimo. Bet mano protas yra atviras kiekvienam pamokymui, jeigu kas nors teiktųsi man jį duoti.

Jeigu kas nors pasakytų, kad iš tam tikro skaičiaus vienodų bandymų mes *darome išvadą* apie jutimais suvokiamų ypatybių ir slaptų galių ryšį, turėčiau pripažinti, kad čia išlieka tas pats sunkumas, tik išsakytas kitais žodžiais. Vėl kyla klausimas: kokiu įrodymo procesu grindžiama tokia *išvada*? Kur yra tarpininkas, tarpinės idėjos, kurios sujungia tokius tolimus vienas kitam teiginius? Pripažįstama, kad spalva, kietumas ir kitos jutimais suvokiamos duonos savybės pačios savaime, atrodo, neturi jokio ryšio su slaptomis maitinimo ir pastiprinimo galiomis. Priešingu atveju mes galėtume padaryti išvadą apie šias slaptas galias vos išvydę šias jutimais suvokiamas ypatybes, be patyrimo pagalbos, o tai prieštarauja visų filosofų nuomonei ir akivaizdiems faktams. Taigi visų objektų galių ir poveikio atžvilgiu natūrali mūsų būklė yra nežinojimas. Kaip čia mums padeda patyrimas? Jis tik parodo tam tikrą skaičių vienodų padarinių, kuriuos sukelia tam tikri objektai, ir sako mums, kad šie atskiri objektai tokiu ir tokiu laiku turėjo tokias galias ir jėgas. Kai atsiranda naujas objektas, turintis panašias jutimais suvokiamas savybes, mes tikimės iš jo panašių jėgų ir galių ir laukiame panašių padarinių. Iš panašios į duoną spalvos ir panašaus kietumo kūno mes tikimės, kad jis panašiai pamaitins mus ir pastiprins. Bet juk tai, be jokios abejonės, yra tam tikras proto žingsnis, tam tikras jo pasistūmėjimas į priekį, kurį reikia paaiškinti. Kai žmogus sako: *aš pastebėjau, kad visais ankstesniais atvejais*

tokios jutimais suvokiamos savybės buvo susijusios su tokiomis slaptomis galiomis, ir kai jis sako, *kad panašios jutimais suvokiamos savybės visuomet bus susijusios su panašiomis slaptomis galiomis,* jo negalima apkaltinti tautologija, ir šie teiginiai jokiu požiūriu nėra tapatūs. Sakote, kad vienas teiginys yra išvestas iš kito; bet jūs turite pripažinti, kad šis išvedimas nėra nei intuityvus, nei demonstratyvus. Tad koks jis tada yra? Pasakę, kad jis remiasi patyrimu, klausimo neišspręsime, nes visų iš patyrimo daromų išvadų pagrindas yra prielaida, kad ateitis bus panaši į praeitį ir kad panašios galios bus susijusios su panašiomis jutimais suvokiamomis savybėmis. Jeigu kiltų koks nors įtarimas, kad gamtos tvarka gali pasikeisti ir kad praeitis gali nesikartoti ateityje, visas patyrimas tokiu atveju taptų nenaudingas ir iš jo nebūtų galima daryti jokios išvados. Todėl jokie patyrimu grindžiami argumentai negali įrodyti šio praeities ir ateities panašumo, nes visi šie argumentai remiasi tokio panašumo prielaida. Tarkime, kad gamtos tvarka iki šiol buvo labai taisyklinga; tačiau vien tai, be jokių naujų argumentų ar išvadų, dar neįrodo, kad taip bus ir ateityje. Veltui manotės pažinę kūnų prigimtį remdamiesi praeities patyrimu. Jų slapta prigimtis, taigi ir visi jų padariniai bei poveikiai gali keistis niekaip nesikeičiant jutimais suvokiamoms savybėms. Kartais taip būna kai kuriems objektams. Kodėl taip negali būti visuomet ir visiems objektams? Kokia logika, koks argumentavimo procesas gelbsti jus nuo

tokios prielaidos? Sakote, kad mūsų abejones paneigia praktika. Bet jūs klaidingai suprantate mano klausimą. Kaip veikianti būtybė tokiu atsakymu aš esu visiškai patenkintas; tačiau kaip filosofas, kuriam nesvetimas smalsumas, o gal ir skepticizmas, aš noriu sužinoti šios išvados pagrindą. Nei skaitymas, nei tyrinėjimas iki šiol nepadėjo man įveikti šio sunkumo ir nepateikė patenkinamo atsakymo į tokį svarbų klausimą. Ar aš galiu sugalvoti ką nors geresnio nei pateikti šį sunkų klausimą visuomenei, nors, ko gero, mažai turiu vilčių, kad sulauksiu jo išsprendimo? Šitaip mes bent jau suvoksime savo nežinojimą, nors gal ir neišplėsime savo žinojimo.

Aš turiu pasakyti, jog žmogus, kuris pats tyrinėdamas nesurado argumento ir dėl to daro išvadą, kad tas argumentas realiai neegzistuoja, yra tiesiog nedovanotinai arogantiškas. Aš taip pat turiu pasakyti, kad net jeigu visi mokslininkai keletą amžių būtų bergždžiai tyrę kokį nors dalyką, – net ir tada turbūt būtų skubota padaryti besąlygišką išvadą, kad šis dalykas pranoksta žmogaus supratimą. Net jei mes ištirtume visus mūsų pažinimo šaltinius ir prieitume išvadą, kad jie yra netinkami šiam dalykui, tai ir tada dar gali kilti įtarimas, kad mūsų išvardijimas nėra išsamus ar kad mūsų tyrimas nėra tikslus. Bet dėl dabartinio dalyko, tai yra kai kurių aplinkybių, kurios, regis, galėtų paneigti kaltinimą arogancija arba klaidos įtarimą.

Neabejotina, kad ne tik visiškai neišprusę ir buki valstiečiai, bet ir vaikai, ir netgi neprotingi gyvuliai tobulėja remdamiesi patyrimu ir sužino gamtos objektų savybes, stebėdami jų sukeliamus padarinius. Jei vaikas, prisilietęs prie žvakės liepsnos, pajuto skausmą, jis saugosis, kad neprikištų rankos prie jokios žvakės, ir iš panašios savo jutimais suvokiamomis savybėmis bei išvaizda priežasties tikėsis panašaus padarinio. Todėl jeigu teigsite, kad vaiko protas priėjo šią išvadą argumentavimo ar samprotavimo būdu, aš pagrįstai galiu pareikalauti, kad pateiktumėte man šiuos argumentus, ir jūs neturėsite jokios dingsties atmesti tokį teisingą mano reikalavimą. Negalėsite pasakyti, kad tas argumentavimas painus ir jums galbūt neprieinamas, nes jūs pripažįstate, kad jis yra aiškus net ir vaikui. Todėl jeigu jūs nors akimirką susvyruosite arba jeigu pamąstę pateiksite sudėtingą ir gilų argumentavimą, tam tikra prasme šiuo klausimu pasiduosite ir pripažinsite, kad daryti prielaidą, jog praeitis panaši į ateitį, ir iš priežasčių, kurios iš pažiūros yra panašios, tikėtis panašių padarinių jus verčia ne samprotavimas. Šį teiginį aš ir ketinau įrodyti šiame skyriuje. Jeigu aš teisus, nemanau, kad padariau kokį nors didžiulį atradimą. Jeigu aš klystu, tai turėsiu save laikyti iš tikrųjų labai atsilikusiu mokslininku, nes aš dabar negaliu surasti argumento, kurį, pasirodo, puikiai žinojau dar prieš išsiropšdamas iš lopšio.

Penktas skyrius

SKEPTINIS ŠIŲ ABEJONIŲ SPRENDIMAS

I DALIS

Aistra filosofijai, kaip ir aistra religijai, sudaro keblumų, nes, nors ji siekia pagerinti mūsų papročius ir išnaikinti mūsų ydas, neprotingai vadovaujama ji gali tik prisidėti prie vyraujančio polinkio sustiprinimo ir ryžtingiau kreipti protą į tą pusę, kur jis ir šiaip dėl įgimto temperamento polinkių ir siekių pernelyg *linksta*. Tikra teisybė, kad, siekdami filosofui išminčiui būdingo kilniadvasiško tvirtumo ir stengdamiesi apriboti savo malonumus vien tais, kuriuos teikia mūsų protas, mes galiausiai galime paversti savo filosofiją, panašiai kaip Epiktetas ir kiti stoikai, tik rafinuotesne egoizmo sistema ir motyvuoti sau visų dorybių neigimą ir visuomenės gyvenimo malonumų atsisakymą. Atidžiai tyrinėdami žmogaus gyvenimo tuštybę ir nuolat mąstydami apie turtų ir garbės niekingumą ir trumpalaikiškumą, mes galbūt drauge pataikaujame save įgimtam tingumui, kuris, neapkęsdamas pasaulio šurmulio ir varginančios veiklos, ieško tariamai pateisinamos priežasties, kad galėtų visiškai ir nevaržomai jam atsiduoti. Tačiau vis dėlto yra viena filosofijos rūšis, kuriai bemaž negresia ši negerovė, nes ši filosofija nesusideda su jokia nežabota

žmogaus proto aistra ir neskatina jokio įgimto potraukio ar polinkio. Tokia yra akademinė, arba skeptinė, filosofija[1]. Akademikai nuolat kalba apie abejonę ir susilaikymą nuo sprendinių, apie skubotų sprendimų pavojingumą, apie tai, kad proto tyrinėjimus reikia apriboti labai siaura sritimi, ir apie atsisakymą visų spekuliacijų, kurios netelpa į įprasto gyvenimo ir praktikos rėmus. Todėl niekas taip nesipriešina vangiam proto tingumui, jo neprotingai arogancijai, jo išdidžioms pretenzijoms ir jo prietaringam patiklumui, kaip ši filosofija! Ji nuslopina visas aistras, išskyrus tiesos meilę, – o ši aistra niekuomet nebūna ir negali būti per stipri. Tiesiog nuostabu, kad ši filosofija, kuri beveik visuomet yra nekenksminga ir nekalta, tampa tokios daugybės nepagrįstų priekaištų ir šmeižtų objektu. Bet galbūt kaip tik ta aplinkybė, kuri padaro ją tokią nekaltą, daugiausia ir sukelia visuotinę neapykantą ir pyktį?

[1] [Akademinė filosofija, arba skepticizmas, – tai filosofijos forma, vyravusi vėlesnėje Akademijoje[15)] nuo IV a. pr. Kr. Hume'as skyrė ją nuo Pirono[16)] skepticizmo, kuris pasižymėjo kraštutinumu ir, jo akimis, buvo negatyvaus dogmatizmo atmaina. Cicerono veikalo *Apie dievų prigimtį (De natura deorum)* fragmentas yra būdingas akademinės filosofijos pavyzdys: „Taip samprotauja Karneadas (akademikas skeptikas) ne kėsindamasis paneigti dievų egzistavimą – tai mažiausiai tinka filosofui, – bet stengdamasis įtikinti mus, kad stoikai šiuo klausimu nepasakė nieko įtikinamo" (III, XVII). Ir nors visi proto argumentai parodomi esą ydingi ir neįtikinami, vis dėlto praktiniame gyvenime žmogus privalo pasirinkti ir laikytis kokio nors požiūrio. Cicerono filosofiniai veikalai buvo visiškai persiėmę šia teorija, o iš jų mokėsi daugelis naujųjų laikų filosofų, tarp jų Locke'as, Berkeley ir Hume'as. Pragmatizmas iš dalies kilo iš šios „akademinės" tradicijos, vyravusios naujųjų laikų empirizme. – *Leid.*]

Nepataikaudama jokiai nežabotai aistrai, ji nedaug teįgyja šalininkų. Priešindamasi tokiai daugybei ydų ir kvailysčių, ji nuteikia prieš save gausybę priešų, kurie kaltina ją laisvamanybe, šventvagiškumu ir bedievybe.

Mums nėra ko bijoti ir to, kad ši filosofija, siekdama apriboti mūsų tyrinėjimus kasdieniu gyvenimu, kada nors pakirs kasdienio gyvenimo samprotavimus, o jos abejonės taip išsiplės, kad sužlugdys kiekvieną veiklą ir mąstymą. Prigimtis visuomet išsaugos savo teises ir galiausiai įveiks bet kokį abstraktų samprotavimą. Nors, pavyzdžiui, ir prieitume išvadą, kaip ankstesniame skyriuje, kad visuose patyrimu grindžiamuose samprotavimuose protas žengia tam tikrą žingsnį, kuris neparemtas jokiu argumentu ar mąstymo procesu, nėra jokio pavojaus, kad šie samprotavimai, nuo kurių priklauso visas pažinimas, kada nors bus paveikti tokio atradimo. Jeigu žengti šį žingsnį proto neskatina joks argumentas, tam turi paakinti koks nors kitas toks pat svarus ir autoritetingas principas; ir šis principas darys įtaką tol, kol žmogaus prigimtis bus tokia pati. Šio principo atradimas atlygins tyrinėjimo vargus.

Įsivaizduokime žmogų, apdovanotą stipriausiais proto ir mąstymo sugebėjimais, staiga atsidūrusį šiame pasaulyje; jis tikrai iškart pastebėtų nuolatinę objektų seką ir vieną po kito einančius įvykius, bet jis nesugebėtų suprasti nieko daugiau. Jis iš pradžių jokiu samprotavimu negalėtų prieiti prie priežasties ir pa-

darinio idėjos, nes ypatingos jėgos, kurios atlieka visus gamtos veiksmus, niekuomet nepasirodo jutimams, o iš to, kad vienas įvykis vienu atveju yra ankstesnis už kitą, neprotinga daryti išvadą, jog todėl vienas iš jų yra priežastis, o kitas – padarinys. Susijungimas gali būti savavališkas ir atsitiktinis. Čia gali nebūti jokio pagrindo iš vieno pasirodymo daryti išvadą apie kito buvimą. Žodžiu, toks asmuo, neįgijęs didesnio patyrimo, niekada negalėtų taikyti savo spėjimų ir samprotavimų apie kokius nors faktus ar būti tikras kuo nors, išskyrus tai, kas tiesiogiai iškyla jo atmintyje ar ką jis tiesiogiai suvokia jutimais.

Dabar įsivaizduokime, kad jis įgijo daugiau patyrimo ir gyveno pasaulyje taip ilgai, jog pastebėjo, kad esama panašių objektų ar įvykių, kurie nuolat jungiasi, – koks šio patyrimo rezultatas? Pasirodžius vienam objektui, jis bematant daro išvadą apie kito buvimą, tačiau iš viso savo patyrimo jis neįgijo jokios idėjos ar žinojimo, kas ta slapta galia, kurią turėdamas vienas objektas sukuria kitą, be to, ir joks samprotavimo procesas neverčia jo daryti šią išvadą; tačiau jis vis dėlto jaučiasi priverstas ją padaryti, ir nors jis būtų įsitikinęs, kad jo protas šiame veiksme nedalyvauja, jis vis tiek ir toliau taip mąstytų. Padaryti tokią išvadą jį verčia kažkoks kitas principas.

Šis principas yra *įprotis*, arba *papratimas*. Juk kai koks nors kurio nors atskiro veiksmo ar operacijos kartojimas

sukelia polinkį vėl iš naujo pakartoti tą patį veiksmą ar operaciją neverčiant jokiam samprotavimui ar proto procesui, visuomet sakome, kad šis polinkis yra *įpročio* padarinys. Vartodami šį žodį nepretenduojame nurodyti galutinę tokio polinkio priežastį. Mes tik nurodome visuotinai pripažintą žmogaus prigimties principą, kuris gerai žinomas iš jo padarinių. Galbūt mes negalime nieko daugiau ištirti ar pretenduoti pateikti šios priežasties priežastį, bet turime pasitenkinti juo kaip visų mūsų patyrimu grindžiamų išvadų galutiniu principu, kurį mes galime nurodyti. Gana ir to, kad galime prieiti jį nesiskųsdami savo sugebėjimų menkumu, nes jie niekur toliau negali mūsų nuvesti. Mes neabejotinai pateikiame bent jau labai suprantamą, nors gal ir neteisingą teiginį, kai sakome, kad nuolatinis dviejų objektų jungimasis – pavyzdžiui, karščio ir liepsnos, svorio ir kietumo – verčia mus vien iš įpročio tikėtis kito pasirodžius vienam. Atrodo, ši hipotezė vienintelė paaiškina tą sunkų klausimą, kodėl mes iš tūkstančio atvejų padarome išvadą, kurios negalime padaryti iš vieno atvejo, nė kiek nuo jų nesiskiriančio. Protas negali daryti tokių skirtumų. Išvados, kurias jis padaro išnagrinėjęs vieną apskritimą, yra tos pačios, kurias jis padarytų apžvelgęs visus pasaulio apskritimus. Bet joks žmogus vien tik pastebėjęs, kad vienas kūnas juda stumtelėtas kito, negali išprotauti, jog ir kiekvienas kitas kūnas judės po panašaus postūmio. Todėl visos pa-

tyrimu grindžiamos išvados yra įpročio, o ne samprotavimo padarinys[2].

[2] Autoriai, netgi rašantys *moralės, politikos* ar *gamtotyros* klausimais, paprastai skiria *protą* ir *patyrimą* ir įsivaizduoja, kad šios argumentavimo rūšys yra visiškai skirtingos. Pirmoji yra laikoma vien mūsų intelektinių sugebėjimų rezultatu – šie sugebėjimai, *a priori* svarstydami daiktų prigimtį ir tirdami padarinius, kuriuos turi sukelti jų veiksmai, nustato tam tikrus mokslo ir filosofijos principus. Antroji, kaip manoma, remiasi vien pojūčiais ir stebėjimu, kuriais sužinome, ką iš tikrųjų sukėlė atskirų objektų veiksmai, ir tuomet galime padaryti išvadą, ką jie sukels ateityje. Antai pilietinės valdžios apribojimai bei suvaržymai ir teisinė santvarka gali būti ginami arba remiantis *protu,* kuris, apmąstydamas didžiulį žmogaus prigimties silpnumą ir sugedimą, moko, kad jokiam žmogui negalima be baimės patikėti neribotos valdžios, arba remiantis *patyrimu* ir istorija, kurie mums sako, kaip garbės troškimas visais laikais ir visose šalyse be saiko piktnaudžiavo neatsargiu pasitikėjimu.

Tokio paties proto ir patyrimo skyrimo laikomės visuose mūsų samprotavimuose apie praktinį gyvenimą: patyrusiu valstybės veikėju, generolu, gydytoju ar pirkliu pasitikime ir jų klausome, o su nepatyrusiu naujoku, kad ir koks jis būtų iš prigimties talentingas, nesiskaitome ir jį niekiname. Nors pripažįstama, kad protas gali daryti labai tikėtinas prielaidas apie kokio nors elgesio padarinius tam tikromis konkrečiomis sąlygomis, vis dėlto toks protas yra laikomas netobulu, jeigu jis neparemtas patyrimu, kuris vienintelis gali suteikti tvirtumą ir patikimumą taisyklėms, kilusioms iš tyrinėjimų ir apmąstymų.

Tačiau nors šis skyrimas visuotinai pripažįstamas tiek su veikla, tiek su mąstymu susijusiame gyvenime, aš nedvejodamas pareiškiu, kad jis iš esmės yra klaidingas ar bent jau paviršutiniškas.

Jeigu mes ištirtume tuos argumentus, kurie visuose anksčiau minėtuose moksluose yra laikomi vien samprotavimo ir apmąstymo rezultatu, pamatytume, kad jie galų gale remiasi kokiu nors bendru principu ar išvada, ir mes negalime nurodyti jokio kito to bendro principo ar išvados pagrindo, išskyrus stebėjimą ir patyrimą. Vienintelis skirtumas tarp jų ir tų taisyklių, kurios paprastai yra laikomos gryno patyrimo rezultatu, yra tas, kad pirmieji negali būti suformuluoti be tam tikro mąstymo proceso ir reiškinio, kurį stebėjome, apmąstymo siekiant išskirti to reiškinio aplinkybes ir įžvelgti jo padarinius, tuo tarpu antruoju atveju patirtas reiškinys yra tiksliai ir visiškai panašus

Taigi įprotis yra didysis žmogaus gyvenimo vadovas. Tik šis principas ir daro mūsų patyrimą mums naudingą ir verčia mus tikėtis ateityje panašios įvykių eigos kaip ta, kurią regėjome praeityje. Be įpročio poveikio mes visiškai nežinotume jokių faktų, išskyrus tuos, kurie tiesiogiai iškyla atmintyje ar yra suvokiami jutimais. Mes niekad nesužinotume, kaip pritaikyti priemones tikslui pasiekti ir kaip pasinaudoti mums gamtos duotomis galiomis, kad sukeltume kokį nors padarinį. Iš karto būtų galas visokiai mūsų veiklai ir didžiajai mąstymo daliai.

į tą, kurį mes išprotaujame kaip tam tikrų aplinkybių padarinį. Tiberijaus arba Nerono istorija verčia mus baimintis tokios pačios tironijos, jeigu mūsų monarchų nevaržytų įstatymai ir senatai; bet pakanka pamatyti visokias privataus gyvenimo apgavystes bei žiaurumą, kad truputėlį pagalvoję patirtume tą pačią baimę, nes tai yra bendro žmogaus prigimties sugedimo pavyzdys ir rodo, kokį pavojų mums kelia besąlygiškas pasitikėjimas žmonėmis. Abiem atvejais galutinis mūsų išvados ir išprotavimo pagrindas yra patyrimas.

Kiekvienas žmogus, kad ir koks jaunas ir nepatyręs jis būtų, remdamasis stebėjimu susikuria daug bendrų ir teisingų taisyklių apie žmonių reikalus ir gyvenseną; tačiau reikia pripažinti, kad, kai žmogus ima jas taikyti praktiškai, jis itin lengvai klysta, kol laikas ir tolesnis patyrimas išplečia šias taisykles ir išmoko tinkamai jomis naudotis ir jas taikyti. Kiekvienoje situacijoje ar įvykyje yra daugybė konkrečių ir iš pirmo žvilgsnio nereikšmingų aplinkybių, kurių net ir talentingiausias žmogus gali iš pradžių nepastebėti, nors nuo jų visiškai priklauso jo išvadų teisingumas ir, vadinasi, jo elgesio protingumas. Jau nekalbant apie tai, kad jaunam nepatyrusiam žmogui bendri pastebėjimai ir taisyklės ne visuomet reikiamu momentu ateina į galvą ir ne visuomet jis gali juos iš karto ramiai ir supratingai pritaikyti. Iš tiesų nepatyręs mąstytojas iš viso negalėtų mąstyti, jeigu jis būtų absoliučiai nepatyręs; ir kai mes kam nors priskiriame šį požymį, mes kalbame tik apie santykinį nepatyrimą ir manome, kad jis turi tam tikrą patyrimą, tik menkesnį ir ne tokį tobulą.

Bet čia gal pritiktų pažymėti, kad nors mūsų patyrimu grindžiamos išvados nuveda mus už mūsų atminties ir jutimų ribų ir įtikina egzistuojant faktus, kurie atsitiko tolimiausiose vietose ir labai senais laikais, vis dėlto mūsų pojūčiuose ar atmintyje visuomet turi būti koks nors faktas, nuo kurio mes galėtume pradėti išprotaudami šias išvadas. Žmogus, kuris dykynėje surastų didingų pastatų liekanas, galėtų padaryti išvadą, kad senovėje šioje šalyje gyveno civilizuoti žmonės; bet jeigu jis nieko tokio nepamatytų, niekad negalėtų prieiti prie tokios išvados. Ankstesniųjų amžių įvykius sužinome iš istorijos, bet tuomet mes privalome atidžiai perskaityti tą knygą, kurioje yra šios žinios, po to, stengdamiesi pagrįsti savo išvadas, turime eiti nuo vieno liudijimo prie kito, kol galiausiai prieisime tų tolimų įvykių liudininkus ir stebėtojus. Žodžiu, jeigu mūsų pradinis taškas nebūtų koks nors faktas, esantis atmintyje ar suvokiamas jutimais, mūsų samprotavimai būtų vien hipotetiniai; ir kad ir kaip atskiros jų grandys būtų susietos viena su kita, visa išvadų grandinė būtų niekuo nepagrįsta, ir mes niekada negalėtume ja remdamiesi pažinti ką nors tikrai esantį. Jeigu aš klausiu, kodėl jūs tikite kokiu nors faktu, apie kurį pasakojate, jūs turite nurodyti kokią nors priežastį, ir ši priežastis bus koks nors kitas su juo susijęs faktas. Bet kadangi jūs negalite taip eiti *in infinitum*, jūs galiausiai turite sustoti prie kurio nors fakto, kuris yra jūsų atmintyje

ar suvokiamas jutimais, arba pripažinti, kad jūsų tikėjimas visiškai neturi jokio pagrindo.

Kokia tuomet yra baigiamoji šių samprotavimų išvada? Labai paprasta, nors, reikia prisipažinti, labai nutolusi nuo įprastų filosofijos teorijų. Visas tikėjimas faktais ar realiu egzistavimu kyla vien iš kokio nors objekto, esančio atmintyje ar suvokiamo jutimais, ir įprasto jo jungimosi su kokiu nors kitu objektu, arba, kitaip sakant, jeigu pamatėme, kad daugeliu atvejų kokios nors dvi objektų rūšys – liepsna ir karštis, sniegas ir šaltis – visuomet jungdavosi drauge, ir jeigu liepsna ar sniegas vėl suvokiami jutimais, protas iš įpročio tikisi šilumos ar šalčio ir *tiki*, kad tokia savybė egzistuoja ir pasireikš labiau prisiartinus prie objekto. Toks tikėjimas būtinai randasi, kai protas patenka į tokias aplinkybes. Tokiomis aplinkybėmis šis sielos veiksmas yra toks pat neišvengiamas, kaip ir tai, kad patiriame meilės jausmą, kai mums daro gera, ar neapykantą, kai mus įžeidžia. Visi šie veiksmai yra įgimti instinktai, kurių joks samprotavimas ar mąstymo ir protavimo procesas negali nei sukelti, nei užkirsti jiems kelią. Čia ramia sąžine galėtume baigti mūsų filosofinius tyrinėjimus. Daugeliu klausimų mes niekad negalėsime žengti toliau nė žingsnio, ir visais klausimais galiausiai čia turime baigti mūsų nenuilstamus ir be galo kruopščius tyrinėjimus. Bet vis dėlto mūsų smalsumas bus atleistinas, galbūt net pagirtinas, jeigu jis skatins mus tyrinėti toliau ir vers tiksliau išnagrinėti šio *tikėjimo* ir *įprastinio*

jungimosi, kuriuo jis remiasi, prigimtį. Tada gal rasime kai kuriuos paaiškinimus ir analogijas, kurie patenkins bent tuos, kas mėgsta abstrakčius mokslus ir kam malonu pasinerti į spekuliatyvius apmąstymus, kurie, kad ir kokie tikslūs būtų, visuomet yra šiek tiek abejotini ir nepatikimi. Dėl kitokio skonio skaitytojų, tai kita šio skyriaus dalis nėra jiems skirta, o tolesnius tyrinėjimus puikiausiai galima suprasti ir be jos.

II DALIS

Nėra nieko laisvesnio už žmogaus vaizduotę, ir nors ji negali pranokti pradinės idėjų atsargos, kurią jai parūpina vidiniai ir išoriniai jutimai, ji turi neribotą galią maišyti, jungti, skirti ir skirstyti šias idėjas, kurdama pačias įvairiausias fikcijas ir vizijas. Ji gali išgalvoti grandinę įvykių, kurie bus visiškai panašūs į tikrovę, priskirti jiems tam tikrą laiką ir vietą, suvokti juos kaip egzistuojančius ir įsivaizduoti su visomis smulkmenomis, būdingomis kiekvienam istoriniam faktui, kuriuo ji kuo tvirčiausiai tiki. Tad kuo skiriasi tokia fikcija nuo tikėjimo? Ne kokia nors ypatinga idėja, kuri prijungiama prie tokio vaizdinio ir verčia mus su juo sutikti ir kurios stokoja kiekviena žinoma fikcija. Kadangi protas valdo visas savo idėjas, jis galėtų savavališkai prijungti šią idėją prie bet kurios fikcijos ir, vadinasi, galėtų tikėti kuo tik nori, priešingai tam, ką rodo kasdienis patyrimas. Savo vaizduotėje mes galime

žmogaus galvą prijungti prie arklio liemens, bet ne mūsų galioje patikėti, kad toks gyvulys kada nors iš tikrųjų egzistavo.

Vadinasi, *fikcijos* ir *tikėjimo* skirtumą sudaro kažkoks jausmas arba pojūtis, kuris prijungiamas prie tikėjimo, o ne prie fikcijos, kuris nepriklauso nuo valios ir kurio negalima sukelti kada panorėjus. Jis turi kilti natūraliai kaip ir visi kiti jausmai ir išplaukti iš konkrečios situacijos, kurioje protas atsiduria tam tikromis sąlygomis. Jeigu koks nors objektas iškyla atmintyje ar yra suvokiamas jutimais, jis iš karto dėl įpročio jėgos verčia vaizduotę įsivaizduoti objektą, kuris paprastai būna su juo susijęs; šį vaizdinį lydi jausmas ar pojūtis, kuris skiriasi nuo laisvų vaizduotės svajonių. Tai ir yra visa tikėjimo prigimtis. Kadangi nėra tokio fakto, kuriuo mes tikime taip tvirtai, kad negalėtume įsivaizduoti jam priešingo, nebūtų jokio skirtumo tarp to vaizdinio, kuriam mes pritariame, ir to, kurį atmetame, jeigu nebūtų tam tikro jausmo, kuris skiria juos vieną nuo kito. Jeigu aš matau biliardo rutulį, lygiu stalo paviršiumi judantį kito link, aš galiu lengvai įsivaizduoti, kad jis po susilietimo sustos. Toks vaizdinys yra visiškai neprieštaringas, bet jis jaučiamas visiškai kitaip, palyginti su tuo vaizdiniu, kuriuo aš vaizduojuosi postūmį ir judėjimo perdavimą iš vieno rutulio kitam.

Jeigu mes bandytume pateikti šio jausmo *apibrėžimą*, mums turbūt būtų labai sunku, o gal ir neįmanoma tai padaryti, lygiai kaip ir tada, jeigu mėgintume api-

brėžti šalčio pojūtį ar pykčio jausmą būtybei, kuri niekada šių jausmų nebuvo patyrusi. Tikėjimas yra teisingas ir tinkamas šio jausmo pavadinimas, ir nėra tokio žmogaus, kuris nesuprastų šio žodžio reikšmės, nes kiekvienas žmogus kiekvieną akimirką suvokia tą jausmą, kurį šis žodis žymi. Vis dėlto būtų teisinga pabandyti *aprašyti* šį jausmą tikintis, kad taip mes prieisim prie kai kurių analogijų, kurios gali padėti geriau jį paaiškinti. Aš sakau, kad tikėjimas yra ne kas kita, kaip gyvesnis, gyvybingesnis, įtaigesnis, tvirtesnis, pastovesnis objekto vaizdinys negu tas, kurį gali sukurti vien vaizduotė. Ši terminų įvairovė, kuri gali pasirodyti tokia nefilosofiška, skirta tik nusakyti tam proto aktui, kuris tikrus dalykus arba tai, kas tokiais laikoma, padaro mums tikresnius negu fikcijos, padaro juos svarbesnius mąstymui ir suteikia jiems didesnę įtaką jausmams ir vaizduotei. Jeigu mes sutinkame dėl paties dalyko, nėra reikalo ginčytis dėl terminų. Vaizduotė valdo visas savo idėjas ir gali jas jungti, maišyti ir kaitalioti visais įmanomais būdais. Ji gali įsivaizduoti prasimanytus objektus su visomis vietos ir laiko aplinkybėmis. Ji gali tam tikra prasme pateikti juos mums prieš akis jų tikruoju pavidalu, tokius, kokie jie galėtų iš tikrųjų egzistuoti. Bet kadangi neįmanoma, kad šis vaizduotės sugebėjimas kada nors galėtų pats savaime pasiekti, jog juo būtų tikima, akivaizdu, kad tikėjimą sudaro ne ypatinga idėjų prigimtis ar tvarka, o jų suvokimo *būdas* ir tai, kaip jas jaučia protas. Aš pri-

sipažįstu, kad negalima tiksliai paaiškinti šio jausmo ar suvokimo būdo. Mes galime vartoti žodžius, kurie reiškia kažką jam artima. Bet jo teisingas ir tinkamas pavadinimas, kaip jau anksčiau sakėme, – „tikėjimas", terminas, kurį kiekvienas pakankamai gerai supranta kasdieniame gyvenime. Ir filosofijoje mes negalime eiti toliau, tegalime teigti, kad *tikėjimas* yra kažkas, ką jaučia protas ir kas skiria sveiko proto idėjas nuo vaizduotės fikcijų. Jis suteikia idėjoms daugiau svorio ir įtakos, pasistengia, kad jos atrodytų reikšmingesnės, įtvirtina jas prote ir padaro svarbiausiu mūsų poelgių principu. Pavyzdžiui, dabar girdžiu žmogaus, kurį pažįstu, balsą, ir garsas sklinda lyg ir iš gretimo kambario. Šis juslinis įspūdis bematant nukelia mano mintis prie to žmogaus ir visų jį supančių objektų. Aš juos įsivaizduoju kaip dabar egzistuojančius, su visomis jų savybėmis ir santykiais, kurie, kaip žinau, anksčiau jiems buvo būdingi. Šios idėjos stipriau užvaldo mano protą negu mintys apie užburtą pilį. Jos visai kitaip jaučiamos ir visais atžvilgiais turi daug didesnę galią sukelti malonumą ar skausmą, džiaugsmą ar liūdesį.

Tad apibendrinkime visą šią teoriją ir tarkime, kad tikėjimo jausmas yra ne kas kita, kaip intensyvesnis ir pastovesnis suvokimas negu tas, kuris būdingas gryniems vaizduotės prasimanymams, ir kad šis suvokimo *būdas* kyla dėl įprastinio objekto jungimosi su kuo nors, kas yra atmintyje ar suvokiama jutimais. Aš manau, kad, padarius šias prielaidas, nebus sunku

surasti kitus analogiškus proto veiksmus ir atskleisti dar bendresnius šių reiškinių principus.

Mes jau pažymėjome, kad gamta nustatė ryšius tarp atskirų idėjų ir kad vos tik kokia nors idėja ateina mums į galvą, ji iš karto sukelia savo koreliatą ir švelniai bei nepastebimai nukreipia į jį mūsų dėmesį. Šiuos sąryšio, arba asociacijos, principus mes apibendrinę nurodėme tris, būtent *panašumo, gretimumo* ir *priežastingumo;* tai yra vieninteliai ryšiai, susiejantys mūsų mintis ir sukuriantys tą taisyklingą mąstymo ir kalbos tėkmę, kuri daugiau ar mažiau būdinga visiems žmonėms. Bet čia iškyla klausimas, nuo kurio priklausys ir mums iškilusios problemos sprendimas. Ar visiems šiems santykiams būdinga tai, kad, kai vienas objektas iškyla atmintyje ar suvokiamas jutimais, protas ne tik ima vaizduotis koreliatą, bet ir susikuria patvaresnį ir stipresnį jo vaizdinį negu įstengtų kitu atveju? Taip, regis, yra to tikėjimo, kurį sukelia priežasties ir padarinio santykis, atveju. Ir jeigu taip būtų ir kitų asociacijos santykių ar principų atveju, tai galima būtų laikyti bendru dėsniu, pasireiškiančiu visose proto operacijose.

Todėl kaip pirmąjį bandymą, tinkamą šiam mūsų tikslui, mes galime nurodyti tai, kad, išvydus nesančio draugo portretą, mūsų turimą jo idėją aiškiai pagyvina *panašumas* ir kad kiekvienas jausmas, kurį sukelia ši idėja, ar tai būtų džiaugsmas, ar liūdesys, įgyja naujos jėgos ir gyvybės. Šį poveikį sukelia išvien veikdami

ir santykis, ir esamas įspūdis. Kai portretas yra nepanašus į mūsų draugą ar iš viso ne jį vaizduoja, jis niekad nenukreips mūsų minčių į jį. Jeigu nėra nei portreto, nei asmens, nors protas ir gali pereiti nuo minties apie portretą prie minties apie draugą, jis jaučia, kad tas perėjimas greičiau susilpnina, o ne pagyvina draugo idėją. Mums malonu matyti draugo portretą, kai šis portretas yra prieš mus; bet kai šio portreto prieš mus nėra, mes labiau linkę įsivaizduoti savo draugą tiesiogiai, o ne mąstydami apie jo atvaizdą, kuris yra toks pat tolimas ir neaiškiai įsivaizduojamas.

Katalikų religijos ritualus galima laikyti tos pačios rūšies pavyzdžiais. Šio prietaro išpažinėjai, kaltinami teatrališkumu, paprastai teisinasi, kad jie jaučia gerą šių išorinių judesių, pozų ir veiksmų poveikį, pagyvinantį jų pamaldumą ir sustiprinantį jų tikėjimo uolumą, kurie kitaip išblėstų nukreipti vien į tolimus ir nematerialius objektus. Mes alegoriškai vaizduojame mūsų tikėjimo objektus jusliniais simboliais ir vaizdais, sako jie, ir tiesioginiu šių simbolių buvimu padarome juos labiau mums esančius nei galėtume padaryti vien intelektualine žiūra ir kontempliacija. Jutimais suvokiami objektai visuomet daro didesnę įtaką vaizduotei nei visi kiti, ir tą įtaką jie lengvai perduoda toms idėjoms, su kuriomis yra susiję ir kurias primena. Iš tokios praktikos ir šio samprotavimo aš tik darau išvadą, kad panašumo įtaka idėjų pagyvinimui yra įprastas dalykas,

o kadangi kiekvienu atveju panašumas ir esamas įspūdis turi sutapti, tai mes turime apsčiai bandymų, įrodančių anksčiau pateikto principo realumą.

Mes galime sustiprinti šių bandymų reikšmę papildydami juos kitos rūšies bandymais, nagrinėdami ne tik *panašumo,* bet ir *gretimumo* poveikį. Yra žinoma, kad atstumas sumažina kiekvienos idėjos jėgą ir kad, kai artėjame prie kokio nors objekto, jis, nors dar nepasirodo mūsų jutimams, daro mūsų protui įtaką, primenančią tiesioginį įspūdį. Galvojimas apie kokį nors objektą lengvai perkelia mūsų protą prie to, kas jam gretima, tačiau tik betarpiškas objekto buvimas padaro tai nepaprastai gyvai. Kai aš esu už kelių mylių nuo namų, tai, kas su jais susiję, labiau mane jaudina nei tada, kai aš esu už dviejų šimtų mylių nuo jų, nors net ir tada mintis apie ką nors, kas yra mano draugų ar giminių kaimynystėje, natūraliai sukelia jų idėją. Bet kadangi pastaruoju atveju abu mano proto objektai yra idėjos, nors perėjimas nuo vienos prie kitos ir yra lengvas, tačiau vien šis perėjimas negali suteikti nė vienai iš šių idėjų didesnio gyvumo, nes nėra tiesioginio įspūdžio[1].

Nėra abejonės, kad *priežastingumas* daro tokią pačią įtaką, kaip ir kiti du – panašumo ir gretimumo – santykiai. Prietaringi žmonės mėgsta šventųjų ir pamal-

[1] „Naturane nobis, inquit, datum dicam, an errore quodam, ut, cum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus

džiųjų relikvijas dėl tos pačios priežasties, dėl kurios jiems reikia simbolių ir vaizdų – kad pagyvintų savo dievobaimingumą ir susidarytų betarpiškesnį ir ryškesnį šių pavyzdingų gyvenimų, kuriuos jie nori mėgdžioti, vaizdinį. Akivaizdu, kad geriausia relikvija, kurią gali gauti garbintojas, būtų koks nors paties šventojo rankdarbis; ir jeigu taip žiūrima į jo drabužius ir baldus, taip yra dėl to, kad šie daiktai kadaise jam priklausė, jis juos judino ir lietė; šiuo požiūriu į juos reikia žvelgti

multum esse versatos, magis moveamur, quam siquando eorum ipsorum aut facta audiamus aut scriptum aliquod legamus? Velut ego nunc moveor. Venit enim mihi Platonis in mentem, quem accepimus primum hic disputare solitum: cujus etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferunt, sed ipsum videntur in conspectu meo hic ponere. Hic Speusippus, hic Xenocrates, hic ejus auditor Polemo; cujus ipsa illa sessio fuit, quam videamus. Equidem etiam curiam nostram Hostiliam dico, non hanc novam, quae mihi minor esse videtur postquam est major, solebam intuens, Scipionem, Catonem, Laelium, nostrum vero in primis avum cogitare. Tanta vis admonitionis est in locis: ut non sine causa ex his memoriae deducta sit disciplina." (Cicero. *De finibus*, V, 2.)

[„Ar tai yra gamtos dovana, ar kažkokios klaidos padarinys, kad matydami vietas, kuriose, kaip mums buvo sakyta, atminimo verti žmonės praleido daug laiko, mes labiau jaudinamės nei girdėdami apie jų nuveiktus darbus ar skaitydami jų veikalus? Kaip tik taip aš dabar esu sujaudintas. Man ateina į galvą Platonas, kuris, kaip žinome, pirmasis čia vesdavo disputus; netoliese esantys sodai ne tik man primena jį – regis, aš matau jį patį priešais save. Čia ir Speusipas, čia ir Ksenokratas, čia ir jo mokinys Polemonas [17] – štai toje vietoje, kurią matome, jis sėdėdavo. Kai aš žvelgiu į mūsų senato rūmus – kalbu apie tuos, kuriuos pastatė Hostilijus [18], o ne apie tuos naujuosius, kurie po to, kai buvo padidinti, man atrodo mažesni, – paprastai galvoju apie Scipioną, Katoną, Lelijų [19], bet pirmiausia apie savo senelį. Vietos turi tokią didžiulę galią sukelti prisiminimus, tad ne be pagrindo jomis remiasi atminties lavinimas." – *Leid.*]

kaip į netobulus rezultatus, susijusius su juo trumpesne priežasčių ir padarinių grandine nei tos, iš kurių mes sužinome, kad šventasis iš tikrųjų gyveno.

Įsivaizduokime, kad mums būtų pristatytas seniai mirusio ar kur nors toli esančio draugo sūnus; akivaizdu, kad šis objektas akimirksniu sužadintų koreliatyvią idėją ir atgaivintų mūsų mintyse visus ankstesnius artimus ir intymius ryšius daug gyvesnėmis spalvomis, nei jie iškiltų prieš mus kitu atveju. Štai dar vienas reiškinys, regis, patvirtinantis anksčiau minėtą principą.

Nesunku pastebėti, kad šiuose reiškiniuose visuomet yra numanomas tikėjimas koreliatyviu objektu, be kurio šis santykis būtų neveiksmingas. Portreto daroma įtaka paremta tuo, kad mes *tikime,* jog mūsų draugas kada nors egzistavo. Buvimas šalia namų nesukeltų mums namų idėjų, jei mes ne*tikėtume,* kad jie iš tikrųjų egzistuoja. Dabar aš teigiu, kad šis tikėjimas, kur jis peržengia atminties ar jutimų ribas, yra panašios prigimties ir kyla dėl panašių priežasčių kaip ir mūsų čia paaiškintas minties perėjimas ir įsivaizdavimo gyvumas. Kai aš įmetu į ugnį sauso medžio pliauską, mano protas tučtuojau verčiamas suvokti, kad ji sustiprins liepsną, o ne užgesins ją. Šį minties perėjimą nuo priežasties prie padarinio lemia ne protas. Jo šaltinis yra išimtinai įprotis ir patyrimas. Ir kadangi jis pirmiausia prasideda nuo objekto, kurį suvokia mūsų jutimai, jis padaro liepsnos idėją, ar vaizdinį, ryškesnę

ir gyvesnę už laisvai plevenančias vaizduotės svajones. Ši idėja kyla bematant. Mintis tučtuojau prie jos pereina ir suteikia jai visą vaizdinio jėgą, įgytą iš jutimais suvokiamo įspūdžio. Kai kardas įremtas man į krūtinę, argi žaizdos ir skausmo idėja neiškyla ryškiau nei tada, kai man paduoda stiklą vyno, nors ši idėja atsitiktinai ir ateitų man į galvą pasirodžius šiam objektui? Bet kas šiuo atveju sukelia tokį ryškų vaizdinį, jei ne esamas objektas ir įprastinis perėjimas prie idėjos kito objekto, kurį buvome įpratę sieti su pirmuoju? Tai ir yra visa proto operacija, atliekama darant visas mūsų išvadas apie faktus ir egzistavimą; malonu rasti kai kurių analogijų, kurios gali ją paaiškinti. Perėjimas nuo esamo objekto visais atvejais suteikia jėgos ir tvirtumo su juo susijusiai idėjai.

Taigi yra tam tikra iš anksto nustatyta harmonija tarp gamtos tvarkos ir idėjų sekos, ir nors galios ir jėgos, valdančios gamtą, mums yra visiškai nežinomos, tačiau mes regime, kad mūsų mintys ir vaizdiniai paklūsta tai pačiai tvarkai kaip ir kiti gamtos kūriniai. Šį atitikimą lemiantis principas yra įprotis, toks būtinas žmonių giminės egzistavimui ir mūsų elgesio reguliavimui įvairiomis žmogaus gyvenimo aplinkybėmis ir visais atvejais. Jeigu objekto buvimas akimirksniu nesukeltų paprastai su juo susijusių objektų idėjos, visas mūsų žinojimas būtų apribotas siaura mūsų atminties ir jutimų sfera, ir mes niekuomet negalėtume pritaikyti priemonių tikslams pasiekti ar pasinaudoti savo įgim-

tomis galiomis, kad sukurtume gėrį ar išvengtume blogio. Tie, kuriems teikia džiaugsmą atrasti ir kontempliuoti *galutines priežastis,* čia ras plačią sritį savo nuostabai ir susižavėjimui reikšti.

Kad patvirtinčiau šią teoriją, aš pridursiu, jog kadangi ši proto operacija, kurią pasitelkę mes, remdamiesi panašiomis priežastimis, darome išvadą apie panašius padarinius ir *vice versa,* yra tokia svarbi visos žmonių giminės egzistavimui, neįtikėtina, kad ji galėtų būti patikėta klaidingoms mūsų proto dedukcijoms – juk protas taip lėtai atlieka savo operacijas, visiškai nepasireiškia pirmaisiais vaikystės metais ir – geriausiu atveju – kiekvienu žmogaus amžiaus tarpsniu ir kiekvienu jo gyvenimo laikotarpiu ypač lengvai klysta ir apsirinka. Įprastai gamtos išminčiai kur kas labiau dera tokį būtiną žmogaus proto aktą patikėti kokiam nors instinktui ar mechaniškam polinkiui, kuris veikdamas neklystų, atsiskleistų vos tik atsiradus gyvybei ir mąstymui ir būtų nepriklausomas nuo visų išvargtų proto dedukcijų. Kaip gamta mus išmokė naudotis galūnėmis nesuteikdama raumenų ir nervų, kurie jas judina, pažinimo, taip ji įskiepijo mums ir instinktą, verčiantį mūsų mąstymą laikytis tokios tvarkos, kuri atitinka gamtos nustatytą išorinių objektų tvarką, nors mes ir nepažįstame tų jėgų ir galių, nuo kurių visiškai priklauso ši taisyklinga objektų tvarka ir seka.

Šeštas skyrius

APIE TIKIMYBĘ[1]

Kad ir nebūtų pasaulyje tokio dalyko kaip *atsitiktinumas,* tikrosios kokio nors įvykio priežasties nežinojimas taip pat veikia mūsų protą ir sukuria tokią tikėjimo arba nuomonės rūšį.

Neabejotinai egzistuoja tikimybė, kuri remiasi vienos pusės šansų pranašumu; kai šis pranašumas didėja ir pranoksta priešingus šansus, proporcingai didėja ir tikimybė ir sužadina dar tvirtesnį tikėjimą ar pritarimą tai pusei, kuri, kaip matome, yra pranašesnė. Jeigu keturios žaidimo kauliuko sienelės būtų pažymėtos vienu skaičiumi arba vienodu taškų skaičiumi, o dvi kitos – kitu skaičiumi arba taškų skaičiumi, tai bus labiau tikėtina, kad iškris kuri nors iš pirmųjų, o ne iš antrųjų, bet jei jis turėtų tūkstantį vienodai pažymėtų

[1] Ponas Locke'as skirsto visus argumentus į „demonstratyvius"ir „tikėtinus". Šiuo požiūriu mes turime pasakyti, jog tai, kad visi žmonės turi mirti arba kad rytoj patekės saulė, yra tik tikėtina. Bet norėdami labiau priderinti savo kalbą prie įprastinės vartosenos, turėtume suskirstyti argumentus į *demonstracijas, įrodymus* ir *tikimybes;* įrodymais vadinu tokius patyrimu pagrįstus argumentus, kurie nepalieka vietos jokiai abejonei ar priešingam teiginiui.

sienelių ir tik vieną – pažymėtą skirtingai, tikimybė būtų daug didesnė, o mūsų tikėjimas ar tikėjimasis, kad taip įvyks, būtų tvirtesnis ir patikimesnis. Toks mąstymo ar samprotavimo procesas gali pasirodyti labai trivialus ir aiškus, bet tie, kurie nagrinės jį nuodugniau, galbūt galės čia rasti medžiagos įdomiems apmąstymams.

Regis, akivaizdu, kad kai protas stengiasi iš anksto numatyti, koks bus tokio kauliuko metimo rezultatas, kiekvienos sienelės iškritimą jis laiko vienodai tikėtinu; kaip tik tokia ir yra pati atsitiktinumo prigimtis, kad visi galimi atskiri įvykiai yra visiškai lygūs. Tačiau pastebėjęs, kad vieno įvykio atveju sutampa daugiau sienelių nei kito, protas dažniau grįžta prie šio įvykio, jis dažniau jam iškyla svarstant įvairias galimybes ir šansus, nuo kurių priklauso galutinis rezultatas. Šis vieno atskiro įvykio keleto pasirodymų sutapimas tuoj pat pagal nepaaiškinamą gamtos sumanymą sukelia tikėjimo jausmą ir padaro šį įvykį pranašesnį už jam priešingą, kurį paremia mažesnis skaičius pasirodymų ir kuris rečiau ateina į galvą. Jeigu pripažįstame, kad tikėjimas yra ne kas kita, kaip tvirtesnis ir ryškesnis objekto vaizdinys, palyginti su tuo, kuris būna vaizduotės regėjimuose, tai ši operacija turbūt iš dalies gali būti paaiškinta. Šių keleto pasirodymų ar trumpai šmėstelėjusių vaizdų sutapimas stipriau įspaudžia idėją vaizduotėje, suteikia jai didesnę jėgą ir galią, jos įtaką aistroms ir jausmams padaro labiau juntamą, žodžiu,

sukuria tą pasitikėjimą ir patikimumą, kuris ir sudaro tikėjimo bei nuomonės prigimtį.

Dėl priežasčių tikimybės, tai čia yra taip pat, kaip ir atsitiktinumo tikimybės atveju. Kai kurios priežastys visiškai vienodai ir nuolat sukelia kokį nors padarinį, ir dar nebuvo nė vieno atvejo, kad joms tai būtų nepavykę ar kad būtų atsiradę kokių nors jų veikimo netaisyklingumų. Ugnis visuomet degindavo, o vanduo sprangindavo kiekvieną žmogų. Tai, kad judėjimą sukelia postūmis ir trauka, yra visuotinis dėsnis, ir iki šiol nebuvo jokių jo išimčių. Bet yra ir kitų priežasčių, kurių veikimas ne toks taisyklingas ir patikimas: rabarbaras ne visuomet paleisdavo vidurius, o opiumas ne visuomet būdavo migdomieji kiekvienam, kas vartodavo šiuos vaistus. Tiesa, kai kokia nors priežastis nesukelia savo įprastinio padarinio, filosofai nesieja šito su kokiu nors gamtos netaisyklingumu, bet mano, kad kokios nors slaptos priežastys, glūdinčios konkrečioje dalių struktūroje, sutrukdė šios priežasties veikimą. Tačiau mūsų samprotavimai ir išvados apie įvykį yra tokios, tarsi šis principas negaliotų. Įpročio verčiami perkelti praeitį į ateitį visose mūsų išvadose, tais atvejais, kai praeitis buvo visiškai taisyklinga ir vienoda, mes tikimės įvykio būdami visiškai tikri ir nepaliekame vietos jokiai priešingai prielaidai. Tačiau ten, kur buvo pastebėta, kad išoriškai absoliučiai panašios priežastys sukėlė skirtingus padarinius, visi šie įvairūs padariniai turi ateiti į galvą perkeliant praeitį į ateitį, ir mes turime

į juos atsižvelgti, kai nustatome įvykio tikimybę. Nors mes suteikiame pirmenybę tam padariniui, kuris buvo įprasčiausias, ir tikime, kad įvyks būtent šis padarinys, mes neturime užmiršti ir kitų padarinių ir turime pripažinti, kad kiekvienas iš jų turi tam tikrą svarbą ir įtaką proporcingai tam, ar su juo susidurdavome dažniau, ar rečiau. Beveik visose Europos šalyse labiau tikėtina, kad sausio mėnesį bus šalta, nei kad visą šį mėnesį išsilaikys švelnūs orai, nors ši tikimybė kinta priklausomai nuo klimato skirtumų ir tampa beveik tikra labiau nutolusiose į šiaurę karalystėse. Taigi akivaizdu, kad, kai perkeliame praeitį į ateitį, norėdami apibrėžti padarinį, kurį sukels kokia nors priežastis, mes perkeliame visus skirtingus įvykius proporcingai tam, kaip jie pasirodydavo praeityje, suvokdami, kad vienas iš jų, pavyzdžiui, įvyko šimtą kartų, kitas – dešimt kartų, o dar kitas – vieną kartą. Kadangi čia sutampa daug vieno įvykio pasirodymų, jie sustiprina ir patvirtina jį mūsų vaizduotėje, sukelia jausmą, kurį mes vadiname „tikėjimu", ir suteikia jo objektui pranašumą prieš priešingą įvykį, kurio neparemia lygus skaičius bandymų ir kuris ne taip dažnai dingteli į galvą, praeitį perkeliant į ateitį. Tegu kas nors pabando paaiškinti šią proto operaciją remdamasis kuria nors visuotinai pripažinta filosofijos sistema, ir jis pamatys, kaip tai sunku. Dėl manęs, tai man pakaks, jei šios pastabos sužadins filosofų smalsumą ir leis jiems pajusti, kaip netobulai ir klaidingai visos paplitusios teorijos aiškina tokius įdomius ir didžius dalykus.

Septintas skyrius

APIE BŪTINO RYŠIO IDĖJĄ[1]

I DALIS

Didelį matematikos mokslų pranašumą prieš moralės mokslus lemia tai, kad jų jutimais suvokiamos idėjos visuomet yra aiškios ir apibrėžtos, mažiausias skirtumas tarp jų tuoj pat suvokiamas, ir tie patys terminai išreiškia tas pačias idėjas be jokio dviprasmiškumo ar įvairavimo. Ovalas niekuomet nepainiojamas su apskritimu, o hiperbolė – su elipse. Lygiašonis ir įvairiakraštis trikampiai atskirti vienas nuo kito daug tikslesnėmis ribomis nei yda ir dorybė, tiesa ir klaida. Jeigu koks nors geometrijos terminas yra apibrėžtas, protas pats lengvai visais atvejais pakeičia tą apibrėžtą terminą apibrėžimu, ir netgi tada, kai nesinaudojame apibrėžimu, pats objektas gali būti suvoktas jutimais ir šitaip tvirtai ir aiškiai įsisąmonintas. Bet subtilesni dvasios jausmai, proto operacijos, įvairūs aistrų jauduliai, nors iš tikrųjų patys savaime būdami skirtingi, yra sunkiai apčiuopiami, kai mes juos reflektuojame, be to, ne mūsų galioje atgaivinti atmintyje pradinį objektą kiekvieną kartą, kai

[1] [K ir L leidimuose skyrius buvo pavadintas „Apie galios, arba būtino ryšio, idėją".]

mums pasitaiko apie jį mąstyti. Dėl to pamažu į mūsų samprotavimus skverbiasi dviprasmiškumas: panašūs objektai lengvai palaikomi tais pačiais, ir išvada galiausiai labai nutolsta nuo prielaidų.

Tačiau galime drąsiai teigti, kad jeigu žvelgsime į šiuos mokslus teisingoje šviesoje, jų pranašumai ir trūkumai beveik kompensuos vieni kitus ir sulygins juos. Protas lengviau išlaiko aiškias ir apibrėžtas geometrijos idėjas, tačiau jis turi plėtoti daug ilgesnę ir sudėtingesnę samprotavimų grandinę ir lyginti daug labiau viena nuo kitos nutolusias idėjas, kad pasiektų sudėtingesnes šio mokslo tiesas. Nors moralės idėjos, kai mes nesugebame būti itin atsargūs, lengvai tampa neaiškios ir painios, tačiau jas gvildenant išvados visuomet yra daug trumpesnės ir tarpinių grandžių, vedančių prie išvados, yra daug mažiau negu moksluose, tiriančiuose dydį ir skaičių. Iš tikrųjų vargu ar bent vienas Euklido teiginys yra toks paprastas, kad susideda iš mažiau dalių negu bet kuris moralinis samprotavimas, nenuklystantis į fantazijas ir prasimanymus. Jei tirdami žmogaus proto principus pažengsime nors keletą žingsnių, galėsime būti nepaprastai patenkinti savo pažanga, atsižvelgdami į tai, kaip greitai gamta užtveria kelią visiems mūsų priežasčių tyrinėjimams ir verčia mus pripažinti savo nežinojimą. Todėl svarbiausia kliūtis moralės ar metafizikos mokslų tobulinimui yra jų idėjų neaiškumas ir terminų dviprasmiškumas. Didžiausias matematikos keblumas yra ilgi

išprotavimai ir daugybė samprotavimų, reikalingų kuriai nors išvadai suformuluoti. Mūsų gamtos filosofijos pažangą tikriausiai daugiausia sulėtina trūkumas būtinų bandymų ir reiškinių, kurie dažnai atrandami atsitiktinai, o kai jų iš tikrųjų reikia, jie ne visuomet gali būti atrasti net stropiausiais ir įžvalgiausiais tyrimais. O kadangi moralės filosofija, regis, iki šiol netapo tokia tobula kaip geometrija ar fizika, galime padaryti išvadą, kad jeigu šiuo požiūriu tarp minėtų mokslų ir yra koks nors skirtumas, tai norint įveikti sunkumus, trukdančius pirmosios pažangai, reikia didesnio kruopštumo ir didesnių sugebėjimų.

Metafizikoje nėra neaiškesnių ir neapibrėžtesnių idėjų už „galios", „jėgos", „energijos" ar „būtino ryšio" idėjas, su kuriomis mes nuolat neišvengiamai susiduriame visuose mūsų tyrinėjimuose. Todėl šiame skyriuje stengsimės nustatyti, jei tai įmanoma, tikslią šių terminų reikšmę ir šitaip bent iš dalies pašalinti tą neaiškumą, dėl kurio taip dažnai skundžiamasi kalbant apie šią filosofijos sritį.

Man regis, teiginys, kad visos mūsų idėjos yra ne kas kita, kaip mūsų įspūdžių kopijos, arba, kitaip sakant, kad mes negalime mąstyti to, ko prieš tai nepatyrėme išoriniais arba vidiniais jutimais, nesukels didelių ginčų. Aš stengiausi[2] paaiškinti ir įrodyti šį teiginį ir išsakiau viltį, kad žmonės, tinkamai jį taikydami, pasieks didesnį

[2] II skyriuje.

filosofinių samprotavimų aiškumą ir tikslumą nei galėdavo pasiekti iki šiol. Sudėtingas idėjas galbūt galima gerai pažinti iš jų apibrėžimo, kuris yra ne kas kita, kaip tų dalių, arba paprastų idėjų, kurios jas sudaro, išvardijimas. Bet kai, suskaidę apibrėžimus į pačias paprasčiausias idėjas, vis dėlto tebematysime tam tikrą jų dviprasmiškumą ir neaiškumą, ko tuomet griebsimės? Ką tuomet dar galėsime sugalvoti, kad nušviestume šias idėjas ir padarytume jas visiškai tikslias ir apibrėžtas mūsų intelekto žvilgsniui? Pateikti įspūdžius, ar pirminius pojūčius, nuo kurių šios idėjos buvo nukopijuotos. Visi šie įspūdžiai yra stiprūs ir suvokiami jutimais. Jiems nebūdingas joks dviprasmiškumas. Jie ne tik patys apšviesti ryškios šviesos, bet ir gali nušviesti juos atitinkančias idėjas, kurias gaubia tamsa. Šitaip mes galbūt galime įsigyti naują mikroskopą ar tam tikrą optinį įtaisą, kuriuo pačias mažiausias ir paprasčiausias moralės mokslų idėjas galėtume padidinti tiek, kad jas būtų lengva suvokti ir jos taptų lygiai taip pat gerai pažįstamos, kaip ir pačios stambiausios ir aiškiausiai jutimais suvokiamos idėjos, galinčios būti mūsų tyrinėjimo objektu.

Todėl, norėdami visiškai pažinti galios, arba būtino ryšio, idėją, išnagrinėkime jos įspūdį ir, kad tikriau surastume šį įspūdį, ieškokime jo visuose šaltiniuose, iš kurių jis galėjo kilti.

Kai mes stebime išorinius objektus ir analizuojame priežasčių poveikį, mes niekuomet negalime remdamiesi

vienu atveju atrasti kokią nors galią ar būtiną ryšį, kokią nors kokybę, kuri padarinį susietų su priežastimi ir padarytų jį neišvengiamu pastarosios rezultatu. Mes tik matome, kad vienas iš tikrųjų faktiškai eina po kito. Vieno biliardo rutulio postūmį lydi antrojo rutulio judėjimas. Tai ir viskas, kas reiškiasi *išoriniams* jutimams. Protas dėl šios objektų sekos nepatiria jokio jausmo ar *vidinio* įspūdžio, vadinasi, nė vienam atskiram priežasties ir padarinio ryšio atvejui nebūdinga niekas, kas sugestionuotų galios, arba būtino ryšio, idėją.

Tik pasirodžius objektui mes niekuomet negalime numanyti, kokį padarinį jis sukels. Bet jeigu protas regėtų kurios nors priežasties galią arba energiją, mes galėtume numatyti padarinį netgi be jokio patyrimo ir galėtume iš karto tikrai pasakyti, koks jis bus, vien remdamiesi mąstymu ir samprotavimais.

Iš tikrųjų nėra tokios materijos dalelės, kuri kada nors savo jutimais suvokiamomis savybėmis atskleistų mums kokią nors galią ar energiją ar duotų mums pagrindą įsivaizduoti, kad ji gali ką nors sukelti arba kad po jos eis koks nors kitas objektas, kurį mes galėtume pavadinti jos padariniu. Kietumas, tįsumas, judėjimas – šios savybės pačios savaime yra užbaigtos ir niekada nenurodo jokio kito iš jų galinčio kilti įvykio. Pasaulio vaizdai nuolat keičiasi, ir objektai eina vienas po kito nenutrūkstama seka; bet ta galia ar jėga, kuri paleidžia visą šį mechanizmą, yra visiškai nuo mūsų paslėpta ir niekada neatsiskleidžia jokiomis jutimais

suvokiamomis kūno savybėmis. Mes tikrai žinome, kad karštis yra nuolatinis liepsnos palydovas; tačiau koks tarp jų yra ryšys, mes negalime nei numanyti, nei įsivaizduoti. Todėl galios idėja negali kilti iš kūnų veiklos atskirų atvejų stebėjimo, nes nė vienas kūnas niekada neatskleidžia tokios galios, kuri galėtų būti šios idėjos šaltinis[3].

Todėl jeigu išoriniai objektai, tokie, kokie jie pasirodo jutimams, savo veiksmais atskirais atvejais nesuteikia mums jokios galios ar būtino ryšio idėjos, pasižiūrėkime, ar ši idėja gali kilti iš mūsų pačių proto operacijų apmąstymo ir būti nukopijuota nuo kokio nors vidinio įspūdžio. Galima sakyti, jog mes kiekvieną akimirką suvokiame vidinę galią jusdami, kad paprastu savo valios įsakymu galime judinti mūsų kūno organus ar valdyti mūsų proto sugebėjimus. Valios aktas sukelia mūsų galūnių judėjimą arba sužadina naują idėją mūsų vaizduotėje. Valios įtaką mes pažįstame sąmone. Taip mes įgyjame galios arba energijos idėją ir esame tikri, kad mes patys ir visos kitos protingos būtybės turi galią[4]. Vadinasi, ši idėja yra refleksijos idėja, nes ji kyla reflektuojant mūsų pačių proto operacijas ir valios

[3] Ponas Locke'as skyriuje apie galią sako, jog iš patyrimo įsitikinę, kad yra įvairių naujų materijos darinių, ir darydami išvadą, kad kur nors turi būti galia, galinti juos sukelti, mes galiausiai taip samprotaudami prieiname galios idėją. Tačiau joks samprotavimas niekada negali mums duoti naujos, pradinės, paprastos idėjos, kaip pripažįsta pats filosofas. Todėl tai niekada negali būti idėjos šaltinis.

[4] [K ir L leidimuose priduriama: „Kūnų veiksmai ir jų tarpusavio sąveika turbūt yra pakankamas įrodymas, kad jie taip pat ją turi".]

duodamus įsakymus mūsų kūno organams ir sielos[5] sugebėjimams.

Dabar panagrinėsime šį ketinimą paaiškinti[6] ir pirmiausia tirsime valios įtaką mūsų kūno organams. Reikia pasakyti, kad ši įtaka yra faktas, kuris, kaip ir kiti gamtos reiškiniai, gali būti pažintas tik patyrimu ir negali būti įžvelgtas remiantis jokia priežastyje pasireiškiančia energija ar galia, kuri susieja priežastį su padariniu ir padaro pastarąjį būtinu pirmosios rezultatu. Mūsų kūno judėjimas įvyksta mūsų valiai įsakius. Tai mes suvokiame kiekvieną akimirką. Bet mes esame taip toli nuo priemonių, kuriomis ji tai atlieka, ir energijos, kurią pasitelkusi valia atlieka tokią neįprastą operaciją, tiesioginio suvokimo, kad tai liks amžinai neprieinama net ir uoliausiam mūsų tyrimui.

Juk, *pirma,* ar visoje gamtoje yra paslaptingesnis principas nei sielos ir kūno vienovė, dėl kurios tariama dvasinė substancija įgyja tokią įtaką materialiajai, kad subtiliausia mintis gali paveikti pačią grubiausią materiją? Jeigu mes turėtume galią slaptu troškimu pajudinti kalnus ar nukreipti planetas jų orbitomis, tai net ši didžiulė valdžia nebūtų nepaprastesnė ar labiau pranokstanti mūsų supratimą. Bet jeigu savo sąmone

[5] [Leidimuose nuo K iki N: „proto".]

[6] [K ir L leidimuose rašoma: „Dabar panagrinėsime šį ketinimą paaiškinti ir analizuodami tokius subtilius ir gilius dalykus stengsimės, kiek tai įmanoma, išvengti visokių nesuprantamybių ir painiavos.

Todėl pirmiausia aš teigiu, kad valios įtaka kūno organams yra faktas, ir t.t."]

mes suvokėme kokią nors valios galią ar energiją, mes turime žinoti šią galią; mes turime žinoti jos ryšį su padariniu, mes turime žinoti paslaptingą sielos ir kūno vienovę ir abiejų šių substancijų prigimtį, dėl kurios viena iš jų gali daugeliu atvejų veikti kitą.

Antra, mes neturime vienodos galios judinti visus kūno organus, nors ir negalime nurodyti jokios priežasties, išskyrus patyrimą, kodėl yra toks didžiulis skirtumas tarp vienų ir kitų. Kodėl valia daro įtaką liežuviui ir pirštams, o ne širdžiai ar kepenims? Šis klausimas mums nekiltų, jei mes suvoktume galią pirmuoju atveju ir nesuvoktume antruoju. Tuomet mes nepriklausomai nuo patyrimo suvoktume, kodėl valios valdžia kūno organams turi būtent tokias ribas. Tokiu atveju, visiškai susipažinę su valios veikimo galia ar jėga, mes taip pat žinotume, kodėl jos įtaka siekia kaip tik tiek, o ne toliau.

Kai žmogui staiga suparalyžiuoja koją ar ranką arba jeigu jis ką tik neteko šių galūnių, iš pradžių jis dažnai stengiasi jas judinti ir naudotis jomis jų įprastinėms funkcijoms atlikti. Vadinasi, jis taip pat suvokia savo galią valdyti galūnes, kaip absoliučiai sveikas žmogus suvokia galią pajudinti kurį nors narį, kurio būklė ir padėtis yra normali. Bet sąmonė niekada neapgauna. Vadinasi, nei vienu, nei kitu atveju mes nesuvokiame jokios galios. Apie mūsų valios daromą įtaką mes sužinome tik iš patyrimo. Ir tik patyrimas mus išmoko, kaip vienas įvykis nuolat eina po kito, nieko nepa-

sakydamas apie slaptą ryšį, kuris juos abu susieja ir padaro neatskiriamus.

Trečia, iš anatomijos mes sužinome, kad laisvo judesio galios tiesioginis objektas yra ne pats judinamas kūno narys, o tam tikri raumenys ir nervai, ir gyvybinės dvasios, ir galbūt kažkas dar mažesnio ir labiau nežinomo, – visos šios grandys nuosekliai perduoda judesį, kol jis pasiekia patį narį, kurio judesys ir yra tiesioginis mūsų valios objektas. Ar gali būti dar tikresnis įrodymas, kad galia, atliekanti visą šią operaciją, ne tik negali būti tiesiogiai ir nuodugniai pažinta vidiniais jutimais ar sąmone, bet apskritai yra nepaprastai paslaptinga ir nesuprantama? Protas nori sukelti tam tikrą įvykį; akimirksniu sukeliamas kitas įvykis, kurio mes patys nežinome ir kuris visiškai skiriasi nuo to, kurį norėjome sukelti. Šis įvykis sukelia kitą, tokį pat nežinomą, kol galiausiai per ilgą seką sukeliamas norimas įvykis. Bet jeigu pradinė galia buvo juntama, ji turi būti žinoma; jeigu ji būtų žinoma, tai ir jos padarinys taip pat turėtų būti žinomas, nes galia visuomet susijusi su savo padariniu. Ir *vice versa,* jeigu padarinys būtų nežinomas, tai ir galia negalėtų būti žinoma ar juntama. Iš tikrųjų, kaip mes galime suvokti galį judinti savo galūnes, jeigu neturime tokios galios, o teturime galią išjudinti tam tikras gyvybines dvasias, kurios, nors jos galiausiai ir sukelia mūsų galūnių judesius, vis dėlto veikia tokiu būdu, kuris mums yra absoliučiai nesuprantamas?

Taigi, tikiuosi, iš viso to galime padaryti išvadą – be pernelyg akiplėšiško pasitikėjimo, bet vis dėlto būdami įsitikinę, – kad mūsų galios idėja nenukopijuota nuo jokio mūsų pačių galios pajautimo ar jos įsisąmoninimo, kai atliekame kokį nors kūno judesį ar panaudojame savo galūnes pagal jų paskirtį ir funkciją. Kad jos ima judėti po mūsų valios komandos – tai paprastas patyrimo faktas, kaip ir kiti natūralūs įvykiai. Tačiau galia ar energija, kuri sukelia šį judėjimą, kaip ir kitų natūralių įvykių atveju, yra nežinoma ir nesuvokiama[7].

Ar mes tuomet teigsime, kad suvokiame galią ar energiją mūsų pačių protuose, kai valios aktu ar įsakymu sukeliame naują idėją, sutelkiame savo protą jos kontempliacijai, apžvelgiame ją iš visų pusių ir galiausiai

[7] Gali būti aiškinama, kad kūnų pasipriešinimas dažnai mus verčia įtempti jėgas ir sutelkti visą mūsų turimą galią ir sukelia mums jėgos ar galios idėją. Šis *nisus*, arba stipri pastanga, kurią mes suvokiame, ir yra tas pirminis įspūdis, nuo kurio nukopijuojama idėja. Bet, *pirma*, mes priskiriame galią didžiulei daugybei objektų, kurių atveju iš viso negalime įsivaizduoti pasipriešinimo ar jėgų įtempimo: Aukščiausiajai Esybei, kuri niekuomet nesusiduria su jokiu pasipriešinimu; protui, valdančiam idėjas ir galūnes įprastai mąstant ir judant, kai padarinys atsiranda vos panorėjus, be jokio jėgų įtempimo ar sutelkimo; negyvai materijai, kuri negali šito patirti. *Antra*, šis pastangos įveikti pasipriešinimą pajautimas neturi jokio mums žinomo ryšio su jokiu įvykiu: tai, kas eina po jo, žinome iš patyrimo, bet negalime to žinoti *a priori*. Tačiau reikia pripažinti, kad kūniškasis *nisus*, kurį mes patiriame, nors ir negali pateikti jokios apibrėžtos ir tikslios galios idėjos, yra labai svarbus tos paplitusios mūsų susidarytos netikslios jos idėjos sandas*.

* [Šio paskutinio sakinio nėra K ir L leidimuose.]

jos atsisakome dėl kitos idėjos, kai manome, kad nuodugniai ją apžiūrėjome? Aš manau, jog tie patys argumentai įrodys, kad net toks valios įsakymas mums nesuteikia jokios jėgos ar energijos realios idėjos.

Pirma, reikia sutikti, kad, žinodami galią, mes žinome kaip tik tą priežastyje glūdinčią aplinkybę, dėl kurios ji gali sukelti padarinį, nes daroma prielaida, kad tai yra sinonimai. Todėl mes turime žinoti drauge ir priežastį, ir padarinį, ir santykį tarp jų. Bet argi mes pretenduosime į žmogaus sielos prigimties ir idėjos prigimties pažinimą arba į vienos sugebėjimo sukurti kitą pažinimą? Tai yra tikra kūryba, ko nors sukūrimas iš nieko, tam reikia tokios didelės galios, kad iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, jog tai nepasiekiama jokiai būtybei, išskyrus begalinę. Bent jau turime pripažinti, kad tokios galios protas nejaučia, nežino ir net neįsivaizduoja. Mes patiriame tik patį faktą, būtent kad po valios įsakymo randasi idėja; bet būdas, kuriuo atliekama ši operacija, ir ją atliekanti galia yra mums visiškai nesuprantama.

Antra, proto valdžia sau pačiam taip pat yra ribota, kaip ir jo valdžia kūnui; šios ribos pažįstamos ne protu ir ne dėl priežasties ir padarinio prigimties žinojimo, bet vien patyrimu ir stebėjimu, kaip ir visi kiti gamtos reiškiniai ir išorinių objektų veiksmai. Mūsų valdžia mūsų jausmams ir afektams yra daug silpnesnė nei valdžia mūsų idėjoms, nors ir pastaroji yra labai ribota. Ar kas nors pretenduotų nurodyti galutinę šio ribotumo

priežastį arba parodyti, kodėl vienu atveju šios galios trūksta, o kitu – ne?

Trečia, ši valdžia sau skirtingu metu būna labai skirtinga. Sveikas žmogus turi jos daugiau negu tas, kurį kamuoja liga. Ryte mes labiau esame savo minčių šeimininkai negu vakare, pasninkaudami – labiau negu sočiai prisivalgę. Ar galime nurodyti kokią nors šių skirtumų priežastį, išskyrus patyrimą? Kurgi tuomet yra ta galia, kurią mes tariamės suvokiantys? Ar dvasinėje arba materialioje substancijoje, arba jose abiejose nėra kokio nors slapto mechanizmo ar dalių struktūros, nuo kurios priklauso padarinys ir kuri, būdama mums visiškai nežinoma, ir valios galią ar energiją padaro mums lygiai tokią pat nežinomą ir nesuprantamą.

Valia neabejotinai yra mums gerai žinomas sielos aktas. Pamąstykime apie ją. Apžvelkime ją visais aspektais. Ar jūs randate joje ką nors panašaus į kūrybinę galią, kuria ji iš nieko sukuria naują idėją ir šiuo savotišku *fiat* mėgdžioja, jeigu taip galima pasakyti, savo Kūrėjo, suteikusio būtį visai gamtos reiškinių įvairovei, visagalybę? Kadangi mes visiškai nesuvokiame šios valios energijos, reikia tokio tikro patyrimo kaip tas, kurį mes turime, kad mus įtikintų, jog tokie nepaprasti padariniai iš viso kada nors kyla dėl paprasto valios akto.

Daugumai žmonių visai nesunku paaiškinti įprastesnius ir žinomesnius gamtos veiksmus, tokius kaip sunkių kūnų kritimas, augalų augimas, gyvūnų vei-

simasis, kūno penėjimas maistu; jie įsivaizduoja, kad visais šiais atvejais jie suvokia pačią priežasties jėgą ar energiją, kuri ją susieja su jos padariniu ir jos veikimą padaro visuomet neišvengiamą. Dėl ilgalaikio įpročio susiformuoja toks jų proto polinkis, kad pasirodžius priežasčiai jie tuoj pat, būdami visiškai tikri, laukia jos įprastinio palydovo ir sunkiai įsivaizduoja, jog ji galėtų sukelti kokį nors kitą reiškinį. Tik atradę nepaprastus reiškinius – žemės drebėjimus, marą ar visokiausius stebuklus, – žmonės pasijunta negalį nurodyti tikros jų priežasties ir paaiškinti, kokiu būdu ji sukelia padarinį. Jie yra įpratę iškilus tokiems sunkumams griebtis kokio nors nematomo protingo prado[8] kaip tiesioginės juos stulbinančio reiškinio priežasties, nes, jų manymu, jo negalima paaiškinti įprastomis gamtos galiomis. Bet filosofai, kurie toliau tęsia savo tyrinėjimus, tuojau pat suvokia, kad net pačiuose įprasčiausiuose įvykiuose priežasties energija yra tokia pat nesuprantama, kaip ir pačiuose neįprasčiausiuose, ir kad mes tik iš patyrimo sužinome, jog šie objektai dažnai jungiasi, niekada negalėdami suprasti nieko panašaus į jų ryšį. Taigi daugelis filosofų mano esą proto įpareigoti visais atvejais griebtis to paties principo, kurį minia pasitelkia tik tokiais atvejais, kurie jai atrodo stebuklingi ir antgamtiški. Jie dvasią ir protą ima laikyti

[8] Θεὸς ἀπὸ μηχανῆς[20]. [K leidime: „*Quasi deus ex machina*". L leidime pridedama nuoroda: „Cicero. *De Natura deorum*".]

ne tik galutine ir pirmaprade visų daiktų priežastimi, bet ir tiesiogine ir vienintele visų gamtos reiškinių priežastimi. Jie mano, kad tie objektai, kurie paprastai yra vadinami „priežastimis", iš tikrųjų yra tik „dingstys" („occasions") ir kad tikrasis ir tiesioginis kiekvieno padarinio pradas yra ne kokia nors gamtos jėga ir galia, o Aukščiausiosios Esybės, kuri nori, kad šie atskiri objektai būtų amžinai sujungti vienas su kitu, valia. Užuot sakę, kad vienas biliardo rutulys judina kitą jėga, kurią yra gavęs iš gamtos kūrėjo, jie sako, kad antrąjį rutulį tam tikru valios aktu judina pati dievybė, priversta atlikti šį veiksmą pirmojo rutulio postūmio, veikiama tų bendrųjų dėsnių, kuriuos ji pati sau nustatė, kad jais valdytų pasaulį. Bet filosofai, dar toliau tęsiantys savo tyrinėjimus, atranda, kad jeigu mes visiškai nežinome tos galios, nuo kurios priklauso kūnų tarpusavio sąveika, mes taip pat nežinome ir tos galios, nuo kurios priklauso dvasios poveikis kūnui arba kūno – dvasiai, ir kad abiem atvejais mes negalime nurodyti galutinio prado nei remdamiesi jutimais, nei remdamiesi sąmone. Todėl tas pats nežinojimas atveda juos prie tos pačios išvados. Jie teigia, kad dievybė yra tiesioginė sielos ir kūno vienovės priežastis ir kad ne jutimo organai, sudirginti išorinių objektų, sukelia sielos pojūčius, bet tam tikras visagalio Kūrėjo valios aktas sukelia tokį pojūtį dėl tokio organo judesio. Panašiai ne kokia nors valios energija sukelia lokalinį mūsų kūno narių judesį – tai padaro pats Dievas, kuris malonėja

antrinti mūsų valiai, pačiai savaime bejėgei, ir įsakyti šį judesį, kurį mes klaidingai priskiriame savo pačių galiai ir pajėgumui. Filosofai nesustoja prie šios išvados. Jie kartais priskiria tą pačią išvadą pačiai dvasiai, jos vidiniams veiksmams. Mūsų dvasios įžvalgumas arba idėjų suvokimas yra ne kas kita, kaip Kūrėjo mums suteiktas apreiškimas. Kai mes laisva valia nukreipiame savo mintis į kokį nors objektą ir sužadiname jo vaizdinį vaizduotėje, ne valia sukuria šią idėją, o visatos Kūrėjas atskleidžia ją protui ir pateikia ją mums[9].

Taigi, pasak šių filosofų, viskas yra sklidina Dievo. Nepasitenkindami principu, kad viskas egzistuoja tik jo valia, kad niekas neturi galios, kurios jis nebūtų suteikęs, jie atima iš gamtos ir iš visų sukurtų būtybių bet kokią galią, norėdami padaryti jų priklausomybę nuo dievybės dar labiau juntamą ir tiesioginę. Jie nepastebi, kad šia teorija jie tik sumenkina, užuot išaukštinę, šių atributų, kuriuos taip nori garbinti, didybę. Žinoma, kad tam tikrą dalį savo galios perduodama žemesnėms būtybėms dievybė įrodytų turinti didesnę galią negu viską darydama tiesioginiu savo pačios valios aktu. Jeigu pasaulio sandara iš pat pradžių būtų sukurta su tokiu tobulu įžvalgumu, kad jis pats savaime tinkamai veikdamas galėtų tarnauti Apvaizdos tikslams, tai rodytų didesnę išmintį negu tuo atveju,

[9] [Hume'as čia turi omenyje prancūzų filosofą Nicolas de Malebranche'ą (1638–1715) ir jo svarbiausią veikalą *Tiesos ieškojimas (De la recherche de la vérité* (1674). – *Leid.*]

jeigu didysis Kūrėjas būtų priverstas kiekvieną akimirką derinti jo dalis ir savuoju kvėpavimu suteikti gyvybę visiems šio milžiniško mechanizmo ratams ir rateliams.

Bet filosofiškesniam šios teorijos paneigimui mums galbūt pakaks šių dviejų samprotavimų.

Pirma, man atrodo, jog ši Aukščiausiosios Esybės visuotinės energijos ir veiklos teorija yra per drąsi, kad įtikintų žmogų, pakankamai įvertinusį žmogaus proto silpnumą ir ankštas visų jo operacijų ribas. Nors ir kokia logiška būtų prie jos vedančių argumentų grandinė, vis dėlto turi kilti stiprus įtarimas, o gal ir absoliutus tikrumas, kad ji nuvedė mus už mūsų sugebėjimų ribų, jeigu prieiname prie tokių neįprastų ir tokių nutolusių nuo kasdienio gyvenimo ir patyrimo išvadų. Mes atsiduriame pasakų karalystėje gerokai anksčiau negu pasiekiame paskutines mūsų teorijos pakopas, ir *ten* mes neturime jokio pagrindo pasitikėti įprastiniais mūsų argumentavimo metodais arba manyti, kad mūsų įprastos analogijos ir tikimybės turi bent kiek galios. Mūsų liniuotė per trumpa, kad ja išmatuotume neišmatuojamą bedugnę. Kad ir kaip ramintume save, kad mums kiekviename žingsnyje vadovauja panašumas į tiesą ir patyrimas, mes galime būti tikri, kad šis įsivaizduojamas patyrimas neturi galios, kai jis taikomas objektams, kurie yra visiškai už mūsų patyrimo sferos. Bet apie tai mes turėsime progą pakalbėti vėliau[10].

[10] XII skyriuje.

Antra, aš nematau jokios argumentų, kuriais grindžiama ši teorija, jėgos. Tiesa, kad mes nežinome, kokiu būdu kūnai veikia vienas kitą. Jų jėga ar energija mums yra visai nesuvokiama. Bet ar mums lygiai taip pat nėra nežinomas būdas ar jėga, kuriais dvasia, net ir Aukščiausioji Dvasia, veikia arba save, arba kūną? Iš kur, klausiu, mes įgyjame tos jėgos idėją? Mes nepatiriame tos galios ir neįsisąmoniname jos savyje. Mes neturime jokios Aukščiausiosios Esybės idėjos, išskyrus tą, kurią sužinojome reflektuodami savo pačių sugebėjimus. Todėl jeigu mūsų nežinojimas būtų geras pagrindas ką nors atmesti, mes turėtume prieiti principą, neigiantį visokią Aukščiausiosios Esybės energiją, lygiai kaip ir grubiausios materijos energiją. Mes tikrai vienodai menkai tesuprantame ir vienos, ir kitos veiklą. Argi suvokti, kad judėjimą sukelia postūmis, sunkiau negu suvokti, kad jį sukelia valios aktas? Mes žinome tik tiek, kad abiem atvejais visiškai nieko nežinome[11].

[11] Aš nematau reikalo išsamiai nagrinėti *vis inertiae*, apie kurią tiek daug kalbama naujojoje filosofijoje ir kuri priskiriama materijai. Mes sužinome iš patyrimo, kad kūnas, esantis ramybės būklėje arba judantis, visuomet išlieka toje būklėje, kol jo iš jos neišstumia kokia nors nauja priežastis, ir kad judinamas kūnas atima iš judinančiojo kūno tiek judėjimo, kiek pats jo įgyja. Tai yra faktai. Kai mes tai vadiname *vis inertiae*, mes tik pažymime šiuos faktus visai neteigdami, kad turime kokią nors inercijos jėgos idėją, lygiai kaip kalbėdami apie trauką turime omenyje tam tikrus padarinius, nesuprasdami pačios tos veikiančios jėgos*. Seras Isaacas Newtonas niekada neketino atimti iš antrinių priežasčių visą jėgą ar energiją, nors kai kurie jo šalininkai ir bandė tokią teoriją paremti jo autoritetu. Priešingai, šis didis filosofas

II DALIS

Bet paskubėkime užbaigti šį įrodinėjimą, kuris ir taip jau pernelyg ilgai užsitęsė. Mes veltui ieškojome galios, ar būtino ryšio, idėjos visuose tuose šaltiniuose, iš kurių, mūsų manymu, ji galėjo kilti. Atrodo, kad iš atskirų kūnų veikimo pavyzdžių mes, net ir kruopščiausiai juos ištyrę, negalime atrasti nieko kita, išskyrus tai, kad vienas reiškinys eina po kito, ir niekuomet negalime užčiuopti jokios jėgos ar galios, su kuria veikia priežastis, ir jokio ryšio tarp jos ir menamo jos padarinio. Tas pats sunkumas iškyla apmąstant dvasios poveikį kūnui, kai mes matome, kad kūnas ima judėti dvasiai to panorėjus, bet negalime pastebėti ar suprasti to saito, kuris jungia judėjimą ir valios aktą, ar energijos, kurios dėka dvasia sukelia šį padarinį. Valios galia savo pačios sugebėjimams ir idėjoms nė trupučio nėra suprantamesnė, taigi apskritai visoje gamtoje nėra nė vieno ryšio atvejo, kuris mums būtų suprantamas. Visi reiškiniai atrodo visiškai nesusiję ir atskiri. Vienas reiškinys

pasitelkė eterinį aktyvų fluidą, kad paaiškintų visuotinę trauką, nors ir buvo toks atsargus ir kuklus, kad pripažino, jog tai yra vien hipotezė, kurios be tolesnių eksperimentų negalima atkakliai teigti. Turiu sutikti, kad pažiūrų likimas yra kažkoks nepaprastas. Descartes'as paminėjo šią dievybės visuotinio ir išimtinio veiklumo teoriją, bet atkakliai jos neteigė. Malebranche'as ir kiti karteznininkai padarė ją visos savo filosofijos pagrindu. Tačiau Anglijoje ji neturėjo autoriteto. Locke'as, Clarke'as ir Cudworthas[21)] net neatkreipė į ją dėmesio, bet visą laiką manė, kad materija turi realią, nors ir antrinę, išvestinę galią. Tad kokiu būdu ši teorija taip įsigalėjo tarp mūsų šiuolaikinių metafizikų?

* [K ir L leidimuose: „materijos".]

eina po kito, bet mes niekuomet negalime pastebėti jokio ryšio tarp jų. Atrodo, jie yra *sujungti* (conjoined) vienas su kitu, bet niekuomet nebūna *susiję* (connected). O kadangi mes negalime turėti idėjos ko nors, kas niekada nepasirodė mūsų išoriniams jutimams ar vidiniam jausmui, tai, *regis,* iš to būtina padaryti išvadą, kad mes iš viso neturime ryšio, arba galios, idėjos ir kad šie žodžiai visiškai neturi jokios prasmės, ar juos vartotume filosofiniuose samprotavimuose, ar kasdieniame gyvenime.

Bet vis dėlto dar lieka vienas būdas išvengti šios išvados ir vienas šaltinis, kurio mes dar neištyrėme. Kai mums yra pateiktas koks nors gamtos objektas ar reiškinys, kad ir kokie būtume nuovokūs ir įžvalgūs, mes negalime be patyrimo nei atrasti, nei įspėti, kokį reiškinį jis sukels, ar numatyti ką nors anapus to objekto, kuris yra tiesiogiai prisimenamas ar suvokiamas jutimais. Netgi kai vienu atveju ar iš vieno bandymo mes pastebėjome, kad vienas reiškinys eina po kito, mes negalime formuluoti bendros taisyklės ar pranašauti, kas bus panašiais atvejais, nes pagrįstai laikoma nedovanotinu įžūlumu spręsti apie visą gamtos vyksmą remiantis vieninteliu bandymu, kad ir koks jis būtų tikslus ir patikimas. Tačiau jei kuri nors viena reiškinių rūšis visuomet, visais atvejais jungėsi su kita, pasirodžius vienai mes nedvejodami numatome kitą ir naudojamės tuo samprotavimu, kuris vienintelis gali mus įtikinti faktais ir egzistavimu. Tada vieną objektą va-

diname „priežastimi", kitą – „padariniu". Mes darome prielaidą, kad tarp jų yra tam tikras ryšys, vienam iš jų būdinga tam tikra galia, dėl kurios jis neišvengiamai sukelia kitą absoliučiai patikimai ir būtinai.

Taigi paaiškėja, kad ši reiškinių būtino ryšio idėja kyla susidūrus su daugeliu panašių nuolatinio šių reiškinių jungimosi atvejų ir kad šios idėjos negali sukelti kuris nors vienas iš šių atvejų, nors jį apžvelgtume visais galimais požiūriais ir aspektais. Bet tarp daugelio atvejų ir kiekvieno atskiro atvejo nėra jokio skirtumo, daroma prielaida, kad jie yra visiškai panašūs, išskyrus vien tai, kad, pasikartojus panašiems atvejams, protas iš įpročio yra linkęs pasirodžius vienam reiškiniui laukti kito, kuris paprastai jį lydi, ir tikėti, kad jis egzistuos. Todėl šis ryšys, kurį *jaučia* mūsų protas, šis įprastas vaizduotės perėjimas nuo vieno objekto prie jo įprastinio palydovo ir yra tas jausmas arba įspūdis, kuriuo remdamiesi mes susikuriame galios, arba būtino ryšio, idėją. Nieko daugiau šiuo atveju nėra. Visapusiškai apsvarstykite šį dalyką: jūs nerasite jokio kito šios idėjos šaltinio. Tai yra vienintelis skirtumas tarp vieno atvejo, kuriuo remdamiesi mes niekad negalime susidaryti ryšio idėjos, ir daugelio panašių atvejų, kurie mums tą idėją sukelia. Pirmą kartą pamatęs judesio perdavimą postūmiu, pavyzdžiui, susidūrus dviem biliardo rutuliams, žmogus negalės pasakyti, kad vienas įvykis *susijęs* su kitu, o tik kad jis *jungėsi* su kitu. Pastebėjęs keletą tokio pat pobūdžio atvejų, jis konstatuoja, kad jie yra *susiję*. Bet

argi įvyko koks nors pasikeitimas, dėl kurio kilo ši nauja *ryšio* idėja? Jokio, išskyrus vien tai, kad žmogus dabar *jaučia,* jog šie įvykiai yra *susiję* jo vaizduotėje, ir pasirodžius vienam lengvai gali išpranašauti kito buvimą. Todėl, kai mes sakome, kad vienas objektas yra susijęs su kitu, mes turime omenyje tik tai, kad jie tapo susiję mūsų mintyse ir paskatino padaryti tą išvadą, dėl kurios jie tampa vienas kito buvimo įrodymais, – išvadą, kuri yra kiek neįprasta, bet, regis, pakankamai akivaizdžiai pagrįsta. Šito jos akivaizdumo nesusilpnins joks bendras proto nepasitikėjimas savimi ar skeptiškas įtarumas kiekvienos naujos ir neįprastos išvados atžvilgiu. Skepticizmui nėra mielesnės išvados už tą, kuri atskleidžia žmogaus proto ir sugebėjimų silpnumą ir ribotumą.

Kokį dar ryškesnį proto stulbinančio nežinojimo ir silpnumo pavyzdį galima pateikti? Juk iš tikrųjų, jeigu tarp objektų yra koks nors ryšys, kurį mums svarbu pažinti, tai yra priežasties ir padarinio ryšys. Juo pagrįsti visi mūsų samprotavimai apie faktus ir egzistavimą. Tik juo remdamiesi mes tampame tikri dėl objektų, kurių tiesiogiai neliudija mūsų atmintis ir jutimai. Vienintelė tiesioginė visų mokslų nauda – išmokyti mus valdyti ir reguliuoti ateities įvykius pasitelkus jų priežastis. Todėl mūsų mintys ir tyrinėjimai kiekvieną akimirką sukasi apie šį ryšį, tačiau mūsų susidarytos jo idėjos yra tokios netobulos, kad tiesiog neįmanoma pateikti teisingą priežasties apibrėžimą, nebent tik pa-

remtą tuo, kas yra išoriška ir jai svetima. Panašūs objektai visuomet jungiasi su panašiais. Tai mes žinome iš patyrimo. Remdamiesi šiuo patyrimu, priežastį mes galime apibrėžti *kaip objektą, po kurio eina kitas objektas, ir, be to, po visų objektų, panašių į pirmąjį, eina objektai, panašūs į antrąjį.* Arba, kitaip sakant, *jeigu nebūtų pirmojo objekto, tai niekada neegzistuotų ir antrasis.* Priežasties pasirodymas visuomet nukreipia protą prie padarinio idėjos – įprastas perėjimas. Tai mes taip pat žinome iš patyrimo. Todėl remdamiesi šiuo patyrimu mes galėtume sukurti kitą priežasties apibrėžimą ir vadinti ją *objektu, po kurio eina kitas objektas ir kurio pasirodymas visuomet nukreipia mūsų mintis prie to kito objekto.* Tačiau nors abu šie apibrėžimai grindžiami aplinkybėmis, kurios yra svetimos priežasčiai, mes negalime pašalinti šio nepatogumo ar pateikti tobulesnį apibrėžimą, galintį nurodyti tą priežasties aplinkybę, kuri ją susieja su padariniu. Mes neturime jokios šio ryšio idėjos, netgi aiškaus supratimo, ką norime sužinoti, kai siekiame susidaryti jo sąvoką. Pavyzdžiui, mes sakome, kad šios stygos virpesys yra šio garso priežastis. Bet ką mes turime omenyje šitai teigdami? Mes turime omenyje arba tai, *kad šį virpesį lydi šis garsas ir kad visi panašūs virpesiai buvo lydimi panašių garsų,* arba *kad šį virpesį lydi šis garsas ir kad, pasirodžius vienam, mūsų protas užbėga už akių pojūčiams ir akimirksniu susikuria kito idėją.* Mes galime svarstyti priežasties ir padarinio santykį

bet kuriuo iš šių dviejų požiūrių, tačiau be jų mes neturime jokios jo idėjos[1].

Tad trumpai pakartokime šio skyriaus samprotavimus. Kiekviena idėja yra kokio nors ankstesnio įspūdžio

[1] Remiantis aiškinimais ir apibrėžimais, *galios* idėja yra tokia pat santykinė kaip ir *priežasties* idėja, ir jos abi turi ryšį su padariniu, arba kokiu nors kitu reiškiniu, kuris nuolat jungiasi su pirmuoju. Kai mes svarstome *nežinomą* objekto aplinkybę, nustatančią arba lemiančią jo poveikio laipsnį ar kiekį, ją vadiname jo galia. Todėl visi filosofai pripažįsta, kad padarinys yra galios matas. Bet jeigu jie turėtų kokią nors galios pačios savaime idėją, kodėl gi jie negalėtų išmatuoti jos pačios? Ginčas, ar judančio kūno jėga yra proporcinga jo greičiui, ar jo greičio kvadratui, – šis ginčas, sakau, turėtų būti sprendžiamas ne lyginant jos padarinius per lygius ar nelygius laiko tarpus, bet tiesiogiai matuojant ir lyginant*.

Dėl dažno žodžių „jėga", „galia", „energija" ir kitų, nuolat pasitaikančių ir kasdieniame pokalbyje, ir filosofijoje, vartojimo, tai nėra įrodymas, kad mes bent vienu atveju žinome principą, siejantį priežastį su padariniu, ar galime galutinai paaiškinti, kaip vienas dalykas sukelia kitą. Šie žodžiai, kaip jie paprastai vartojami, turi labai neapibrėžtą jiems priskiriamą reikšmę, o jų idėjos yra labai nepatikimos ir painios. Joks gyvis negali išjudinti išorinių kūnų be *nisus*, arba pastangos, pajautimo, ir kiekvienas gyvis patiria ar pajunta smūgį ar postūmį, susidūręs su išoriniu judančiu objektu. Šiuos pojūčius, kurie būdingi tik gyviams ir iš kurių *a priori* negalime daryti jokios išvados, mes esame linkę perkelti negyviems objektams ir įsivaizduoti, kad jie patiria tuos pačius pojūčius, kai perduoda ar įgyja judėjimą. Dėl energijų, kurios pasireiškia mums neprijungiant prie jų jokios perduoto judėjimo idėjos, mes atsižvelgiame tik į nuolatinį patiriamą įvykių jungimąsi; ir kai mes *jaučiame* įprastą idėjų ryšį, mes perkeliame šį jausmą objektams, nes nėra nieko įprastesnio kaip pritaikyti išoriniams kūnams kiekvieną vidinį pojūtį, kurį jie sukelia.+

* [Ši pastaba pirmiausia atsirado L leidime.]

+ [Vietoj šios baigiamosios pastabos L leidime buvo: „*Priežastis* skiriasi nuo *ženklo*, nes ji numato buvimą anksčiau ir greta laikė ir erdvėje bei nuolatinį jungimąsi. *Ženklas* yra ne kas kita, kaip koreliatyvus tos pačios priežasties padarinys."]

ar jausmo kopija, ir kai mes negalime rasti jokio įspūdžio, galime būti tikri, kad nėra ir jokios idėjos. Visais atskirais kūnų ar dvasios veiklos atvejais nėra nieko, kas sukeltų kokį nors galios, ar būtino ryšio, įspūdį, vadinasi, galėtų pateikti jų idėją. Bet kai yra daug vienodų pavyzdžių ir po to paties objekto visuomet eina tas pats įvykis, tuomet mes imame mąstyti apie priežastį ir ryšį. Tuomet mes patiriame naują jausmą ar įspūdį, būtent vieno objekto ir jo nuolatinio palydovo įprastinį ryšį mintyse ar vaizduotėje. Šis jausmas ir yra mūsų ieškomos idėjos pirmavaizdis. Juk jeigu ši idėja kyla iš daugelio panašių pavyzdžių, o ne iš vieno atskiro pavyzdžio, ji turi kilti iš tos aplinkybės, kuria daugelis pavyzdžių skiriasi nuo kiekvieno atskiro pavyzdžio. Tačiau šis įprastinis ryšys arba vaizduotės perėjimas ir yra vienintelė aplinkybė, kuria jie skiriasi. Visais kitais atžvilgiais jie yra panašūs. Pirmasis mūsų matytas judėjimo perdavimo susidūrus dviem biliardo rutuliams pavyzdys (vėl grįžtu prie šio aiškaus pavyzdžio) yra visiškai panašus į bet kurį pavyzdį, kuris dabar gali mums pasitaikyti, tik iš pradžių mes iš vieno reiškinio negalėjome *daryti išvados* apie kitą, o dabar po ilgai trukusio vienodo patyrimo jau galime šitai padaryti. Nežinau, ar skaitytojas lengvai supras šį samprotavimą. Tačiau bijau, kad jeigu aš dar daugiau apie jį kalbėsiu arba apžvelgsiu jį dar įvairesniais požiūriais, jis taps tik dar tamsesnis ir painesnis. Visuose abstrakčiuose samprotavimuose yra vienas po-

žiūris, kuris, jeigu mes sėkmingai jį užčiuopsime, leis mums geriau nušviesti dalyką nei visa iškalba ir patys įmantriausi žodžiai. Šį požiūrį mes ir stengsimės įgyti, o visas retorikos puošmenas paliksime tiems dalykams, kuriems jos labiau tinka.

Aštuntas skyrius

APIE LAISVĘ IR BŪTINUMĄ

I DALIS

Pagrįstai būtų galima tikėtis, kad klausimais, kurie itin karštai nagrinėjami ir diskutuojami nuo pačių mokslo ir filosofijos ištakų, besiginčijantys sugebėjo susitarti bent jau dėl visų terminų reikšmės ir kad mūsų tyrinėjimai per du tūkstančius metų sugebėjo nuo žodžių pereiti prie tikro ir realaus ginčo objekto. Atrodytų, kaip lengva pateikti samprotavimuose vartojamų terminų tikslius apibrėžimus ir šiuos apibrėžimus, o ne vien žodžių skambesį, padaryti būsimo nagrinėjimo ir tyrinėjimo objektu. Bet, pažvelgę į dalyką iš arčiau, mes būsime linkę padaryti visiškai priešingą išvadą. Jau vien dėl to, kad ginčas taip ilgai tęsėsi ir iki šiol liko neišspręstas, galime tarti, jog čia yra koks nors išraiškos dviprasmiškumas ir jog besiginčijantys su terminais, vartojamais ginče, sieja skirtingas idėjas. Kadangi manoma, kad visų individų proto sugebėjimai ir prigimtis yra panašūs – kitaip būtų visiškai bergždžias dalykas drauge samprotauti ir ginčytis, – tai būtų tiesiog neįmanoma, kad žmonės, terminus siejantys su tomis pačiomis idėjomis, taip ilgai laikytųsi skirtingų nuo-

monių apie tą patį dalyką, ypač kai jie keičiasi požiūriais ir kiekviena grupė tiesiog neriasi iš kailio visur ieškodama argumentų, kuriais ji galėtų įveikti savo priešininkus. Žinoma, jeigu žmonės bando ginčytis klausimais, kurie visiškai neprieinami žmogaus sugebėjimams – pavyzdžiui, pasaulių kilmės, intelektinės sistemos sandaros ar dvasių srities, – jie gali ilgai pilstyti iš tuščio į kiaurą nevaisingai ginčydamiesi ir niekada neprieiti jokios konkrečios išvados. Bet jeigu klausimas yra susijęs su kokiu nors kasdienio gyvenimo ir patyrimo dalyku, tuomet, manytume, ginčą išspręsti taip ilgai trukdo tik kokios nors išraiškos dviprasmybės, kurios laiko priešininkus per atstumą ir neleidžia jiems susiimti vienam su kitu.

Taip atsitiko ir su labai seniai diskutuojamu laisvės ir būtinumo klausimu; tai juo labiau nuostabu, nes, jei neklystu, visi žmonės, ir mokyti, ir nemokšos, šiuo klausimu visuomet buvo vienos nuomonės, ir keli suprantami apibrėžimai iškart būtų padarę galą visam šiam ginčui. Aš sutinku, kad šis ginčas buvo tiek visų svarstytas ir įstūmė filosofus į tokį painiausios sofistikos labirintą, kad nebus nieko keista, jeigu protingas skaitytojas, saugodamas savo ramybę, nenorės nė girdėti apie klausimą, iš kurio jis negali tikėtis nei pamokymo, nei malonumo. Bet galbūt čia siūlomas argumentavimo būdas vėl sužadins jo dėmesį, nes jis yra daug naujesnis, žada pateikti bent jau kokį nors šio ginčo sprendimą

ir nesudrums skaitytojo ramybės jokiais sudėtingais ir neaiškiais samprotavimais.

Taigi aš tikiuosi parodyti, kad visi žmonės visuomet sutarė ir dėl būtinumo, ir dėl laisvės teorijos, kiek šiems terminams galima suteikti kokią nors prasmingą reikšmę, ir kad visas ginčas iki šiol vyko vien dėl žodžių. Pradėsime nuo būtinumo doktrinos tyrimo.

Visuotinai pripažįstama, kad materija visiems savo veiksmams yra išjudinama būtinos jėgos ir kad kiekvienas gamtos padarinys yra taip tiksliai nulemtas jo priežasties energijos, jog tomis konkrečiomis aplinkybėmis ji nebūtų galėjusi sukelti jokio kito padarinio. Kiekvieno judėjimo laipsnis ir kryptis gamtos dėsnių yra taip tiksliai padiktuoti, kad iš dviejų kūnų susidūrimo lygiai taip pat lengvai galėtų atsirasti gyva būtybė, kaip ir kito laipsnio ar kitos krypties judėjimas nei tas, kuris faktiškai kilo. Todėl jei norime susidaryti teisingą ir tikslią *būtinumo* idėją, turime išnagrinėti, iš kur ši idėja kyla, kai mes ją taikome kūnų veiksmams.

Atrodo akivaizdu, kad jeigu visi gamtos vaizdai nuolat keistų vienas kitą tokiu būdu, jog nebūtų dviejų vienas į kitą panašių reiškinių, bet kiekvienas objektas būtų kažkas visiškai nauja, nė kiek nepanašu į visa tai, ką mes matėme anksčiau, tuo atveju mes niekuomet nesusidarytume nė menkiausios būtinumo ar šių objektų ryšio idėjos. Tokiomis sąlygomis mes galėtume pasakyti, kad vienas objektas ar reiškinys ėjo po kito, o ne kad vienas sukėlė kitą. Priežasties ir padarinio santykis būtų

visiškai nežinomas žmonijai. Nuo šios akimirkos baigtųsi samprotavimai ir išvados apie gamtos veiksmus, o atmintis ir jutimai liktų vieninteliais kanalais, kuriais žinojimas, kad kas nors realiai egzistuoja, galėtų pasiekti protą. Todėl mūsų būtinumo ir priežastingumo idėja kyla vien dėl vienodumo, matomo gamtos veiksmuose, kur panašūs objektai nuolat jungiasi vienas su kitu ir įprotis verčia protą pasirodžius vienam daryti išvadą apie kitą. Šios dvi aplinkybės ir yra visas tas būtinumas, kurį mes priskiriame materijai. Išskyrus nuolatinę panašių objektų *jungtį* ir po to einančią *išvadą*, daromą iš vieno apie kitą, mes neturime kitos būtinumo ar ryšio sampratos.

Todėl jeigu paaiškėtų, jog visi žmonės be jokių abejonių ir svyravimų visada sutiko, kad šios dvi aplinkybės reiškiasi valinguose žmonių veiksmuose ir proto operacijose, iš to reikėtų padaryti išvadą, kad visi žmonės visada sutarė dėl būtinumo doktrinos ir kad iki šiol jie ginčijosi tik todėl, jog nesuprato vienas kito.

Dėl pirmosios aplinkybės, nuolatinio ir taisyklingo panašių reiškinių jungimosi, mes galbūt galime pasitenkinti šiais samprotavimais. Visuotinai pripažįstama, kad visų tautų ir visų epochų žmonių poelgiai yra labai vienodi ir kad žmogaus prigimties principai ir veiksmai visada yra tie patys. Tie patys motyvai visada sukelia tuos pačius poelgius, tie patys reiškiniai atsiranda dėl tų pačių priežasčių. Garbės troškimas, šykš-

tumas, savimeilė, tuštybė, draugystė, kilnumas, patriotizmo dvasia – visi šie jausmai, įvairiai sumišę ir paplitę visuomenėje, nuo pat pasaulio pradžios buvo ir iki šiol tebėra visų veiksmų ir iniciatyvų, kada nors regėtų žmonijos istorijoje, šaltinis. Norite pažinti graikų ir romėnų jausmus, polinkius ir gyvenimo būdą? Gerai išstudijuokite prancūzų ir anglų charakterį ir poelgius: jūs labai neapsiriksite, jeigu *daug ką* iš to, ką pastebėsite esant būdinga pastariesiems, priskirsite pirmiesiems. Žmonės visais laikais ir visur tokie vienodi, kad istorija nepasako mums nieko nauja ar neįprasta šiuo klausimu. Svarbiausia jos nauda yra ta, kad ji atskleidžia pastovius ir visuotinius žmogaus prigimties principus, parodydama žmones pačiomis įvairiausiomis aplinkybėmis bei sąlygomis ir pateikdama medžiagą, kuria remdamiesi mes galime stebėti ir pažinti žmonių veiksmus bei elgesį reguliuojančius pradus. Šie karų, intrigų, partijų rietenų ir revoliucijų aprašymai yra rinkiniai daugybės bandymų, kuriais remdamiesi politikai ar moralės filosofai nustato savo mokslo principus, panašiai kaip gydytojas ar gamtotyrininkas pažįsta augalų, mineralų ir kitų išorinių objektų prigimtį atlikdamas su jais bandymus. Žemė, vanduo ir kiti elementai, tirti Aristotelio ir Hipokrato[1], nėra panašesni į tuos, kuriuos mes dabar

[1] [*Hipokratas* (Hippocratēs, 460? – 377 m. pr. Kr.) – žymiausias senovės graikų gydytojas, susisteminęs to meto medicinos žinias, palikęs daugiau kaip aštuoniasdešimt traktatų. Tačiau dabar tų traktatų autoryste abejojama. – *Leid*.]

stebime, negu žmonės, aprašyti Polibijo[2] ir Tacito[3], – į tuos, kurie dabar valdo pasaulį.

Jeigu keliautojas, sugrįžęs iš tolimos šalies, imtų mums pasakoti apie žmones, visiškai kitokius negu tie, kuriuos mes kada nors pažinojome, žmones, kuriems būtų visiškai svetimas šykštumas, garbės troškimas ar kerštingumas, kuriems malonumą teikia tik draugystė, kilnumas ir patriotizmo dvasia, mes iš šių detalių tuoj pat pastebėtume melagystę ir įrodytume, kad jis – melagis, taip pat tvirtai kaip ir tuo atveju, jeigu jis į savo pasakojimą būtų prikaišiojęs pasakų apie kentaurus ir drakonus, stebuklus ir nepaprastus dalykus. Ir jeigu mes norėtume demaskuoti kokią nors istorijos klastotę, pats įtikinamiausias argumentas būtų įrodyti, kad poelgiai, priskiriami kuriam nors žmogui, yra tiesiog priešingi gamtos tvarkai ir kad jokie žmogiški motyvai tokiomis sąlygomis negalėtų priversti jį taip pasielgti. Kvinto Kurcijaus[4] tikroviškumas yra vienodai įtartinas ir tada, kai jis aprašo antgamtišką Aleksandro drąsą, kuri skatino jį vieną pulti žmonių minias, ir

[2] [*Polibijas* (Polybios, 201? – 120 m. pr. Kr.) – graikų istorikas, vėliau gyvenęs Romoje. Jis parašė Romos istoriją nuo Hanibalo karo pradžios iki Pidnos mūšio (168 m. pr. Kr.). – *Leid.*]

[3] [*Publijus Kornelijus Tacitas* (Publius Cornelius Tacitus, 55 – 128) – romėnų istorikas, kurio darbai tapo svarbiausiu istorinių žinių šaltiniu. Jo svarbiausi veikalai – *Istorija (Historiae), Analai (Annales), Germanija (De originu et situ Germanorum), Agrikola (De vita et moribus Agricolae).* – *Leid.*]

[4] [*Kvintas Kurcijus Rufas* (Quintus Curtius Rufus, I a.) – romėnas, nekritiškos Aleksandro Didžiojo biografijos autorius. – *Leid.*]

tada, kai jis aprašo jo antgamtišką jėgą ir energiją, leidusią jam efektyviai joms pasipriešinti. Žmonių motyvų ir poelgių vienodumą mes pripažįstame taip pat lengvai ir visuotinai, kaip ir kūno veiksmų.

Tuo remiasi ir patyrimo, kurį įgyjame per ilgą gyvenimą užsiimdami įvairiausia veikla ir pažindami įvairiausią draugiją, nauda – jis padeda mums pažinti žmogaus prigimties principus ir reguliuoti savo tolesnį elgesį ir mąstymą. Pasitelkę šį vadovą, mes nuo žmonių poelgių, pasakymų ir netgi gestų pakylame prie jų polinkių ir motyvų pažinimo ir, atvirkščiai, žinodami jų motyvus ir polinkius, galime paaiškinti jų poelgius. Bendri pastebėjimai, sukaupti per ilgesnį patyrimą, suteikia mums žmogaus prigimties raktą ir moko mus išnarplioti visus sudėtingus jos raizginius. Atsikalbinėjimai ir regimybė daugiau mūsų nebeapgauna. Viešus pareiškimus mes laikome apgaulingu tikrosios priežasties pagražinimu. Ir nors pripažįstame deramą dorybės ir garbės svarbą ir reikšmę, visiško nesuinteresuotumo, į kurį taip dažnai pretenduojama, jau niekada nebelaukiame iš minios ir partijų, retai tesitikime jo iš jų lyderių, juo labiau – net iš individų, kad ir koks būtų jų rangas ir padėtis. Tačiau jeigu žmonių poelgiai nepasižymėtų vienodumu ir jeigu kiekvienam mūsų atliekamam šios rūšies bandymui būtų būdingas netaisyklingumas ir nukrypimai, tai būtų neįmanoma sukaupti apie žmones jokių bendrų žinių, ir joks patyrimas, kad ir kaip tiksliai apdorotas refleksijos, nė kiek

nebūtų naudingas. Kodėl pagyvenęs ūkininkas yra sumanesnis savo profesijoje už jauną, vos pradedantį, jei ne todėl, kad saulės, lietaus ir žemės poveikis augalų ir daržovių auginimui pasižymi tam tikru vienodumu, ir patyrimas išmoko seną praktiką taisyklių, kurios šį poveikį valdo ir nukreipia?

Tačiau mes neturime tikėtis, kad tas žmonių poelgių vienodumas įgys tokį mastą, jog visi žmonės tomis pačiomis sąlygomis ims veikti visiškai taip pat nepriklausomai nuo jų charakterių, išankstinių įsitikinimų ir nuomonių skirtumų. Tokio visų smulkmenų vienodumo nematome niekur gamtoje. Priešingai, stebėdami skirtingų žmonių elgesio įvairovę, mes galime susidaryti daugiau įvairių taisyklių, kurios vis dėlto remiasi tam tikru vienodumu ir taisyklingumu.

Ar žmonių papročiai yra skirtingi skirtingose epochose ir skirtingose šalyse? Iš to mes sužinome apie didžią įpročio ir auklėjimo galią – tai jie formuoja žmogaus dvasią nuo pat vaikystės ir ugdo tvirtą ir stiprią asmenybę. Ar vienos lyties elgesys ir poelgiai labai skiriasi nuo kitos? Iš to mes sužinome apie charakterių skirtumus, kuriuos gamta suteikė lytims ir kuriuos ji nuolat ir nekintamai išsaugo. Ar to paties žmogaus poelgiai labai skiriasi skirtingais jo gyvenimo tarpsniais nuo vaikystės iki senatvės? Tai leidžia mums sukaupti daugybę bendrų žinių apie laipsnišką mūsų jausmų ir polinkių kitimą ir apie skirtingus elgesio principus, vyraujančius skirtingais žmogaus amžiaus

tarpsniais. Net ir charakterio, kuris kiekvieno individo yra savitas, įtaka pasižymi tam tikru vienodumu, kitaip mūsų žmonių pažinimas ir jų elgesio stebėjimas nieko mums nesakytų apie jų būdą ir polinkius ir nemokytų, kaip mes turime su jais elgtis.

Aš sutinku, kad galima nurodyti tokius poelgius, kurie, atrodo, neturi jokio taisyklingo ryšio su jokiais mums žinomais motyvais ir yra visų elgesio taisyklių, kurios kada nors buvo nustatytos vadovauti žmonėms, išimtis. Bet jeigu mes labai norime žinoti, kaip turime spręsti apie tokius neatitinkančius taisyklių ir neįprastus poelgius, mes galime apsvarstyti nuomones, kurios paprastai susidaromos apie tuos netaisyklingus reiškinius, kurių pasitaiko gamtoje ir išorinių objektų veiksmuose. Ne visos priežastys yra sujungtos su savo įprastiniais padariniais taip pat vienodai. Amatininkas, kuris turi reikalą tik su negyva medžiaga, taip pat gali nepasiekti savo tikslo, kaip ir politikas, kuris vadovauja jaučiančių ir mąstančių veikėjų elgsenai.

Prastuoliai, sprendžiantys apie daiktus iš to, kokie jie pasirodo jiems iš pirmo žvilgsnio, reiškinių nepastovumą sieja su tokiu pačiu priežasčių nepastovumu, dėl kurio pastarosios dažnai nepadaro savo įprasto poveikio, nors jų veiklai neiškyla jokių kliūčių. Tačiau filosofai, pastebėję beveik kiekvienoje gamtos srityje glūdint didžiulę įvairovę priežasčių ir pradų, kurie yra paslėpti nuo mūsų dėl savo smulkumo ar menkumo, mano bent jau esant įmanoma, kad priešingi reiškiniai

gali atsirasti ne dėl kokio nors priežasties atsitiktinumo, o dėl slapto priešingų priežasčių veikimo. Ši galimybė virsta tikrumu, kai jie pastebi, kad, atidžiau ištyrus, padarinių priešingumas visuomet rodo priežasčių priešingumą ir atsiranda dėl jų tarpusavio prieštaros. Jeigu sustos kišeninis ar sieninis laikrodis, kaimietis nesugebės to kitaip paaiškinti, o tik pasakys, kad jie iš viso gerai neina. Tačiau laikrodininkas lengvai suvoks, kad ta pati spyruoklės ar švytuoklės jėga visuomet vienodai veikia laikrodžio ratelius, bet dabar nesukelia savo įprastinio poveikio galbūt todėl, kad kokia nors dulkelė sustabdo visą judėjimą. Stebėdami daug panašių atvejų, filosofai suformuluoja taisyklę, skelbiančią, kad visų priežasčių ir padarinių ryšys yra vienodai būtinas, o tariamas nepastovumas kai kuriais atvejais atsiranda dėl slaptos priešingų priežasčių prieštaros.

Pavyzdžiui, jei įprastiniai žmogaus kūno sveikatos ar ligos simptomai nėra tokie, kokių tikėjomės, jei vaistai neveikia įprastai stipriai, jei kokia nors atskira priežastis sukelia nebūdingus reiškinius, filosofas ir gydytojas tuo nesistebi, jiems nekyla pagunda apskritai neigti principų, valdančių gyvą organizmą, būtinumą ir vienodumą. Jie žino, kad žmogaus kūnas yra nepaprastai sudėtingas mechanizmas, kad jame glūdi daugybė slaptų jėgų, kurios yra visiškai mums neprieinamos, kad mums jis dažnai gali atrodyti labai nepastoviai veikiantis ir kad todėl nebūdingi reiškiniai, pasireiškiantys išoriškai, negali būti įrodymas, jog gamtos dėsnių nesilaikoma su

didžiausiu taisyklingumu vidiniuose jo veiksmuose ir valdyme.

Filosofas, jeigu jis nori būti nuoseklus, tuos pačius samprotavimus turi taikyti protingų veikėjų veiksmams ir valios aktams. Pačius nebūdingiausius ir netikėčiausius žmonių sprendimus dažnai gali paaiškinti tie, kurie žino kiekvieną jų charakterio bruožą ir jų padėties ypatumus. Malonaus būdo žmogus irzliai atsako: tikriausiai jam skauda dantį arba jis nepietavo. Apsnūdėlis neįprastai gyvas: netikėtai jam kas nors pasisekė. Ir netgi tada, kai kokio nors poelgio, kaip kartais būna, negali paaiškinti nei pats jį atlikęs asmuo, nei kiti, mes apskritai žinome, kad žmogaus charakteris iš dalies yra nepastovus ir permainingas. Tai tam tikra prasme yra būdingas žmogaus prigimties bruožas, tačiau ypač jis priskirtinas tiems asmenims, kurie neturi tvirtų elgesio taisyklių ir nuolat elgiasi kaprizingai ir nenuosekliai. Vidiniai principai ir motyvai gali veikti vienodai, nepaisant tų tariamų netaisyklingumų, – panašiai kaip vėjai, lietūs, debesys ir kitos oro permainos, kaip manoma, paklūsta pastoviems principams, nors juos ir nelengvai atskleidžia žmogaus įžvalgumas ir tyrinėjimas.

Tad paaiškėja ne tik tai, kad motyvų ir laisvų poelgių jungimasis yra toks pat taisyklingas ir vienodas, kaip ir priežasties ir padarinio jungimasis bet kurioje gamtos srityje, bet ir kad šis taisyklingas jungimasis žmonių yra visuotinai pripažįstamas ir niekada nebuvo nei

filosofinių diskusijų, nei kasdienių ginčų objektas. Taigi, kadangi iš praeities patyrimo darome išvadas apie ateitį ir nusprendžiame, kad visuomet jungsis vienas su kitu tie objektai, kurie, kaip matėme, visuomet jungėsi iki šiol, gali atrodyti tiesiog nereikalinga įrodinėti, kad šis patirtas žmogaus poelgių vienodumas ir yra tas šaltinis, iš kurio darome *išvadas* apie juos[5]. Bet kad šį įrodymą nušviestume įvairesniais aspektais, mes trumpai aptarsime ir šį klausimą.

Žmonių tarpusavio priklausomybė visose visuomenėse yra tokia didelė, kad vargu ar iš viso yra toks žmogaus poelgis, kuris pats savaime būtų visiškai nepriklausomas arba nesusijęs su kitų poelgiais, kurie yra reikalingi, kad jis visai atitiktų veikiančiojo ketinimą. Skurdžiausias amatininkas, dirbantis pats vienas, tikisi bent jau magistrato globos, kuri jam garantuotų galimybę džiaugtis savo darbo vaisiais. Jis taip pat tikisi, kad, nunešęs savo gaminius į turgų ir pasiūlęs juos už prieinamą kainą, ras pirkėjų ir už gautus pinigus galės paskatinti kitus aprūpinti jį vartojimo reikmenimis, būtinais jo egzistavimui. Plėsdami savo sandorius ir sueidami į vis sudėtingesnius santykius su kitais, žmonės visuomet į savo gyvenimo planus įtraukia daugiau įvairių laisvų poelgių, kurie, kaip jie tikisi vadovaudamiesi savais motyvais, vienysis su jų pačių poelgiais.

[5] [Leidimuose nuo K iki M skaitome: „... visų *išvadų*, kurias apie juos darome, šaltinis".]

Visas šias išvadas jie grindžia praeities patyrimu – lygiai kaip ir savo samprotavimus apie išorinius objektus – ir tvirtai tiki, kad žmonės, kaip ir visi elementai, ir toliau veiks taip pat, kaip iki šiol visuomet veikdavo. Pramonininkas, kai reikia atlikti kokį nors darbą, pasikliauja savo tarnų triūsu ir įrankiais, kuriuos jis naudoja, ir vienodai nustebtų, jeigu jo lūkesčiai būtų apvilti. Trumpai tariant, patyrimu grindžiamos išvados ir samprotavimai apie kitų poelgius taip įsismelkia į žmogaus gyvenimą, kad nė vienas žmogus, kai jis nemiega, nė akimirksnio neapsieina be jų. Todėl argi mes neturime pagrindo teigti, kad visi žmonės visuomet sutarė dėl būtinumo teorijos, kaip anksčiau mes ją apibrėžėme ir paaiškinome?

Filosofų nuomonė šiuo klausimu taip pat niekada nesiskyrė nuo žmonių nuomonės. Juk, jau nekalbant apie tai, kad vos ne kiekvienas jų gyvenimo poelgis suponuoja šią nuomonę, vargu ar yra net ir spekuliatyvių mokslo sričių, kurioms ji nebūtų esminė. Kas ištiktų *istoriją,* jei mes negalėtume pasikliauti istoriko teisingumu, remdamiesi patyrimu, kurį turime sukaupę apie žmoniją? Kaip *politika* galėtų būti mokslas, jeigu įstatymai ir valdymo formos vienodai neveiktų visuomenės? Kas būtų *dorovės mokslo* pagrindas, jeigu tam tikri charakteriai negalėtų tikrai ir apibrėžtai sukelti tam tikrų jausmų ir jeigu šie jausmai nuolat neveiktų poelgių? Ir kokiu pagrindu galėtume *kritikuoti* poetą ar prozininką, jeigu jo veikėjų poelgių ir jausmų nega-

lėtume pavadinti būdingais ar nebūdingais šiems charakteriams šiomis aplinkybėmis? Todėl atrodo beveik neįmanoma imtis kokio nors mokslo ar veiklos nepripažįstant būtinumo teorijos ir šių *išvadų* apie valingus poelgius remiantis motyvais, o apie elgesį – remiantis charakteriais.

Ir iš tikrųjų, jeigu atsižvelgsime į tai, kaip lengvai susipina *natūralūs* ir *moraliniai* akivaizdūs įrodymai, sudarydami vieną įrodymo grandinę, mes nedvejodami pripažinsime, kad jie yra tos pačios prigimties ir kyla iš tų pačių principų. Kalinys, neturintis pinigų ir įtakos, suvokia negalįs pabėgti ne tik matydamas jį supančias sienas ir grotas, bet ir regėdamas, kad kalėjimo prižiūrėtojas yra nepermaldaujamas, ir jeigu jis bandys ištrūkti į laisvę, greičiau jau bandys įveikti akmenį ir geležį, o ne nepalenkiamą prižiūrėtojo būdą. Tas pats kalinys, vedamas į ešafotą, neabejotinai numatys savo mirtį tiek dėl to, kad sargybiniai tvirti ir ištikimi, tiek dėl kirvio ar rato veiksmų. Jo protas perbėga tam tikrą idėjų grandinę: kareivių atsisakymas pritarti jo pabėgimui; budelio veiksmai; galvos atskyrimas nuo kūno; kraujavimas, konvulsyvūs judesiai ir mirtis. Čia regime natūralių priežasčių ir valingų veiksmų grandinę, bet protas, pereidamas nuo vienos grandies prie kitos, nejaučia tarp jų jokio skirtumo ir nėra mažiau tikras dėl ateities įvykio nei tuo atveju, jei šis būtų susietas su prisimenamais ar jutimais suvokiamais objektais

priežasčių grandinės, kurią sucementuoja tai, ką mes linkę vadinti „fiziniu" būtinumu. Ta pati patiriama vienybė daro tą pačią įtaką protui, nesvarbu, ar suvienyti objektai būtų motyvai, valios aktas ir poelgiai, ar figūra ir judėjimas. Mes galime pakeisti daiktų pavadinimus, bet jų prigimtis ir poveikis protui niekuomet nesikeičia.

[Jeigu žmogus, kurį aš pažįstu kaip sąžiningą ir turtingą ir su kuriuo artimai draugauju, ateitų į mano namus, kur aš apsuptas savo tarnų, aš būčiau tikras, jog prieš išeidamas jis manęs nenudurs, kad pagrobtų mano sidabrinę rašalinę; tokio įvykio aš tikėčiausi nė kiek ne daugiau nei paties namo sugriuvimo, jei tas namas yra naujas, tvirtai surręstas ir turi gerus pamatus. – *Bet jį gali apimti netikėta ir nežinoma beprotystė.* – Taip pat staiga gali kilti žemės drebėjimas, sujudinti ir sugriauti mano namą. Todėl aš pakeisiu savo prielaidas. Aš sakysiu, kad tikrai žinau, jog jis nekiš rankos į ugnį ir nelaikys jos ugnyje tol, kol ji sudegs. Manau, jog šį įvykį aš galiu numatyti taip pat tikrai, kaip ir tai, kad, jeigu jis šoks pro langą ir nesusidurs su jokia kliūtimi, jis nė akimirkos nepakibs ore. Jokia nežinomos beprotystės prielaida nesuteikia nė mažiausios galimybės pirmajam įvykiui, kuris priešingas visiems žinomiems žmogaus prigimties principams. Žmogus, kuris vidurdienį palieka pilną aukso savo piniginę ant Čering Kroso grindinio, lygiai taip pat gali tikėtis, kad ji nuskris kaip plunksnelė, kaip ir to, kad po valandos ras ją

nepaliestą. Daugiau nei pusė žmonių samprotavimų susideda iš panašių išvadų, kurios yra daugiau ar mažiau tikros priklausomai nuo to, kokį mūsų patyrimas rodo esant įprastinį žmonių elgesį tam tikromis konkrečiomis aplinkybėmis.][6]

Aš dažnai svarsčiau, kokia priežastis galėjo lemti tai, kad nors visi žmonės visuomet nesvyruodami pripažino būtinumo teoriją visoje savo praktinėje veikloje ir samprotavimuose, tačiau jie taip nenorėjo pripažinti jos žodžiais ir visais laikais veikiau jau buvo linkę skelbti priešingą nuomonę. Aš manau, šitai galima paaiškinti taip. Jei tirsime kūnų veiksmus ir tai, kaip priežastys sukelia padarinius, įsitikinsime, jog visi mūsų sugebėjimai negali mums padėti geriau pažinti šį santykį užuot tik paprasčiausiai stebėjus, kad tam tikri objektai *nuolat sujungti drauge* ir kad mūsų protas, pasirodžius vienam objektui, *yra įpratęs pereiti* prie tikėjimo, jog yra ir kitas. Bet nors ši išvada, atskleidžianti žmogaus nežinojimą, yra paties tiksliausio šio klausimo ištyrimo rezultatas, žmonės vis tiek yra linkę tikėti, kad jie giliau įžvelgia gamtos jėgas ir suvokia kažką panašaus į būtiną priežasties ir padarinio ryšį. Kai po to jie, apmąstydami savo dvasios veiksmus, tarp motyvo ir poelgio tokio ryšio *nejaučia*, tuomet yra linkę daryti prielaidą, kad padariniai, kurie yra materialių jėgų rezultatas, skiriasi

[6] [Ši pastraipa atsirado tik paskutiniajame pataisytame 1777 metų leidime (O leidime).]

nuo tų, kuriuos sukelia mąstymas ir protas. Bet kartą įsitikinę, kad apie jokį priežastingumą nežinome nieko daugiau, išskyrus tai, jog objektai *nuolat jungiasi* ir jog po to protas, remdamasis vienu, *daro išvadą* apie kitą, ir matydami, kad šios dvi aplinkybės, kaip visuotinai pripažįstama, būdingos ir valingiems veiksmams, lengviau pripažinsime, kad tas pats būtinumas yra būdingas visoms priežastims. Ir nors šis samprotavimas, priskiriantis būtinumą valios sprendimams, prieštarauja daugelio filosofų sistemoms, apmąstę įsitikinsime, kad jie nesutinka su juo vien žodžiais, o ne tikraisiais savo požiūriais. Būtinumo ta prasme, kaip jis čia suprantamas, dar niekada neneigė ir, aš manau, niekada negalės neigti joks filosofas. Nebent galima teigti, kad protas gali suvokti materijos veiksmuose glūdint kokį nors gilesnį priežasties ir padarinio ryšį, ryšį, kurio nėra protingų būtybių valinguose veiksmuose. Bet ar taip yra, ar ne, gali paaiškėti tik ištyrus, ir šie filosofai privalo sutvirtinti savo teiginį, apibrėždami ir aprašydami tą būtinumą ir parodydami jį mums materialių priežasčių veiksmuose.

Išties atrodo, kad žmonės ne nuo to galo pradeda svarstyti laisvės ir būtinumo klausimą, kai jie ima tirti sielos sugebėjimus, proto įtaką ir valios operacijas. Tegu jie iš pradžių aptaria paprastesnį klausimą, būtent kūno ir bejausmės neprotingos materijos klausimą, ir įsitikina, ar jie gali susidaryti kokią nors priežastingumo ir būtinumo idėją, o ne vien nuolatinio objektų jungimosi

ir po to einančios proto išvados apie vieną remiantis kitu. Jei šios aplinkybės iš tikrųjų sudaro visą tą būtinumą, kurį mes suvokiame esant būdingą materijai, ir jei šios aplinkybės visuotinai pripažįstamos kaip pasireiškiančios ir dvasios veiksmuose, ginčas yra baigtas, arba bent jau nuo šiol jį reikia pripažinti esant grynai žodinį. Tačiau kol neapgalvotai manysime, kad turime dar kažkokią kitą, toliau siekiančią būtinumo ir priežastingumo išorinių objektų veiksmuose idėją ir drauge laisvuose proto veiksmuose nieko toliau siekiančio jau negalime rasti, tol negalėsime kaip nors apibrėžtai išspręsti klausimo, nes remsimės visiškai klaidinga prielaida. Vienintelis būdas liautis klydus yra pakilti aukščiau, ištirti tą siaurą mokslo sritį, susijusią su materialiomis priežastimis, ir įsitikinti, kad anksčiau minėtas nuolatinis jungimasis ir išvada yra viskas, ką apie jas žinome. Galbūt mums bus sunku taip apriboti žmogaus protą, bet po to mes jau nesusidursime su jokiomis kliūtimis, taikydami šią teoriją valios aktams. Kadangi akivaizdu, jog šie yra taisyklingai sujungti su motyvais, aplinkybėmis ir charakteriu, ir kadangi mes visuomet remdamiesi vienais darome išvadas apie kitus, mes turime ir žodžiais pripažinti tą būtinumą, kurį jau pripažinome kiekviename savo gyvenimo apmąstyme, kiekviename žingsnyje, kiekviename poelgyje[7].

[7] Laisvės doktrinos vyravimą galima paaiškinti dar ir kita priežastimi, būtent laisvės ar indiferentiškumo daugelyje mūsų poelgių klaidingu pojūčiu arba tariamu patyrimu, kurį turime ar galime turėti. Kokio nors veiksmo būtinumas, ar tai būtų materijos, ar dvasios

Bet tęskime toliau šį bandymą sutaikyti [priešininkus] laisvės ir būtinumo klausimu, labiausiai ginčytinu metafizikos – labiausiai ginčytino mokslo – klausimu; neprireiks daug žodžių, kad įrodytume, jog visa žmonija visuomet sutarė tiek dėl laisvės, tiek dėl būtinumo teorijos ir jog visas šis ginčas ir šiuo požiūriu iki šiol

veiksmas, tiesą sakant, yra ne veikėjo, o mąstančios ir protingos būtybės, apmąstančios šį veiksmą, savybė; būtinumas iš esmės reiškiasi tuo, kad mąstymas yra verčiamas daryti išvadą apie šio veiksmo buvimą remdamasis kai kuriais prieš tai buvusiais objektais; o laisvė, kai ji priešpriešinama būtinumui, yra ne kas kita, kaip tokio determinuotumo stoka, tam tikras neapibrėžtumas ar indiferentiškumas, kurį jaučiame pereidami ar nepereidami nuo vieno objekto idėjos prie kito objekto, kuris eina po jo, idėjos. Dabar galime pažymėti, kad *mąstydami* apie žmonių veiksmus retai jaučiame tokį neapibrėžtumą ar indiferentiškumą ir paprastai gana patikimai galime daryti išvadą apie juos iš jų motyvų ir iš veikiančiojo polinkių; tačiau dažnai būna taip, kad *atlikdami* pačius poelgius mes jaučiame kažką panašaus, o kadangi visi panašūs objektai lengvai palaikomi vienas kitu, šitai buvo naudojama kaip demonstratyvus ir netgi kaip intuityvus žmogaus laisvės įrodymas. Mes jaučiame, kad mūsų poelgiai daugiausia priklauso nuo mūsų valios, ir įsivaizduojame, kad jaučiame, jog pati mūsų valia yra nuo nieko nepriklausoma, nes jeigu kas nors tai neigdamas sukursto mus ją išbandyti, mes jaučiame, kad ji gali lengvai judėti bet kuria kryptimi ir sukuria savąjį vaizdinį (arba „nestiprų norą" („velleity"), kaip jį vadina mokyklos) net ir tuo atveju, kurio ji nepasirinko. Šis vaizdinys, ar silpnas judesys – įtikinėjame save, – galėjo tuo metu tapti realiu veiksmu, nes jeigu kas nors tai neigtų, mes iš antrojo bandymo įsitikintume, kad dabar tai gali įvykti. Bet mes juk neatsižvelgiame į tai, kad fantastiškas noras žūtbūt pademonstruoti savo laisvę čia yra mūsų elgesio motyvas. Neabejotina, kad, nors ir kaip mes įsivaizduotume jaučią laisvę savyje, pašalinis stebėtojas paprastai gali išprotauti mūsų veiksmus remdamasis mūsų motyvais ir charakteriu; net ir tuo atveju, kai jis šito negali padaryti, jis prieina prie išvados, kad apskritai galėtų, jei gerai žinotų kiekvieną mūsų situacijos ir temperamento ypatybę ir slapčiausias mūsų prigimties ir būdo galias. Bet tai ir yra pati būtinumo esmė, kaip teigia mūsų ką tik išdėstyta teorija.

buvo vien žodinis. Ką mes turime omenyje, kalbėdami apie valingus veiksmus? Mes juk negalime manyti, jog poelgiai yra taip menkai susiję su motyvais, polinkiais ir aplinkybėmis, kad nėra tam tikru mastu vienodai jų sukeliami ir kad remdamiesi vienais negalėtume daryti išvados apie kitų buvimą. Tai yra akivaizdūs ir visų pripažinti faktai. Laisvę tuomet mes galime suprasti vien kaip *galėjimą veikti arba neveikti valios sprendimu,* t.y. jeigu mes norime pasilikti ramybėje, galime tai padaryti; jeigu norime judėti, taip pat galime tai padaryti. Bet juk visuotinai pripažįstama, kad tokią hipotetinę laisvę turi kiekvienas, kas nesėdi kalėjime ir nėra sukaustytas grandinėmis. Čia nėra dėl ko ginčytis.

Kad ir kaip apibrėžtume laisvę, mes rūpestingai turime laikytis dviejų būtinų sąlygų: *pirma,* kad apibrėžimas neprieštarautų neabejotiniems faktams; *antra,* kad jis neprieštarautų pats sau. Jeigu mes laikysimės šių sąlygų ir mūsų apibrėžimas bus suprantamas, tai aš esu įsitikinęs, kad paaiškės, jog visi žmonės šiuo klausimu yra vienos nuomonės.

Visuotinai pripažįstama, kad niekas neegzistuoja be priežasties ir kad atsitiktinumas, jei nuodugniai jį ištirsime, tėra negatyvus žodis, nereiškiantis jokios realios jėgos, kuri kur nors gamtoje iš tikrųjų egzistuoja. Bet teigiama, kad kai kurios priežastys yra būtinos, o kitos – ne. Štai čia ir išryškėja apibrėžimų nauda. Tegu kas nors *apibrėžia* priežastį, neįtraukdamas į apibrėžimą kaip

jo dalies jos *būtino ryšio* su padariniu, ir tegu aiškiai nurodo idėjos, kurią išsako apibrėžimas, kilmę, ir aš iškart liausiuosi ginčytis. Bet jeigu bus laikomasi anksčiau pateikto šio dalyko aiškinimo, tai bus absoliučiai neįmanoma. Jeigu objektai nebūtų taisyklingai vienas su kitu sujungti, mes niekada neįgytume priežasties ir padarinio sąvokos; šis taisyklingas jungimasis skatina protą padaryti išvadą, kuri yra vienintelis mūsų suvokiamas ryšys. Jeigu kas nors pabandys apibrėžti priežastį apeidamas šias aplinkybes, turės arba vartoti nesuprantamus žodžius, arba žodžio, kurį siekia apibrėžti, sinonimus[8]. O jeigu sutiksime su anksčiau minėtu apibrėžimu, laisvė, priešpriešinama būtinumui, o ne prievartai, yra tas pat, kas atsitiktinumas, kurio, kaip visuotinai pripažįstama, nėra.

II DALIS

Nėra labiau paplitusio ir kartu gėdingesnio samprotavimo metodo už bandymą filosofinėse diskusijose paneigti kokią nors hipotezę nurodant pavojingus jos padarinius religijai ir moralei. Jeigu kokia nors nuomonė

[8] Taigi, jeigu priežastis apibrėžiama kaip *tai, kas ką nors sukelia*, nesunku pastebėti, kad *sukelti* yra *būti priežastimi* sinonimas. Jeigu priežastį apibrėšime kaip *tai, dėl ko kas nors* egzistuoja, bus galima pateikti tą patį priekaištą. Juk ką reiškia žodžiai *dėl ko*? O jeigu būtų pasakyta, kad priežastis yra *tai*, po ko *kas nors nuolat egzistuoja*, šiuos žodžius suprastume, nes iš tiesų tai yra viskas, ką mes žinome apie šį dalyką. Šis pastovumas ir sudaro būtinumo esmę, kitos būtinumo idėjos mes neturime.

veda prie absurdo, ji neabejotinai yra klaidinga, bet ji nėra neabejotinai klaidinga dėl to, kad jos padariniai pavojingi. Nuo tokių argumentų reikėtų visiškai susilaikyti, nes jie visai nepadeda atskleisti tiesos, o tik sukelia neapykantą priešininko asmenybei. Čia aš kalbu apskritai, nenorėdamas iš to gauti kokios nors naudos sau. Aš drąsiai sutinku būti panašiai ištirtas ir drįstu teigti, kad tiek būtinumo teorija, tiek laisvės teorija, kaip jos anksčiau buvo išdėstytos, ne tik yra suderinamos su morale[1], bet ir absoliučiai būtinos jai išsaugoti.

Būtinumą galima apibrėžti dvejopai priklausomai nuo dviejų *priežasties*, kurios esminė dalis jis yra, apibrėžimų. Jis yra arba nuolatinis panašių objektų jungimasis, arba proto išvada, daroma remiantis vienu objektu apie kitą. Tačiau būtinumas abiem šiomis reikšmėmis (kurios iš esmės yra tapačios), kaip visuotinai, nors ir tylomis, pripažįstama mokyklose, sakyklose ir kasdieniame gyvenime, yra būdingas žmogaus valiai, ir dar niekas iki šiol nebandė neigti, kad galime daryti išvadas apie žmonių poelgius ir kad šios išvados remiasi patyrimu pažįstama panašių poelgių sąsaja su panašiais motyvais, polinkiais ir aplinkybėmis. Vienintelė detalė, dėl kurios nuomonės gali skirtis, yra ta, jog kas nors gal nenorės šios žmogaus poelgių savybės vadinti bū-

[1] [Leidimuose iki O: „... suderinamos su morale *ir religija*, bet ir absoliučiai joms esmingos".]

tinumu – bet jeigu reikšmė aiški, tikiuosi, kad žodis negali pakenkti, – arba teigs, kad materijos veiksmuose galima atrasti kažką daugiau. Bet juk reikia sutikti, kad nors ir kaip tai būtų svarbu gamtos filosofijai arba metafizikai, moralei arba religijai tai negali turėti jokios reikšmės. Mes galime klysti teigdami, kad nėra jokios kitos kūno veiksmų būtinumo ar ryšio idėjos, bet tikrai mes nepriskiriame dvasios veiksmams nieko be to, ką visi priskiria ir su kuo visi turi sutikti. Mes nepakeičiame nė vienos smulkmenos tradicinėje ortodoksinėje sistemoje, kiek tai susiję su valios samprata, keičiame tik materialių objektų ir priežasčių teoriją. Todėl negali būti nieko bent jau nekaltesnio už šią teoriją.

Kadangi visi įstatymai grindžiami apdovanojimais ir bausmėmis, jie remiasi fundamentalia prielaida, kad šie motyvai daro taisyklingą ir vienodą įtaką dvasiai, skatindami atlikti gerus poelgius ir sulaikydami nuo blogų. Šią įtaką galime vadinti kaip patinka, bet kadangi ji paprastai yra susijusi su veiksmu, ją reikia laikyti *priežastimi* ir traktuoti kaip to būtinumo, kurį čia norime pagrįsti, atskirą atvejį.

Vienintelis tikras neapykantos ar keršto objektas yra asmuo, arba būtybė, apdovanota mąstymu ir sąmone; ir jeigu kokie nors nusikalstami ar žalingi poelgiai sukelia šį jausmą, tai tik dėl santykio su asmeniu ar ryšio su juo. Poelgiai pačia savo prigimtimi yra laikini ir išnykstantys, ir jeigu jų nesukelia kokia nors *priežastis*, slypinti juos atlikusio asmens charakteryje ir polinkiuo-

se, jie negali daryti jam nei garbės būdami geri, nei gėdos būdami blogi. Patys savaime poelgiai gali būti peiktini, gali prieštarauti visoms moralės ir religijos taisyklėms, bet asmuo nėra už juos atsakingas; kadangi jų nesukelia jokia patvari ir pastovi jo ypatybė ir jie nepalieka tokių padarinių, neįmanoma, kad tas asmuo dėl jų galėtų tapti bausmės ar keršto objektu. Todėl pagal principą, kuris neigia būtinumą, vadinasi, ir priežastis, žmogus, įvykdęs patį baisiausią nusikaltimą, yra toks pat tyras ir nekaltas, kaip ir ką tik gimęs, o jo charakteris neturi nieko bendra su jo poelgiais, jeigu šie nekyla iš jo, ir jo poelgių nedorumas negali būti jo charakterio sugedimo įrodymas.

Žmonės nekaltinami dėl poelgių, kuriuos jie atlieka nežinodami ir atsitiktinai, kad ir kokie būtų jų padariniai. Kodėl? Tik todėl, kad šių poelgių pagrindas egzistavo tik akimirksnį ir išnyko drauge su jais. Žmonės mažiau kaltinami dėl tokių poelgių, kuriuos jie atlieka paskubomis ir neapgalvotai, negu dėl apgalvotų poelgių. Kodėl taip yra? Tik todėl, kad nors karštas temperamentas yra pastovus dvasios pradas ar joje glūdinti priežastis, jis veikia tik protarpiais ir neužkrečia viso charakterio. Kita vertus, atgaila nubraukia kiekvieną nusikaltimą, jeigu po jos keičiasi gyvenimas ir elgesys. Kaip tai paaiškinti? Tik taip, kad poelgiai daro žmogų nusikaltėliu tik tiek, kiek jie įrodo, kad jo dvasioje yra nusikaltėliškų pradų, o kai, pasikeitus šiems pradams, poelgiai nebėra jų įrodymas, jie nebėra ir nusikalstami.

Tačiau jeigu nepripažintume būtinumo teorijos, poelgiai niekuomet nieko neįrodytų ir, vadinasi, niekuomet nebūtų nusikalstami.

Taip pat lengva įrodyti remiantis tais pačiais argumentais, kad *laisvė*, pagal anksčiau minėtą apibrėžimą, su kuriuo visi žmonės sutinka, taip pat yra esmingai svarbi moralei ir kad jokie žmonių poelgiai, kurie nėra laisvi, negali būti vertinami moraliniu požiūriu ir tapti pritarimo ar pasmerkimo objektu. Kadangi poelgiai yra mūsų moralinio jausmo objektai tik tiek, kiek jie rodo vidinį charakterį, aistras ir afektus, tai neįmanoma, kad jie skatintų girti ar smerkti juos tuomet, kai jie kyla ne iš šių pradų, o yra nulemti vien išorinės prievartos.

Aš neteigiu įveikęs ar pašalinęs visus prieštaravimus šiai būtinumo ir laisvės teorijai. Galiu numatyti kitus prieštaravimus, kylančius iš argumentų, kurie čia nebuvo nagrinėti. Pavyzdžiui, gali būti sakoma, kad jeigu valingi veiksmai paklūsta tiems patiems būtinumo dėsniams, kaip ir materijos veiksmai, tuomet egzistuoja tolydi būtinų priežasčių grandinė, iš anksto nustatyta ir nulemta, einanti nuo viso ko Pirmosios Priežasties prie kiekvienos žmogiškos būtybės kiekvieno atskiro valios akto. Niekur visatoje nėra jokio atsitiktinumo, jokio indiferentiškumo, jokios laisvės. Kai veikiame, kartu mes patys esame veikiami. Galutinis visų mūsų valios aktų kaltininkas yra pasaulio Kūrėjas, kuris pirmasis išjudino šią milžinišką mašiną ir pastatė visas būtybes į šią konkrečią padėtį, iš kurios neišvengiamai

būtinai turi kilti kiekvienas tolesnis reiškinys. Todėl žmonių poelgiai arba iš viso negali būti moraliai blogi, nes juos sukelia tokia kilni priežastis, arba jeigu jie yra blogi, kaltė dėl jų turi tekti ir Kūrėjui, jeigu mes jį laikome jų pirmąja priežastimi ir kaltininku. Kaip žmogus, susprogdinęs miną, atsako už visus padarinius nepriklausomai nuo to, ar bikfordo virvutė, kurią jis panaudojo, buvo ilga, ar trumpa, taip ir tuo atveju, jeigu yra nustatyta nenutrūkstama būtinų priežasčių grandinė, pirmąją priežastį sukėlusi Esybė, ar ji būtų baigtinė, ar begalinė, yra ir visų kitų priežasčių kaltininkė ir turi prisiimti joms skiriamus kaltinimus ir pagyrimus. Nagrinėdami žmonių poelgių padarinius, mes nustatome šią taisyklę remdamiesi mūsų aiškiomis ir nekintamomis moralumo idėjomis ir pagrindžiame ją neginčijamais argumentais; šie argumentai turi įgyti dar didesnę galią, kai jie taikomi nepalyginti išmintingesnės ir galingesnės Esybės norams ir ketinimams. Nežinojimu ar bejėgiškumu galima pateisinti tokią ribotą būtybę, kokia yra žmogus, tačiau šie netobulumai nebūdingi Kūrėjui. Jis numatė, jis paliepė, jis panorėjo visų tų žmonių poelgių, kuriuos taip neapgalvotai vadiname nusikalstamais. Todėl turime padaryti išvadą, kad arba jie nėra nusikalstami, arba už juos atsako dievybė, o ne žmogus. Bet kadangi abu šie teiginiai yra absurdiški ir bedieviški, vadinasi, ir teorija, kuria jie remiasi, vargu ar gali būti teisinga, nes jai galima pateikti tuos pačius prieštaravimus. Absurdiškas sek-

muo, jeigu jis yra būtinas, įrodo, kad ir pradinė teorija yra absurdiška, lygiai kaip nusikalstami poelgiai padaro nusikalstamą jų pirmąją priežastį, jeigu ryšys tarp jų yra būtinas ir neišvengiamas.

Šis prieštaravimas susideda iš dviejų dalių, kurias mes išnagrinėsime atskirai.

Pirma, sakoma, kad jei žmonių poelgiai būtina grandine veda prie pačios dievybės, jie niekaip negali būti nusikalstami dėl Esybės, iš kurios jie kyla, begalinio tobulumo ir dėl to, kad ji gali norėti tik to, kas yra absoliučiai gera ir pagirtina. Arba, *antra*, jeigu jie yra nusikalstami, mes turime atsisakyti tobulybės atributo, kurį priskiriame dievybei, ir turime pripažinti ją pradine visų jos kūrinių nuodėmingumo ir moralinio sugedimo kaltininke.

Atsakymas į pirmąjį prieštaravimą atrodo aiškus ir įtikinamas. Daugelis filosofų, tiksliai ištyrę gamtos reiškinius, prieina išvadą, kad VISUMA, suprantama kaip viena sistema, kiekvienu savo egzistavimo periodu yra sutvarkyta su didžiausiu geranoriškumu ir kad galiausiai visos sukurtos būtybės patirs didžiausią įmanomą laimę be jokių realaus ar absoliutaus blogio ir kančios priemaišų. Kiekvienas fizinis blogis, sako jie, yra esminė šios geranoriškos sistemos dalis, ir net pati dievybė, mūsų laikoma išmintinga, negalėtų jo pašalinti neatverdama kelio dar didesniam blogiui ar neatsisakydama didesnio gėrio, kuris kils iš to blogio. Iš šios teorijos kai kurie filosofai, tarp jų ir senovės stoikai, perėmė

argumentą, paguodžiantį visuose kentėjimuose, ir mokė savo mokinius, kad tas blogis, nuo kurio jie kenčia, iš tikrųjų yra gėris visai visatai, ir platesniam žvilgsniui, aprėpiančiam visą gamtos sistemą, kiekvienas reiškinys taptų džiaugsmo ir linksmybės objektu. Bet nors šis argumentas atrodo įtikimas ir kilnus, praktiškai jis greitai paaiškėjo besąs silpnas ir neefektyvus. Be abejonės, veikiau suerzinsite, o ne nuraminsite kankinančių podagros skausmų surakintą žmogų aiškindami jam, kokie teisingi yra visuotiniai dėsniai, dėl kurių jo kūne atsiranda piktybiniai skysčiai, tam tikrais kanalais pasiekiantys sausgysles ir nervus, kur jie dabar sukelia tokius stiprius skausmus. Toks platesnis žvilgsnis gali akimirką patenkinti į spekuliacijas pasinėrusio žmogaus, kuris yra ramus ir saugus, vaizduotę, tačiau negali nuolat viešpatauti jo protе, nors jo ir nedrumstų skausmai ir aistros; juo labiau toks požiūris negali ilgiau išsilaikyti puolamas tokių galingų priešininkų. Jausmai žvelgia į savo objektą siauriau ir natūraliau ir, laikydamiesi tvarkos, labiau tinkamos žmogaus dvasios silpnumui, regi tik mus supančias būtybes ir yra veikiami tik tokių reiškinių, kurie atrodo geri ar blogi asmens sistemoje.

Apie *moralinį* blogį galima pasakyti tą patį, kaip ir apie *fizinį*. Juk nėra pagrindo manyti, kad tie tolimi išskaičiavimai, kurie taip mažai efektyvūs vienu atveju, turės didesnę įtaką antruoju. Žmogaus dvasia prigimties yra taip sukurta, kad, susidūrusi su tam tikrais charak-

teriais, polinkiais ir poelgiais, ji akimirksniu pajunta pritarimo ar pasmerkimo jausmą, ir nėra jos sandarai ir konstitucijai svarbesnių emocijų. Mūsų pritarimą sukelia daugiausia tokie charakteriai, kurie prisideda prie žmonių visuomenės santarvės ir saugumo, o pasmerkimą daugiausia sukelia tokie charakteriai, kurie kenkia visuomenei ir drumsčia jos ramybę. Todėl pagrįstai galima daryti prielaidą, kad moraliniai jausmai tiesiogiai ar netiesiogiai kyla iš šių priešingų interesų refleksijos. Na ir kas, kad filosofiniai apmąstymai pagrindžia kitokią nuomonę ar hipotezę, teigiančią, jog viskas yra teisinga visumos požiūriu ir jog savybės, drumsčiančios visuomenės ramybę, yra iš esmės tokios pat naudingos ir tinkamos pirminiam gamtos sumanymui, kaip ir tos, kurios tiesiogiai prisideda prie jos laimės ir gerovės. Ar tokie nutolę [nuo tikrovės] ir abejotini samprotavimai gali atsverti jausmus, kurie kyla natūraliai ir tiesiogiai žvelgiant į objektą? Ar žmogus, iš kurio pavogė didelę pinigų sumą, galės kaip nors sušvelninti savo sielvartą šiais kilniais apmąstymais? Tai kodėl tuomet jo moralinį pasipiktinimą nusikaltimu turėtume laikyti su jais nesuderinamu? Arba kodėl realaus dorybės ir ydos skirtumo pripažinimas negalėtų būti suderinamas su visomis spekuliatyviomis filosofijos sistemomis, kaip ir realaus skirtumo tarp asmens grožio ir bjaurumo pripažinimas? Abu šie skirtumai pagrįsti įgimtais žmogaus dvasios jausmais, ir šie jausmai

nepaklūsta jokioms filosofinėms teorijoms ar spekuliacijoms ir negali būti jų pakeisti.

Į *antrąjį* prieštaravimą negalima taip lengvai ir įtikinamai atsakyti, ir negalima aiškiai paaiškinti, kaip dievybė gali būti tiesioginė visų žmonių poelgių priežastis, nebūdama nuodėmės ir moralinio sugedimo kaltininkė. Tai paslaptys, kurių įgimtas protas pats vienas, niekieno nepadedamas, nesugeba paaiškinti; kad ir kokios sistemos laikytųsi, jis susidurs su neįveikiamais sunkumais ir netgi prieštaravimais, kurie iškils kiekviename žingsnyje tiriant šį dalyką. Suderinti žmogaus poelgių indiferentiškumą ir atsitiktinumą su išankstiniu numatymu arba ginti absoliučius įsakymus, tačiau nelaikyti dievybės nuodėmės kaltininke – tai iki šiol pranoko filosofijos galią. Jai bus tik į gera, jeigu ji suvoks, kad elgiasi įžūliai kaišiodama savo nosį į šias didingas paslaptis, ir, palikusi sritį, kupiną neaiškumų ir nesusipratimų, su deramu kuklumu sugrįš prie savo tikrosios paskirties – kasdienio gyvenimo tyrinėjimo, kur ji suras pakankamai sunkumų, kuriuos galės tirti nesileisdama į beribį abejonių, netikrumo ir prieštaravimų vandenyną.

Devintas skyrius

APIE GYVŪNŲ PROTĄ

Visi mūsų samprotavimai apie faktus remiasi tam tikra *analogijos* rūšimi, verčiančia mus iš kiekvienos priežasties tikėtis tų pačių reiškinių, kuriuos, kaip esame pastebėję, sukelia panašios priežastys. Kai priežastys yra visiškai panašios, analogija yra tobula, ir iš jos padaryta išvada laikoma tikra ir galutine: juk niekas, matydamas geležies gabalą, niekada neabejoja, kad jo svoris ir dalelių sankiba bus tokia pati, kaip ir visais kitais jo matytais atvejais. Bet kai objektai nėra visiškai panašūs, analogija nėra tokia tobula, ir išvada nėra tokia įtikinama, nors ir turi tam tikrą galią priklausomai nuo panašumo ir artimumo laipsnio. Remiantis šia samprotavimo rūšimi, anatominiai vieno gyvūno stebėjimai pritaikomi visiems gyvūnams, ir jeigu, pavyzdžiui, yra aiškiai įrodyta, kad kraujo apytaką turi vienas gyvūnas, tarkim, varlė ar žuvis, tai duoda tvirtą pagrindą daryti prielaidą, kad ją turi ir visi gyvūnai. Šiuos analogija grindžiamus stebėjimus galima išplėsti dar labiau ir pritaikyti netgi tam mokslui, kurį dabar nagrinėjame; kiekviena teorija, kuria mes aiškiname proto operacijas ar žmogaus afektų kilmę ir ryšį, įgys papildomo svorio,

jei pamatysime, kad ši teorija yra būtina paaiškinti tiems patiems visų kitų gyvūnų fenomenams. Mes pabandysime pritaikyti tai hipotezei, kuria ankstesniame samprotavime siekėme paaiškinti visus patyrimu grindžiamus išprotavimus, ir tikimės, kad šis naujas požiūris tik patvirtins tai, ką pastebėjome anksčiau.

Pirma, akivaizdu, jog gyvūnai, kaip ir žmonės, daugelį dalykų išmoksta iš patyrimo ir prieina išvadą, kad tos pačios priežastys visuomet sukels tuos pačius reiškinius. Remdamiesi šiuo principu, jie susipažįsta su aiškiausiai matomomis išorinių objektų savybėmis ir nuo pat gimimo pamažu kaupia žinias apie ugnies, vandens, žemės, akmenų, aukštumų, gelmių ir t.t. prigimtį ir apie padarinius, kuriuos sukelia jų poveikis. Jauniklių neišmanymas ir nepatyrimas čia aiškiai skiriasi nuo senių sumanumo ir įžvalgumo – ilgai stebėdami jie išmoko vengti to, kas jiems kenkia, ir siekti to, kas suteikia patogumą ar malonumą. Arklys, pripratęs prie lenktynių lauko, žino tą aukštį, kurį jis gali peršokti, ir niekuomet nebandys įveikti tokio aukščio, kuris pranoksta jo jėgas ir sugebėjimus. Senas kurtas patikės labiau varginančią medžioklės dalį jaunesniam, o pats atsistos taip, kad sutiktų kiškį, kai tas mėtydamas pėdas bėgs atgal, ir visi jo numatymai šiuo atveju remiasi vien stebėjimu ir patyrimu.

Dar aiškiau tai matyti iš gyvūnų dresiravimo ir mokymo poveikio – teisingai taikydami paskatas ir bausmes, juos galime išmokyti tokios elgsenos, kuri yra

visiškai priešinga natūraliems jų instinktams ir polinkiams. Argi ne patyrimas verčia šunį baimintis skausmo, kai jūs jam grasinate arba užsimojate rimbu, ketindamas jį mušti? Argi ne patyrimas išmoko jį atsiliepti, kai šaukiate jį vardu, ir iš šių sutartinių garsų padaryti išvadą, kad turite omenyje jį, o ne kurį nors kitą jo draugužį, ir šaukiate jį, kai ištariate šiuos garsus tam tikru būdu, tam tikru tonu ir intonacija?

Visais šiais atvejais, kaip matome, gyvūnas daro išvadą apie tam tikrą faktą, pranokstančią tai, ką jis tiesiogiai suvokia jutimais; ši išvada visiškai remiasi praeities patyrimu, ir iš dabar esančio objekto gyvūnas tikisi tų pačių padarinių, kuriuos jis visuomet matydavo sukeliant panašius objektus.

Antra, neįmanoma, kad ši gyvūno išvada remtųsi kokiu nors argumentavimo arba samprotavimo procesu, kuriuo jis prieitų išvadą, jog panašūs padariniai turi eiti po panašių objektų ir jog gamtoje visuomet viskas vyks taisyklinga tvarka. Juk jeigu iš tikrųjų ir egzistuoja kokie nors tokio pobūdžio argumentai, tai jie neabejotinai yra pernelyg giliai paslėpti, kad juos pastebėtų tokie netobuli protai, nes net filosofinis protas turi būti itin kruopštus ir atidus, kad juos atrastų ir pastebėtų. Todėl gyvūnai, darydami šias išvadas, nesiremia samprotavimu; nesiremia juo nei vaikai, nei dauguma žmonių savo įprastuose poelgiuose ir išvadose, nei patys filosofai, kurie realiame gyvenime iš esmės yra tokie patys, kaip ir paprasti žmonės, paklūsta toms pačioms

taisyklėms. Gamta turėjo parūpinti kokį nors kitą principą, visuotinesnį ir lengviau taikomą, be to, tokia gyvenime nepaprastai svarbi operacija, kaip išvadų darymas apie padarinius remiantis priežastimis, negalėjo būti patikėta nepatikimam samprotavimo ir argumentavimo procesui. Galbūt žmogaus atžvilgiu tai atrodė abejotina, tačiau neprotingų padarų atžvilgiu nekėlė jokių abejonių; o kadangi išvada buvo tvirtai nustatyta vienu atveju, pagal visas analogijos taisykles turime svarų pagrindą manyti, kad ji turi būti visuotinai pripažinta be jokių išimčių ir išlygų. Vien įprotis verčia gyvūnus iš kiekvieno objekto, veikiančio jų jutimus, daryti išvadą apie jo įprastinį palydovą ir tuo ypatingu būdu, kurį vadiname „tikėjimu", skatina vaizduotę pasirodžius vienam įsivaizduoti kitą. Niekaip kitaip negalima paaiškinti šios operacijos, būdingos tiek aukštesnėms, tiek žemesnėms sugebančių justi būtybių klasėms, kurias mes galime stebėti[1].

Bet nors gyvūnai didelę dalį savo žinių įgyja stebėdami, nemažai jų iš pat pradžių jie gauna tiesiai

[1] Kadangi visi samprotavimai apie faktus arba priežastis remiasi tik įpročiu, galima paklausti, kaip čia yra, kad žmonės savo samprotavimais taip smarkiai pranoksta gyvūnus ir vienas žmogus – kitą? Argi tas pats įprotis nedaro jiems visiems vienodos įtakos?

Čia pasistengsime trumpai paaiškinti didžiulį žmonių protų skirtumą, o tada jau bus lengva suprasti žmonių ir gyvūnų skirtumo priežastį.

1. Pagyvenę kurį laiką ir pripratę prie gamtos vienodumo, mes įgyjame bendrą įprotį, dėl kurio visuomet tai, ką žinome, pritaikome tam, ko nežinome, ir įsivaizduojame, kad tai, kas nežinoma, panašu

iš gamtos rankų, ir tos žinios gerokai pranoksta jų paprastai turimus sugebėjimus, be to, tų žinių beveik arba visai nepatobulina net ir ilgiausia praktika ir patyrimas. Jas mes vadiname „instinktais" ir paprastai esame linkę stebėtis jais kaip kažkuo, kas labai neįprasta

į tai, kas žinoma. Remdamiesi šiuo bendru įpročio principu, net ir vieną bandymą mes laikome pakankamu išvados pagrindu ir tikimės panašaus reiškinio su tam tikru tikrumu, jeigu bandymas buvo atliktas tiksliai ir be jokio pašalinių aplinkybių poveikio. Todėl ir manoma, kad labai svarbu stebėti dalykų padarinius, o kadangi vienas žmogus gali labai pranokti kitą savo dėmesiu, atmintimi ir pastabumu, tai ir jų samprotavimai yra labai skirtingi.

2. Jeigu padarinį sukelia kelios kartu veikiančios priežastys, vienas protas gali būti daug platesnis už kitą, geriau aprėpti visą objektų sistemą ir teisingai išprotauti jų padarinius.

3. Vienas žmogus sugeba išprotauti ilgesnę padarinių grandinę negu kitas.

4. Nedaug žmonių sugeba ilgai mąstyti nesusipainiodami savo mintyse ir nepainiodami idėjų vienos su kita; būna įvairių tokios negalios laipsnių.

5. Aplinkybė, nuo kurios priklauso padarinys, dažnai būna susipynusi su kitomis pašalinėmis ir išorinėmis aplinkybėmis. Norint ją atskirti, dažnai prireikia didelio atidumo, tikslumo ir sumanumo.

6. Bendrų taisyklių kūrimas remiantis atskirais stebėjimais yra labai subtilus veiksmas, ir čia labai įprasta klysti dėl skubos ar proto, kuris nemato visų dalyko aspektų, ribotumo.

7. Kai mes samprotaujame remdamiesi analogijomis, geriau samprotaus tas žmogus, kuris turi didesnį patyrimą arba greičiau įžvelgia analogijas.

8. Polinkiai, priklausantys nuo išankstinių įsitikinimų, išsilavinimo, jausmų, šališkumo ir t.t., vieną protą veikia labiau negu kitą.

9. Po to, kai mes įgijome pasitikėjimą žmonių liudijimais, knygos ir pokalbiai vieno žmogaus patyrimo ir mąstymo sritį išplečia labiau negu kito.

Lengva surasti ir daug kitų aplinkybių, dėl kurių žmonių protai būna skirtingi*.

* [Ši pastaba pirmą kartą atsirado L leidime.]

ir ko nepaaiškina jokie žmogaus proto tyrinėjimai. Bet gal mūsų nuostaba išnyks ar sumažės, jei atkreipsime dėmesį į tai, kad pats bandymais grindžiamas samprotavimas, kuris mums yra bendras su gyvūnais ir nuo kurio priklauso visas mūsų gyvenimo elgesys, yra ne kas kita, kaip instinkto, arba mechaninės jėgos, rūšis, – ši jėga veikia mumyse mums patiems to nežinant, ir jos svarbiausių veiksmų nevaldo tie idėjų santykiai ar jų palyginimai, kurie yra tikrieji mūsų intelektinių sugebėjimų objektai. Nors instinktai ir skiriasi, tačiau tai, kas moko žmogų vengti ugnies, taip pat yra instinktas, kaip ir tai, kas taip tiksliai išmoko paukštį perėjimo meno ir visos paukštelių auklėjimo tvarkos.

Dešimtas skyrius

APIE STEBUKLUS

I DALIS

Dr. Tillotsono[1] veikaluose yra toks glaustas, elegantiškas ir stiprus argumentas prieš *realų buvimą*, kokio tik galima tikėtis prieš tokią rimto paneigimo nevertą doktriną. Visi pripažįsta, sako šis mokytas prelatas, kad Šventojo Rašto arba tradicijos autoritetas yra pagrįstas vien apaštalų, savo akimis regėjusių tuos mūsų Išganytojo stebuklus, kuriais jis įrodė savo dieviškąją misiją, liudijimu. Tad ir *krikščionių* religijos tiesos akivaizdumas mums yra mažesnis negu mūsų pojūčių teisingumo akivaizdumas, nes net pirmiesiems mūsų religijos kūrėjams jis nebuvo didesnis; tad aišku, kad jis turėjo sumažėti, apaštalų perduotas savo mokiniams; niekas negali taip pasitikėti jų liudijimu, kaip pasitiki tiesioginiu savo jutimų objektu. Bet silpnesnis akivaizdumas niekada negali sugriauti stipresnio, todėl kad ir kaip aiškiai realaus buvimo doktrina būtų apreikšta Šventajame Rašte, jei mes su ja sutiktumėme, tai tiesiog

[1] [*Johnas Tillotsonas* (1630–1694) buvo įtakingas presbiterionų teologas. Jis pakluso Vienybės aktui (1662) ir 1691 m. tapo Kenterberio arkivyskupu. Vėlesniais metais jis savo pamoksluose labiau pabrėždavo praktinius, o ne teologinius krikščionybės aspektus. – *Leid.*]

prieštarautų teisingo mąstymo dėsniams. Ji prieštarauja jutimams, tuo tarpu Šventasis Raštas ir tradicija, kuriais, kaip manoma, ji remiasi, kai jie laikomi vien išoriniais liudijimais, o ne atsiskleidžiančiais kiekvieno širdžiai dėl tiesioginio Šventosios Dvasios poveikio, neturi tokio akivaizdumo kaip jutimai.

Nėra nieko tinkamesnio už tokį lemiamą argumentą, galintį bent jau *nutildyti* patį įžūliausią šventeiviškumą ir prietarą ir išvaduoti mus nuo jų įkyrių priekabių. Aš tariuosi atradęs tokį argumentą, kuris, jeigu jis teisingas, išmintingiems ir išsilavinusiems žmonėms bus amžinas skydas, su kuriuo jie galės atremti visokio plauko prietaringas iliuzijas, taigi bus naudingas tol, kol gyvuos pasaulis, nes, mano manymu, tol neišnyks ir pasakojimai apie stebuklus ir nepaprastus nutikimus istorijoje – ir šventoje, ir pasaulietinėje[2].

Nors patyrimas ir yra vienintelis mūsų vadovas samprotaujant apie faktus, reikia pripažinti, kad šis vadovas nėra visiškai neklystantis, bet kai kuriais atvejais gali mus ir suklaidinti. Tas, kas mūsų klimato sąlygomis geresnio oro tikėtųsi bet kurią birželio, o ne gruodžio savaitę, samprotautų teisingai ir sutinkamai su patyrimu, bet, žinoma, gali atsitikti ir taip, kad jis suklys. Tačiau reikia pasakyti, kad tokiu atveju jis neturės pagrindo skųstis patyrimu, nes paprastai jis mums iš anksto praneša apie nepastovumą tais prieš-

[2] [K ir L leidimuose: „visoje pasaulietinėje istorijoje".]

taringais reiškiniais, kuriuos mes galime pažinti uoliai stebėdami. Ne visus padarinius vienodai tikrai sukelia jų tariamos priežastys. Kai kurie įvykiai visose šalyse ir visais laikais visada vienas su kitu jungdavosi, kiti pasižymėjo didesniu nepastovumu ir kartais apvildavo mūsų lūkesčius, taigi mūsų samprotavimai apie faktus gali būti įvairiausių patikimumo laipsnių, nuo didžiausio tikrumo iki žemiausios moralinio akivaizdumo rūšies.

Todėl protingas žmogus savo tikėjimą suderina su akivaizdumu. Darydamas tokias išvadas, kurios remiasi neklystamu patyrimu, jis tikisi reiškinio su didžiausiu tikrumu ir savo praeities patyrimą laiko visišku *įrodymu*, kad šis reiškinys bus ateityje. Kitais atvejais jis būna atsargesnis: pasveria priešingus bandymus, svarsto, kurią pusę paremia didesnis skaičius bandymų, linksta į tą pusę vis dar abejodamas ir svyruodamas, ir kai pagaliau priima sprendimą, akivaizdumas nepranoksta to, ką mes iš tikrųjų vadiname „tikimybe". Tad kiekviena tikimybė suponuoja bandymų ir stebėjimų priešstatą, kur viena pusė turi nusverti kitą ir sukurti akivaizdumo laipsnį, proporcingą tai persvarai. Šimtas pavyzdžių arba bandymų vienoje pusėje ir penkiasdešimt kitoje kurio nors įvykio laukimą padaro abejotiną, tuo tarpu šimtas vienodų bandymų ir tik vienas jiems priešingas pagrįstai sukelia gana didelį tikrumo laipsnį. Kiekvienu atveju mes turime palyginti priešingus bandymus, jeigu jie yra priešingi, ir atimti mažesnį skaičių

iš didesnio, kad sužinotume tikslią didesnio akivaizdumo galią.

Taikydami šiuos principus konkrečiu atveju, galime pastebėti, kad nėra įprastesnio, naudingesnio ir netgi būtinesnio žmogaus gyvenime samprotavimo už tą, kuris remiasi žmonių liudijimu ir [įvykį] mačiusiųjų liudininkų ir stebėtojų parodymais. Galbūt kas nors ims neigti, kad ši samprotavimo rūšis remiasi priežasties ir padarinio santykiu. Nesiginčysiu dėl žodžių. Pakaks pažymėti, kad mūsų pasitikėjimas bet kuriuo šios rūšies argumentu kyla vien iš žmonių liudijimų teisingumo ir įprasto faktų ir liudininkų parodymų atitikimo stebėjimo. Kadangi bendra taisyklė skelbia, kad tarp objektų nėra jokio mums atsiskleidžiančio ryšio ir kad visos išvados, kurias mes galime padaryti iš vieno jų apie kitą, remiasi vien mūsų patyrimu, sakančiu, jog tarp jų yra nuolatinė ir taisyklinga jungtis, akivaizdu, kad mes neturime daryti išimties žmonių liudijimams, kurių ryšys su kuriuo nors įvykiu pats savaime yra toks pat ne itin būtinas, kaip ir bet kuris kitas[3]. Jeigu mūsų atmintis nebūtų palyginti gera, jeigu žmonės paprastai nebūtų linkę į tiesą ir neturėtų sąžiningumo prado, jeigu jie nejaustų gėdos sugauti meluojant, – jeigu, sakau, *patyrimas* neatskleistų, kad visos šios savybės būdingos žmogaus prigimčiai, mes niekada nė

[3] [K ir M leidimuose rašoma: „jeigu žmonių vaizduotė natūraliai nesektų jų atmintimi".]

trupučio nepasitikėtume žmonių liudijimu. Kliedintis žmogus ar žinomas melagis ir niekšas mums nėra joks autoritetas.

Kadangi liudininkų parodymų ir žmonių liudijimų akivaizdumas remiasi praeities patyrimu, jis kinta drauge su patyrimu ir yra laikomas arba *įrodymu*, arba *tikimybe* priklausomai nuo to, ar tam tikros rūšies liudijimų ir objektų jungtis yra pastovi, ar kintama. Visuose šios rūšies sprendiniuose reikia atsižvelgti į daugybę aplinkybių, ir galutinis kriterijus, kuriuo remdamiesi mes išsprendžiame visus dėl jų galinčius kilti ginčus, visuomet imamas iš patyrimo ir stebėjimo. Kai šis patyrimas neparemia visiškai vienareikšmiškai kurios nors pusės, atsiranda neišvengiamas mūsų sprendinių prieštaringumas ir tokia pat argumentų prieštara bei vienas kito neigimas, kaip ir bet kurios kitos akivaizdumo rūšies atveju. Mes dažnai abejojame tuo, ką pasakoja kiti. Pasveriame priešingas aplinkybes, kurios kelia kokią nors abejonę ir netikrumą, ir kai įsitikiname, kad kuri nors pusė turi persvarą, mes linkstame į ją, tačiau mūsų tikrumą vis dėlto susilpnina priešingos pusės galia.

Šiuo atveju akivaizdumo priešstata gali atsirasti dėl kelių skirtingų priežasčių: dėl priešingų liudijimų prieštaravimo, dėl liudininkų charakterio ir skaičiaus, dėl jų liudijimų pateikimo būdo arba dėl visų šių aplinkybių visumos. Mums faktas kelia įtarimą, jeigu liudininkai vienas kitam prieštarauja, jeigu jų nedaug arba jie

nekelia pasitikėjimo, jeigu jie suinteresuoti tuo, ką sako, jeigu jie liudija svyruodami arba, priešingai, pernelyg karštai įtikinėdami. Yra daugybė kitų panašių aplinkybių, galinčių susilpninti arba sunaikinti žmonių liudijimu grindžiamų argumentų galią.

Pavyzdžiui, įsivaizduokime, kad faktas, kurio tikrumą liudijimas siekia įrodyti, yra nepaprastas ir stebuklingas, – šiuo atveju akivaizdumas, grindžiamas liudijimu, gali daugiau ar mažiau sumažėti priklausomai nuo to, kiek neįprastas yra faktas. Liudininkais ir istorikais mes pasitikime ne todėl, kad *a priori* suvokiame kokį nors liudijimo ir tikrovės *ryšį*, o todėl, kad esame įpratę matyti, jog jie atitinka vienas kitą. Bet kai paliudytas faktas yra toks, kokį mums retai kada teko stebėti, tada susikerta du priešingi patyrimai, vienas iš kurių paneigia kitą tiek, kiek turi jėgos, ir pranašesnysis gali veikti protą tik su tokia jėga, kuri jam lieka. Tas pats patyrimo principas, kuris iš dalies įtikina mus liudininkų parodymų patikimumu, šiuo atveju iš dalies įtikina mus ir fakto, kurį jie siekia įrodyti, nebuvimu; dėl šio prieštaravimo tikėjimas ir autoritetas neišvengiamai atsveria ir neigia vienas kitą.

„Aš nepatikėčiau šiuo pasakojimu, net jeigu jį man papasakotų pats Katonas"[4], – toks priežodis buvo pa-

[4] [Kalbama apie *Marką Porcijų Katoną* (Marcus Porcius Cato, 234 – 149 m. pr. Kr.), taip pat žinomą kaip Katoną Vyresnįjį arba Cenzorių. Būdamas griežto būdo, jis labai vertino romėnų paprastumą ir priešinosi helenistinės kultūros įtakai. – *Leid.*]

plitęs Romoje dar tebegyvenant šiam filosofui patriotui[5]. Buvo pripažįstama, kad neįtikimo fakto neįstengtų patvirtinti net ir toks didelis autoritetas.

Indijos kunigaikštis, iš pradžių nenorėjęs tikėti pasakojimais apie šalčio poveikį, samprotavo teisingai; suprantama, reikėjo labai svarių liudijimų, kad jis sutiktų su faktais, kylančiais iš jam visiškai nežinomos gamtos tvarkos, tokios nepanašios į tuos reiškinius, kuriuos jis žinojo iš savo nuolatinio ir vienodo patyrimo. Nors tie faktai neprieštaravo jo patyrimui, bet ir nesiderino su juo[6].

Bet kad padidintume liudininkų parodymams priešingų argumentų tikimybę, tarkime, jog faktas, kurį jie

[5] Plutarchas. *Katono Jaunesniojo gyvenimas*. [Ši pastraipa ir išnaša, kurioje nurodomas Plutarchas, buvo pridėtos M leidime.]

[6] [Ši pastraipa ir pastaba buvo pridėtos L leidime.]

Žinoma, nė vienas indas negalėjo būti patyręs, kad vanduo šalto klimato šalyse neužšąla. Ši gamtos būklė jam yra visiškai nežinoma, todėl jis negali *a priori* pasakyti, kokie bus jos padariniai. Tai tas pat, kaip daryti naują bandymą, o jo rezultatai visuomet neaiškūs. Kartais remiantis analogija galima nuspėti, koks bus rezultatas, bet tai tebus tik spėjimas. Reikia pripažinti, kad šiuo atveju vanduo užšąla priešingai analogijos taisyklėms, ir tokio reiškinio racionaliai mąstydamas indas negali numatyti. Šalčio poveikis vandeniui nėra laipsniškas ir neatitinka šalčio laipsnių; kai tik temperatūra pasiekia užšalimo tašką, vanduo akimirksniu iš visiškai skysto būvio pereina į visiškai kietą būvį. Todėl toks reiškinys gali būti pavadintas „neįprastu" ir reikalauja labai svarių paliudijimų, kad juo patikėtų šiltame klimate gyvenantys žmonės, bet vis dėlto jis nėra *stebuklingas* ir neprieštarauja vienodam gamtos tvarkos teikiamam patyrimui tais atvejais, kai visos sąlygos yra vienodos. Sumatros gyventojai savo klimate visuomet vandenį matė skystą, ir jų upių užšalimas turėtų būti laikomas stebuklu. Bet jie niekuomet nematė vandens Moskovijos valstybėje žiemą, todėl jie pagrįstai nieko konkretaus negali pasakyti, kas čia atsitiks vandeniui.

teigia, ne tik kelia nuostabą, bet yra tiesiog stebuklingas; be to, tarkime, jog liudijimas, imamas skyrium ir pats savaime, prilygsta visiškam įrodymui, – tokiu atveju įrodymas stoja prieš įrodymą ir turi nugalėti stipresnis, bet jo galia sumažės proporcingai priešingo įrodymo galiai.

Stebuklas yra gamtos dėsnių pažeidimas, ir kadangi šiuos dėsnius nustato tvirtas ir nekintamas patyrimas, tai įrodymas, neigiantis stebuklą, dėl pačios fakto prigimties yra toks visiškas ir galutinis, koks tik gali būti patyrimu pagrįstas argumentas. Kodėl daugiau negu tikėtina, kad visi žmonės turi mirti, kad švinas pats savaime negali kyboti ore, kad ugnis degina medį, o ją užgesina vanduo, jeigu ne todėl, kad šie reiškiniai derinasi su gamtos dėsniais ir kad reikia pažeisti šiuos dėsnius, arba, kitaip sakant, reikia stebuklo, idant jų būtų išvengta? Niekas nelaikoma stebuklu, kas įvyksta pagal bendrą gamtos tvarką. Ne stebuklas, jeigu pažiūrėti sveikas žmogus staiga miršta, nes tokia mirtis, nors ir labiau neįprasta nei kokia nors kitokia, vis dėlto buvo dažnai regima. Tačiau būtų stebuklas, jeigu numirėlis atgytų, nes tai niekada nebuvo matyta jokioje epochoje ir jokioje šalyje. Todėl visuomet vienodas patyrimas turi prieštarauti kiekvienam stebuklingam reiškiniui, kitaip toks reiškinys nenusipelnytų stebuklo vardo. O kadangi vienodas patyrimas prilygsta įrodymui, tai čia turime tiesioginį ir visišką *įrodymą*, išplaukiantį iš pačios fakto prigimties, kad nėra jokių stebuklų,

ir šį įrodymą sugriauti arba stebuklą padaryti tikėtiną gali tik pranašesnis priešingas įrodymas[7].

Iš to išplaukia aiški išvada (ir tai yra bendras principas, vertas mūsų dėmesio), kad joks liudijimas nėra pakankamas įrodyti stebuklui, nebent tas liudijimas būtų toks, kad jo melagingumas būtų dar stebuklingesnis nei tas faktas, kurį [tikrai buvus] jis stengiasi įrodyti. Bet net ir šiuo atveju argumentai griauna vienas kitą ir pranašesnysis tik suteikia mums tikrumą, atitinkantį tą jėgos laipsnį, kuris lieka atėmus silpnesnįjį. Jeigu kas nors man pasakoja matęs, kaip buvo atgaivintas numirėlis, aš tuojau pat sau svarstau, kas labiau tikėtina: ar tai, kad šis asmuo mane apgaudinėja arba pats buvo apgautas, ar kad tas faktas, apie kurį jis

[7] Kartais reiškinys *pats savaime* gali *neatrodyti* priešingas gamtos dėsniams, tačiau jeigu jis iš tiesų įvyktų, dėl kai kurių aplinkybių galėtų būti vadinamas stebuklu, nes *faktiškai* jis šiems dėsniams prieštarauja. Taigi, jeigu kas nors pareiškęs, kad jis turi dievišką galią, įsakytų ligoniui tapti sveikam, sveikam žmogui kristi negyvam, debesims lyti, vėjams pūsti – žodžiu, palieptų įvykti daugeliui natūralių reiškinių, kurie jam įsakius bematant ir įvyktų, juos pagrįstai būtų galima vadinti stebuklais, nes jie šiuo atveju iš tikrųjų prieštarautų gamtos dėsniams. Jeigu dar būtų galima įtarti, kad įvykis ir įsakymas sutapo atsitiktinai, čia nebūtų stebuklo ir gamtos dėsnių pažeidimo. Jeigu šį įtarimą pašalinsime, tai akivaizdžiai bus stebuklas ir šių dėsnių pažeidimas, nes nėra nieko priešingesnio gamtai kaip tai, kad žmogaus balsas arba įsakymas galėtų turėti tokią įtaką. Stebuklą galima tiksliai apibrėžti kaip *gamtos dėsnių pažeidimą ypatingu dievybės valios aktu arba įsikišus kokiam nors nematomam veikėjui.* Stebuklą žmonės gali atskleisti arba gali jo neatskleisti – tai visai nekeičia jo prigimties ir esmės. Jeigu namas arba laivas pakyla į orą, tai yra matomas stebuklas. Jeigu į orą pakyla plunksnelė, kai vėjas yra per silpnas, kad ją pakeltų, tai taip pat yra tikras stebuklas, nors ir ne taip mūsų pastebimas.

pasakoja, iš tikrųjų atsitiko. Aš palyginu abu stebuklus ir priklausomai nuo to, kuris iš jų man atrodo pranašesnis, paskelbiu savo nuosprendį, visuomet atmesdamas didesnį stebuklą. Jeigu jo liudijimo melagingumas būtų stebuklingesnis dalykas nei pats įvykis, apie kurį jis pasakoja, tuomet – bet tik tuomet – jis gali viltis, kad aš juo patikėsiu ar pritarsiu jam.

II DALIS

Ankstesniame samprotavime mes buvome padarę prielaidą, kad liudijimas, kuriuo grindžiamas stebuklas, galimas daiktas, gali prilygti visiškam įrodymui ir kad šio liudijimo klaidingumas būtų tikras stebuklas. Bet nesunku parodyti, kad, darydami šią nuolaidą, mes buvome pernelyg liberalūs ir kad niekada joks stebuklingas įvykis nebuvo taip visiškai akivaizdžiai įrodytas[1].

Pirma, visoje istorijoje nerasime tokio stebuklo, kurį būtų patvirtinęs pakankamas skaičius tokių neginčijamai protingų, išauklėtų ir išsimokslinusių žmonių, kad galėtume būti tikri, jog jie neapsigavo; tokių neabejotinai dorų, kad jų nebūtų galima įtarti ketinimu apgauti kitus; taip žmonių gerbiamų ir turinčių tokią puikią reputaciją, kad jie daug ką prarastų, jeigu būtų sugauti meluojant, ir kartu liudijančių faktus, įvykusius taip viešai ir tokioje žinomoje pasaulio dalyje, kad apgavystė neišvengiamai

[1] [K ir L leidimuose: „jokioje istorijoje".]

būtų išaiškinta; reikia visų šių aplinkybių, kad mes galėtume visiškai pasitikėti žmonių liudijimu.

Antra, galime pastebėti žmogaus prigimtyje tokį pradą, kuris, jeigu jį tiksliai ištirsime, labai smarkiai susilpnins tikėjimą visokiais stebuklais, kurį mes galime turėti remdamiesi žmonių liudijimais. Paprastai savo samprotavimuose mes vadovaujamės taisykle, kad objektai, kurių mes nepažinome patyrimu, panašūs į tuos, kuriuos jau pažinome, kad tai, kas mums yra labiausiai įprasta, visuomet yra ir labiausiai tikėtina ir kad ten, kur yra priešingi argumentai, turėtume suteikti pirmenybę tiems, kurie yra pagrįsti didžiausiu skaičiumi praeityje vykusių stebėjimų. Tačiau nors, vadovaudamiesi šia taisykle, mes lengvai atmetame kiekvieną tam tikru mastu neįprastą ir neįtikėtiną faktą, toliau protas ne visuomet laikosi tos pačios taisyklės – kai teigiama kas nors visiškai absurdiška ir stebuklinga, jis veikiau lengvai sutinka su tokiu faktu dėl tos pačios aplinkybės, kuri kaip tik turėtų sugriauti visą jo galią. *Nuostabos* ir *susižavėjimo* jausmas, kurį sukelia stebuklai, būdamas malonus, aiškiai skatina mus tikėti tais įvykiais, kurie jį sukėlė. Prieinama iki to, kad net tie žmonės, kurie negali mėgautis šiuo malonumu tiesiogiai ir negali patikėti tais stebuklingais įvykiais, apie kuriuos jie sužino, vis dėlto mėgsta patirti šį malonumą netiesiogiai, arba atspindėdami kitų išgyvenimus, ir jaučiasi išdidūs ir patenkinti sukėlę kitų susižavėjimą.

Kaip godžiai klausomasi keliautojų stebuklingų pasakojimų, jūrų ir žemės pabaisų apsakymų, jų poringių apie nuostabius nuotykius, keistus žmones ir negirdėtus papročius! Bet jeigu prie stebuklų pamėgimo dar prisideda religijos dvasia – galas sveikam protui, ir žmonių liudijimai tokiomis aplinkybėmis visiškai netenka galios. Religingas žmogus gali būti apimtas entuziazmo ir įsivaizduoti, kad jis mato tai, kas nerealu; jis gali žinoti, kad jo pasakojimas yra melas, ir vis dėlto atkakliai jį kartoti, turėdamas geriausius pasaulyje ketinimus – tarnauti tokiam šventam reikalui. Net ir tada, kai jis nepasiduoda šiai saviapgaulei, tuštybė, įaudrinta tokios didelės pagundos, veikia jį stipriau negu kitus žmones kitomis aplinkybėmis; lygiai taip pat veikia ir savanaudiškumas. Jo klausytojai gali neturėti ir paprastai neturi pakankamai sveiko proto, kad išanalizuotų jo pasakojimo pagrįstumą, o to sveiko proto, kurį jie turi, jie iš principo išsižada kalbėdami apie tokius kilnius ir paslaptingus dalykus. Bet jeigu jie ir norėtų juo pasinaudoti, jausmai ir įkaitinta vaizduotė trukdytų jam taisyklingai veikti. Jų lengvatikystė sustiprina pasakotojo begėdiškumą, ir jo begėdiškumas nugali jų lengvatikystę.

Gražbylystė, pasiekusi viršūnę, mažai vietos tepalieka protui ar refleksijai, bet, kreipdamasi vien į vaizduotę ar jausmus, pavergia palankiai nusiteikusius klausytojus ir nuslopina jų protą. Laimei, tokią viršūnę ji retai tepasiekia. Tulijui [Ciceronui] arba Demostenui[22)] sunkiai sekėsi paveikti Romos ar Atėnų publiką, tuo

tarpu kiekvienas kapucinas, kiekvienas klajūnas ar vietinis pamokslininkas gali paveikti daugumą žmonių – be to, daug stipriau – palietęs grubias ir žemas aistras.

Daugybė prasimanytų stebuklų, pranašysčių ir antgamtiškų įvykių pavyzdžių, kuriuos visais laikais demaskuodavo jiems prieštaraujantys liudijimai ar kuriuos demaskuoja jų pačių absurdiškumas, pakankamai įrodo stiprų žmonių polinkį į tai, kas nepaprasta ir stebuklinga, ir pagrįstai turėtų sukelti įtarimą visų tokių pasakojimų atžvilgiu. Tai yra natūralus mūsų mąstymo būdas net pačių įprasčiausių ir labiausiai tikėtinų įvykių atžvilgiu. Pavyzdžiui, nėra gandų, kurie taip lengvai kiltų ir taip greitai plistų – ypač kaimuose ir provincijos miestuose, – kaip gandai apie vestuves: tereikia dviem jauniems vienodos socialinės padėties žmonėms porą kartų pasimatyti, kad visi kaimynai bematant juos sujungtų. Ši žinia veikiai išplinta dėl malonumo papasakoti tokią įdomią naujieną, ją paskleisti ir pirmajam ją pranešti, ir tai yra taip gerai žinoma, kad joks protingas žmogus nekreipia dėmesio į šias apkalbas, kol jų nepatvirtina kokie nors svaresni įrodymai. Argi ne tos pačios aistros ir kitos, dar stipresnės, verčia daugumą žmonių su didžiausiu užsidegimu ir nedvejojant tikėti visais religiniais stebuklais ir juos garsinti?[2]

Trečia, tvirtą pagrindą netikėti visais pasakojimais apie antgamtiškus ir stebuklingus dalykus suteikia tai,

[2] [Leidimuose nuo K iki N ši pastraipa buvo spausdinama kaip pastaba.]

kad jie daugiausia yra paplitę tamsiose ir barbariškose tautose; jei kai kuriuos iš jų apskritai priima civilizuota tauta, tai matome, kad ši tauta juos perėmė iš savo tamsių ir barbariškų protėvių, perdavusių juos su neliečiamybės sankcija ir autoritetu, kuris visuomet būdingas visuotinai pripažintoms nuomonėms. Kai mes skaitome seniausią visų tautų istoriją, lengvai galime įsivaizduoti, kad persikėlėme į visai naują pasaulį, kur išardyta visa gamtos santvarka ir kiekvienas elementas veikia visiškai kitaip nei dabar. Mūšiai, revoliucijos, maras, badas ir mirtis čia niekada nėra sukelti natūralių priežasčių, kurias žinome iš patyrimo. Stebuklai, lemtingi ženklai, orakulų pranašystės, [dievų siunčiamos] bausmės visiškai užtemdo negausius su jais susipynusius natūralius įvykius. Bet kadangi pirmųjų su kiekvienu puslapiu vis mažėja mums pamažu artėjant prie apsišvietusių laikų, mes greitai įsitikiname, kad tie dalykai visai nėra paslaptingi ar antgamtiški ir kad viską lemia įprastas žmonių polinkis į tai, kas stebuklinga; nors šį polinkį kartkartėm gali nuslopinti sveikas protas ir žinojimas, jis niekada negali būti išrautas iš žmogaus prigimties.

„Keista, kad tokie negirdėti neregėti dalykai niekada neatsitinka mūsų dienomis!" – netruks ištarti nuovokus skaitytojas, perskaitęs šiuos nuostabius istorikus. Bet, man regis, nieko keista, kad žmonės meluoja visais laikais. Jūs patys tikrai matėte pakankamai šios silpnybės pavyzdžių. Jūs patys girdėjote, kaip prasidėdavo

daugelis tokių stebuklingų pasakojimų, į kuriuos išmintingi ir protingi žmonės žiūrėdavo su panieka ir kurių galiausiai atsisakydavo net minia. Būkite tikri, kad ir tos garsios melagystės, kurios taip paplito ir taip baisiai iškerojo, prasidėdavo taip pat, bet, pasėtos į tinkamesnę dirvą, galiausiai suvešėjo kaip kokie stebuklai, kone prilygstantys tiems, apie kuriuos jos pasakoja.

Apsišaukėlis pranašas[3] Aleksandras, dabar jau užmirštas, tačiau kadaise labai garsus, buvo išmintingai apdairus pasirinkdamas pirmąja savo apgavysčių vieta Paflagoniją, kurioje, kaip pasakoja Lukianas, liaudis buvo neregėtai tamsi ir kvaila, pasiruošusi patikėti net grubiausia apgaule[4]. Toliau gyvenantys žmonės, pakan-

[3] [Leidimuose nuo K iki N: „gudrus apgavikas".]

[4] [Apsišaukėlio pranašo Aleksandro istoriją, papasakotą Lukiano, trumpai galima atpasakoti taip. Aleksandras, gyvenęs II a., buvo vyriausias kulto tarnas. Trokšdamas sukurti pelningą pranašystę, jis „padarė" stebuklą Paflagonijos gyventojų akyse – inscenizavo dievo Asklepijo pasirodymą gyvatės su žmogaus galva pavidalu. Ką tik išperėtą gyvatę jis paslėpė sprogusiame žąsies kiaušinyje, kurį padėjo ant šventyklos grindų, o savo kambaryje laikė paslėpęs užaugusią prijaukintą gyvatę. Pirmąją dieną jis „surado" kiaušinį, ir Asklepijas gimė. Po kelių dienų jis sukvietė į savo namus miesto žmones ir blausiai apšviestame kambaryje parodė užaugusią gyvatę teigdamas, kad tai yra gyvatė-dievas, kuris prieš keletą dienų „pasirodė miestui". Šitai jau savaime atrodė stebuklinga ir skatino patikėti didesne apgaule – gyvate su žmogaus galva. Gyvatės galva buvo paslėpta po uždangalu ir pakeista galva, padaryta iš drobės ir išdažyta, kad atrodytų kaip žmogaus; burną buvo galima pražiodyti ir sučiaupti tampant už ašutų.

Lukianas mums pasakoja, kad sumanymas pavyko. Stebuklas buvo pakartotas keletą kartų; atrodo, kad Paflagonijos gyventojai jį visuotinai pripažino, juo patikėjo ir kitose Romos imperijos dalyse. Tačiau reikia pažymėti, kad Lukianas yra vienintelis, papasakojęs šia fantastišką istoriją. – *Leid.*]

kamai silpni, kad manytų, jog šis dalykas vertas dėmesio, negali gauti geresnės informacijos. Pasakojimai juos pasiekia jau išpūsti, papildyti daugybe įvairiausių detalių. Kvailiai uoliai skleidžia apgavystę, o išmintingi ir išsilavinę žmonės paprastai pasitenkina išjuokdami jos absurdiškumą, nesiaiškina atskirų faktų, kurie galėtų aiškiai ją paneigti. Todėl minėtasis apgavikas, pradėjęs nuo tamsuolių paflagoniečių, galėjo susirasti šalininkų net tarp graikų filosofų ir aukščiausio rango bei padėties Romos žmonių; jam netgi pavyko taip patraukti išmintingojo imperatoriaus Marko Aurelijaus[23)] dėmesį, kad šis, patikėjęs melagingomis jo pranašystėmis, susiruošė į karo žygį.

Nepaprastai naudinga apgavystę pirmiausia paskleisti tarp tamsių žmonių – tuomet, net jei apgaulė yra pernelyg grubi, kad ja patikėtų dauguma *(o taip, nors ir retai, kartais irgi būna)*, ji turi daug daugiau šansų turėti pasisekimą tolimose šalyse nei tuo atveju, jeigu pirmąja jos demonstravimo vieta būtų pasirinktas menais ir mokslais garsus miestas. Tamsiausi ir primityviausi iš šių barbarų gandą apie stebuklą išnešioja po visą pasaulį. Niekas iš jų tėvynainių neturi tokių plačių ryšių ir pakankamo pasitikėjimo ir autoriteto, kad pasipriešintų apgavystei ir ją paneigtų. Žmonių polinkis į tai, kas stebuklinga, turi puikias galimybes atsiskleisti iki galo. Tad pasakojimas, kuris visuotinai pajuokiamas toje vietoje, kur jis pirmiausia atsirado, bus laikomas teisingu už tūkstančio mylių. Bet jeigu

Aleksandras būtų apsigyvenęs Atėnuose, šio garsaus mokslo centro filosofai būtų tuojau pat paskleidę visoje Romos imperijoje savąjį dalyko supratimą, kuris, paremtas tokiu didžiuliu autoritetu ir išsakytas pasitelkus visą proto ir iškalbos galią, būtų visiškai atvėręs žmonėms akis.

Tiesa, Lukianas, atsitiktinai važiuodamas per Paflagoniją, turėjo galimybę padaryti šią gerą paslaugą. Tačiau, nors tai labai pageidautina, ne visuomet taip atsitinka, kad kiekvienas Aleksandras sutiktų savąjį Lukianą, pasirengusį atskleisti ir demaskuoti jo apgavystes[5].

Kaip *ketvirtą* priežastį, sumažinančią stebuklų patikimumą, galiu dar nurodyti tai, kad nė vieno stebuklo, net ir iš tų, kurie nebuvo aiškiai demaskuoti, nepatvirtina toks liudijimas, kuriam neprieštarautų begalinis liudininkų skaičius, tad ne tik stebuklas griauna liudijimo patikimumą, bet ir liudijimas griauna pats save. Kad būtų aiškiau, pažymėsime, jog religijos klausimais viskas, kas yra skirtinga, yra ir priešinga ir jog ne-

[5] Galbūt man gali paprieštarauti, kad aš labai skubu ir susidarau nuomonę apie Aleksandrą remdamasis vien tuo, ką apie jį pasakoja Lukianas, prisiekęs jo priešas. Tikrai būtų pageidautina, kad būtų išlikę kokių nors pasakojimų, paskelbtų jo sekėjų ir bendrininkų. To paties žmogaus charakteris ir elgesys, pavaizduoti jo draugo ir priešo, net ir kasdieniame gyvenime, jau nekalbant apie tokius religinius dalykus, yra tokie pat priešingi ir kontrastingi, kaip ir bet kurie du žmonės pasaulyje, pavyzdžiui, Aleksandras ir šv. Paulius. Žr. Laišką Gilbertui Westui, Esq., apie šv. Pauliaus atsivertimą ir apaštalavimą. [Ši pastaba yra visuose leidimuose iki O leidimo.]

įmanoma, kad senovės Romos, Turkijos, Siamo ir Kinijos religijos visos remtųsi kokiu nors vienu tvirtu pamatu. Todėl kiekvienas stebuklas, kurį kaip jai priklausantį savinasi kuri nors iš šių religijų (ir visos jos pertekusios stebuklų), tiesiogiai siekia pagrįsti tą sistemą, kuriai jis yra priskiriamas, taigi su ta pačia jėga, nors ir ne taip tiesiogiai, paneigti kiekvieną kitą sistemą. Griaudamas priešingą sistemą, jis drauge griauna ir pasitikėjimą tais stebuklais, kuriais ta sistema buvo pagrįsta, tad ir visus skirtingų religijų stebuklus reikia laikyti vienas kitam prieštaraujančiais faktais, o šių stebuklų įrodymus, nesvarbu, ar jie silpni, ar stiprūs, – priešingais vienas kitam. Pagal šį samprotavimo metodą, tikėdami kokiu nors Mahometo ar jo sekėjų stebuklu mes remiamės kelių laukinių arabų liudijimu. Kita vertus, turime atsižvelgti į Tito Livijaus, Plutarcho, Tacito autoritetą ir, trumpai tariant, į visus graikų, kinų ir katalikų autorius ir liudininkus, kurie mums papasakojo kokį nors savosios religijos stebuklą, – sakau, turime žiūrėti į jų liudijimus taip, tarsi jie būtų paminėję Mahometo stebuklą ir būtų aiškiai jį neigę taip pat tvirtai, kaip jie teigia įvykus tą stebuklą, apie kurį jie patys pasakoja. Šis argumentas gali pasirodyti esąs pernelyg subtilus ir rafinuotas, tačiau iš tikrųjų jis nesiskiria nuo to, kaip samprotauja teisėjas, kuris mano, kad pasitikėjimą dviem liudininkais, teigiančiais, jog koks nors žmogus padarė nusikaltimą, sugriauna dviejų kitų liudininkų parodymai, teigiantys, jog tas žmogus kaip tik tą akimirką,

kai buvo įvykdytas nusikaltimas, buvo už dviejų šimtų mylių nuo ten.

Vienas iš geriausiai paliudytų stebuklų visoje pasaulietinėje istorijoje yra stebuklas, kurį Tacitas pasakoja apie Vespasianą[24)]; Aleksandrijoje jis savo seilėmis išgydęs neregį, o raišą žmogų – prisilietęs prie jo kojos, paklusdamas dievo Serapio regėjimui, kuriame jis jiems liepė kreiptis į imperatorių, kad šis juos stebuklingai išgydytų. Šį pasakojimą galime perskaityti garsaus istoriko veikale[6], kur kiekviena aplinkybė, regis, suteikia liudijimui papildomo svorio, ir jos galėtų būti smulkiai išdėstytos su visa argumentacijos ir iškalbos jėga, jeigu kam nors dabar rūpėtų sustiprinti šio jau atgyvenusio ir stabmeldiško prietaro įrodymą. Tai šio didžiojo imperatoriaus, kuris visą gyvenimą draugiškai šnekučiavosi su savo bičiuliais ir dvariškiais ir niekada nesidėjo esąs dieviškas kaip Aleksandras ir Demetrijas[25)], rimtumas, solidumas, amžius ir sąžiningumas. Istorikas buvo to meto rašytojas, žinomas savo nuoširdumu ir teisingumu; be to, jis, ko gero, buvo pats didžiausias ir įžvalgiausias visos antikos protas, kuriam taip nebūdingas koks nors polinkis į lengvatikystę, kad jis, priešingai, net buvo kaltinamas ateizmu ir bedievyste. Asmenys, kurių autoritetu jis rėmėsi pasakodamas apie stebuklą, kaip galime manyti, turėjo tvirtą protingų ir

[6] *Hist.*, lib. V, cap. 8. Svetonijus beveik taip pat pasakoja apie šį įvykį *Vespasiano gyvenime (Vita Vespasiani).* [Pridėta L leidime.]

teisingų žmonių reputaciją. Liudininkai, matę šį įvykį, patvirtino savo parodymus, kai Flavijų giminė jau buvo netekusi sosto ir nebegalėjo kaip nors apdovanoti atsilygindama už melą. *Utrumque, qui interfuere, nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium*[7]. Jeigu dar pridursime, jog šie įvykiai, kaip pasakojama, įvyko viešai, paaiškės, kad nė įsivaizduoti negalima svaresnio tokio grubaus ir akivaizdaus melo įrodymo.

Yra dar atmintina istorija, papasakota kardinolo de Retzo, kuri visiškai nusipelno mūsų dėmesio. Kai šis politikas intrigantas bėgo į Ispaniją, kad išvengtų priešų persekiojimo, jis važiavo per Saragosą, Aragono sostinę; katedroje jam parodė žmogų, kuris joje septynerius[8] metus tarnavo durininku ir kurį mieste gerai žinojo kiekvienas, kas tik kada nors meldėsi šioje bažnyčioje. Daugelį metų jį matydavo be vienos kojos, tačiau jam ši galūnė ataugo, nes jis trynė šventintu aliejumi jos liekaną. Ir kardinolas mus patikina, kad matė jį su abiem kojom. Šis stebuklas buvo patvirtintas pagal visus bažnyčios kanonus: buvo kreiptasi į visus miesto gyventojus, kad jie patvirtintų šį faktą, ir kardinolas, matydamas jų karštą pamaldumą, įsitikino, kad jie visiškai tiki stebuklu. Ir čia pasakotojas buvo tariamo stebuklo amžininkas, nepatiklus ir laisvų papročių, bet kartu didelio proto; stebuklas buvo toks *ypatingas*, kad

[7] [„Tie, kurie ten buvo, prisimena abu atsitikimus net dabar, kai jau niekaip nebus atlyginta už melą."[26] – *Leid.*]

[8] [Iki N leidimo: „dvidešimt".]

vargu ar įmanoma apgavystė, o liudininkų buvo labai daug, ir visi jie tam tikra prasme patys matė tą faktą, kurį liudijo. O dar labiau sustiprina įrodymo jėgą ir gali padvigubinti mūsų nuostabą tai, kad pats kardinolas, pasakojantis šią istoriją, atrodo, ja visai netiki, ir todėl jo negalima įtarti dalyvavimu šioje šventoje apgaulėje. Jis teisingai manė, kad, norint paneigti tokio pobūdžio faktą, nebūtina nuodugniai paneigti visus liudijimus ir įrodyti pasakojimo klaidingumą atskleidžiant visas suktybes ir žmonių patiklumą, kurie jį sukėlė. Jis žinojo, kad paprastai to padaryti visiškai neįmanoma, jeigu [nuo to įvykio] skiria kad ir nedidelis atstumas ar laiko tarpas, ir net jeigu pats ten dalyvauji, nepaprastai sunku tai padaryti dėl daugelio žmonių prietaringumo, tamsumo, gudrumo ir suktumo. Todėl teisingai mąstydamas jis priėjo išvadą, kad tokių liudijimų melagingumas pats akis bado ir kad stebuklas, kuris remiasi žmonių liudijimu, labiau nusipelno išjuokimo, o ne paneigiančių argumentų.

Tikrai niekada vienam žmogui nebuvo priskirta daugiau stebuklų, negu jų, kaip pasakojama, neseniai įvyko Prancūzijoje prie abato Paris, žymaus jansenisto[27)], kurio šventumu taip ilgai mulkino žmones, kapo. Visur buvo kalbama apie tai, kad šis šventas kapas išgydo ligonius, sugrąžina klausą kurtiesiems ir regėjimą akliesiems. Bet ypač nepaprasta yra tai, kad daugelis stebuklų buvo tuoj pat patvirtinti vietoje neabejotino sąžiningumo teisėjų akivaizdoje, juos liudijo pasitikėjimo ir pagarbos verti žmonės apsišvietusioje epochoje, garsiausioje

dabartinio pasaulio arenoje. Ir tai dar ne viskas: pasakojimas apie šiuos stebuklus buvo paskelbtas ir visur išplatintas, ir net jėzuitai negalėjo aiškiai jų paneigti ar atskleisti jų melo, nors jie yra išsimokslinusi korporacija, remiama valdžios, ir ryžtingi priešininkai tokių įsitikinimų, kuriuos turėjo patvirtinti šie stebuklai[9]. Kur

[9] Šią knygą parašė ponas Montgeronas, Paryžiaus parlamento patarėjas ar teisėjas, žymus ir principingas žmogus, nukentėjęs už savo reikalą: kalbama, kad dabar jis kažkur pūdomas kalėjime už savo knygą.

Yra dar ir kita trijų tomų knyga, pavadinta *Abato Paris stebuklai (Recueil des Miracles de l'Abbé Paris)*, pasakojanti apie daugelį šių stebuklų, su labai gerai parašytais įvadais. Tačiau visuose tuose įvadiniuose samprotavimuose Išganytojo stebuklai juokingai lyginami su abato stebuklais, be to, teigiama, kad pastarųjų akivaizdumas prilygsta pirmųjų akivaizdumui, tarsi žmonių liudijimas iš viso galėtų būti sulygintas su paties Dievo, vedžiojusio įkvėptų autorių plunksną, liudijimu. Jeigu šių rašytojų žodžius reikia laikyti vien žmonių liudijimu, tai prancūzų autorius taip lygindamas dar yra labai kuklus, nes jis ne be pagrindo galėtų teigti, kad jansenistų stebuklai gerokai pranoksta anuos savo akivaizdumu ir patikimumu. Toliau pateiktos detalės paimtos iš autentiškų dokumentų, paskelbtų minėtoje knygoje.

Daugelis abato Paris stebuklų buvo tuojau pat paliudyti Paryžiaus konsistorijoje, arba vyskupų teisme, paties kardinolo Noailles'io, kurio sąžiningumu ir protu niekada neabejojo net jo priešai, akivaizdoje.

Jį pakeitęs arkivyskupas buvo jansenistų priešas, dėl to rūmai ir pasodino jį į vyskupo sostą. Dvidešimt du Paryžiaus klebonai, arba *curés*, be galo nuoširdžiai vertė jį ištirti tuos stebuklus, kurie, pasak jų, yra žinomi visam pasauliui ir neginčijamai tikri. Bet jis išmintingai atsisakė.

Molinistų[28] partija mėgino pakirsti tikėjimą šiais stebuklais, konkrečiai panelės la Franc atveju. Bet nors daugeliu atžvilgių jie elgėsi visiškai neteisėtai, pavyzdžiui, jie iškvietė tik keletą liudininkų jansenistų, kuriuos dar papirko, – sakau, nepaisant to, netrukus juos tiesiog užplūdo spiečius naujų liudininkų, iš viso šimtas dvidešimt, daugiausia garbių ir turtingų Paryžiaus žmonių, kurie prisiekė, kad stebuklas iš tikrųjų buvo. Po to buvo iškilmingai ir rimtai kreiptasi į parlamentą. Bet vyriausybė uždraudė parlamentui painiotis į šį reikalą. Galų gale

dar rasime tiek daug aplinkybių, vieningai patvirtinančių kokį nors faktą? Ir ką mes galime priešpriešinti

buvo pastebėta, kad, kai žmonės yra apimti aistros ir įkarščio, jie gali kuo svariausiai paliudyti kad ir pačią didžiausią nesąmonę. Ir tas, kas bus toks naivus, kad ims tirti reikalą nagrinėdamas liudijimus ir ieškodamas juose spragų, beveik garantuotai bus supainiotas ir pralaimės. Labai jau apgailėtina turėtų būti ta apgavystė, kad nelaimėtų šių varžybų.

Visi, kurie tuo metu buvo Prancūzijoje, girdėjo apie gerą pono Herault, *lieutenant de Police*, reputaciją. Daug kalbėta apie jo budrumą, įžvalgumą, veiklumą ir didžiulę inteligenciją. Šiam valdininkui, jau pagal pareigas turėjusiam kone neribotą valdžią, buvo suteikti visi įgaliojimai nuslopinti arba diskredituoti tuos stebuklus, ir jis dažnai iškart sulaikydavo ir apklausdavo liudininkus bei ištirdavo jų atvejus, bet niekada negalėjo rasti prieš juos jokio patenkinamo liudijimo.

Panelės Thibaut atveju jis pasiuntė garsųjį de Sylva jos apžiūrėti. Jo parodymai yra labai įdomūs. Gydytojas pareiškė, jog yra tiesiog neįmanoma, kad ji būtų taip sunkiai sirgusi, kaip įrodinėjo liudininkai, nes neįmanoma, kad ji per tokį trumpą laiką būtų visiškai išgijusi, – jis pamatė ją sveiką. Kaip sveiko proto žmogus, jis samprotavo remdamasis natūraliomis priežastimis, tačiau priešinga pusė jam pasakė, kad tai buvo stebuklas ir kad jo liudijimas yra pats geriausias šito įrodymas.

Molinistams iškilo nemaloni dilema. Jie neišdrįso teigti, kad žmonių liudijimo absoliučiai nepakanka įrodyti stebuklui. Jie buvo priversti pasakyti, kad šie stebuklai yra burtai ir velnio darbas. Tada jiems buvo atsakyta, kad šio argumento griebdavosi jau senovės žydai.

Nė vienam jansenistui nebuvo sunku paaiškinti, kodėl baigėsi stebuklai, karaliaus įsaku uždarius kapines: kapo palytėjimas sukeldavęs tuos nepaprastus padarinius, ir kai niekas nebegali prisiartinti prie kapo, negalima tikėtis ir tų padarinių. Žinoma, Dievas galėtų akimirksniu nugriauti sienas, bet jis pats yra savo malonių ir darbų šeimininkas, ir ne mums juos aiškinti. Jis juk negriaus kiekvieno miesto sienų skambant trimitams, kaip Jerichone, ir neatvers kiekvienam apaštalui tikėjimo, kaip atvėrė šv. Pauliui.

Ne kas kitas, kaip de Chatillonas, Prancūzijos hercogas ir peras, aukštos padėties ir labai kilmingas žmogus, liudija stebuklingai išgijus vieną iš tarnų, kuris kelerius metus gyveno jo namuose ir sirgo matoma ir akivaizdžia liga.

šiai daugybei liudininkų, išskyrus tų įvykių, apie kuriuos jie pasakoja, absoliutų negalimumą arba stebuklingumą? Iš tiesų jau vien tai visų protingų žmonių požiūriu bus pakankamas paneigimas.

Baigdamas pasakysiu, kad jokia kita dvasininkija taip negarsėja gyvenimo ir papročių griežtumu, kaip Prancūzijos dvasininkai nevienuoliai, ypač Paryžiaus klebonai, arba *curés*, kurie paliudijo tas apgavystes.

Port Rojalio vyrų mokytumas, protas ir dorumas ir tenykščių vienuolių seserų papročių griežtumas garsėja visoje Europoje. Tačiau jie visi paliudijo stebuklą, nutikusį garsiojo Pascalio, kurio šventas gyvenimas ir nepaprastas protas gerai žinomi, dukterėčiai*. Garsusis Racine'as[20] pasakoja apie šį stebuklą savo žinomoje Port Rojalio istorijoje ir sutvirtina savo pasakojimą visais įrodymais, kuriuos šio stebuklo naudai galėjo pateikti daugybė seserų vienuolių, kunigų, gydytojų ir didelį gyvenimo patyrimą turinčių žmonių, neabejotinai vertų pasitikėjimo. Kai kurie mokslininkai, beje, ir Turnė miesto vyskupas, buvo taip įsitikinę šiuo stebuklu, kad naudojo jį kaip argumentą prieš ateistus ir laisvamanius. Prancūzijos karalienė regentė, kuri buvo be galo nusistačiusi prieš Port Rojalį, pasiuntė vieną savo gydytoją ištirti stebuklo, ir jis sugrįžo visiškai juo įtikėjęs. Žodžiu, antgamtinis išgijimas buvo toks neginčijamas, kad jis kuriam laikui išgelbėjo garsųjį vienuolyną nuo sugriovimo, kuriuo jam grasino jėzuitai. Jeigu tai būtų buvusi apgaulė, ją tikrai būtų atskleidę tokie išmintingi ir galingi priešininkai, ir tai būtų pagreitinę jos išradėjų pražūtį. Mūsų teologai gali pastatyti neįveikiamą tvirtovę iš tokios niekingos medžiagos - kokį stebuklingą statinį jie galėtų pastatyti iš šių ir daugelio kitų faktų, kurių čia nepaminėjau! Kaip dažnai tada mūsų ausyse skambėtų didieji Pascalio, Racine'o, Arnaud, Nicole'io vardai! Jeigu jie yra išmintingi, tegu geriau pripažįsta šį stebuklą, tūkstantį kartų vertingesnį už visus kitus iki šiol jų surinktus. Be to, jis gali labai gerai pasitarnauti jų tikslams. Juk šis stebuklas iš tikrųjų įvyko prisilietus tikram šventam spygliui šventojo erškėčio, iš kurio buvo nupintas šventasis vainikas, kuris, ir t.t.

[Ši pastaba pirmą kartą paskelbta L leidime, o jos pabaiga, skirta Port Rojalio stebuklui, prasidedanti žodžiais: „Garsusis Racine'as...", – N leidime.]

* [L leidime čia pridurta: „nors jis taip pat tikėjo šiuo ir daugeliu kitų stebuklų, apie kuriuos turėjo mažiau galimybių ką nors sužinoti. Žr. jo *Gyvenimą*."]

Ar iš to, kad kai kuriais atvejais žmonių liudijimai turi didžiausią galią ir autoritetą, pavyzdžiui, kai jie pasakoja apie Filipų ar Farsalo mūšius, reikia daryti išvadą, kad visokiausi liudijimai visais atvejais taip pat turi tokią pačią galią ir autoritetą? Tarkime, kad ir Cezario, ir Pompėjaus[30)] šalininkai būtų pretendavę į pergalę šiuose mūšiuose ir kad kiekvienos iš šių partijų istorikai būtų vienodai priskyrę persvarą savajai pusei; kaipgi tuomet žmonija, prabėgus tiek laiko, galėtų nuspręsti, kurie iš jų teisūs? Bet lygiai toks pat aiškus prieštaravimas yra tarp tų stebuklų, kuriuos pasakoja Herodotas ar Plutarchas, ir tų, kuriuos pateikia Mariana, Beda[31)] ar koks nors kitas istorikas vienuolis.

Išmintingas žmogus labai akademiškai tiki kiekvienu pasakojimu, kuris džiugina pasakotojo jausmus, pavyzdžiui, šlovina jo tėvynę, jo šeimą ar jį patį, ar kokiu nors kitu būdu sutampa su jo įgimtais polinkiais ir potraukiais. Bet ar gali būti didesnė pagunda už norą pasirodyti misionieriumi, pranašu ar dangaus pasiuntiniu? Kas nepakeltų daugelio pavojų ir sunkumų, kad pelnytų tokią kilnią šlovę? Arba jeigu kas nors, skatinamas tuštybės ir įkaitusios vaizduotės, iš pradžių pats atsivers ir tikrai įtikės prasimanymais, argi kas nors dar dvejos pasinaudoti dievobaiminga apgaule, kad paremtų tokį šventą ir pagirtiną reikalą?

Iš mažiausios kibirkšties čia gali įsiliepsnoti didžiausia liepsna, nes medžiaga visuomet tam paruošta. *Avidum genus auricularum*[10], spoksanti minia godžiai,

[10] Lucretius, IV, 594[32)]. [Ši nuoroda pridėta L leidime.]

nepatikrinusi priims viską, kas pataikauja prietarams ir sukelia nuostabą.

Kiek daug tokio pobūdžio prasimanymų visais laikais buvo atskleista ir sunaikinta vos tik jiems gimus! Kokia daugybė kitų kurį laiką buvo tokie garsūs, o vėliau nugrimzdo į nebūtį ir užmarštį! Todėl kai ore sklando visokie prasimanymai, šio reiškinio paaiškinimas yra akivaizdus, ir mes, aiškindami jį žinomomis ir natūraliomis priežastimis – patiklumu ir apsigavimu, – sprendžiame vadovaudamiesi taisyklingai pasikartojančiu patyrimu ir stebėjimu. Tad negi mes, užuot taip natūraliai paaiškinę, sutiksime su stebuklingais visiškai tvirtai nustatytų gamtos dėsnių pažeidimais?

Nėra reikalo sakyti, kaip sunku atskleisti melą kokioje nors privačioje ar net ir viešoje istorijoje būnant toje pačioje vietoje, kur ji, kaip pasakojama, atsitiko; dar sunkiau tai padaryti esant nors ir nedideliu atstumu nuo įvykio vietos. Net teismas, nepaisant jo autoriteto, kruopštumo ir protingumo, dažnai neįstengia atskirti tiesos nuo melo nagrinėdamas visai nesenus poelgius. Bet klausimo niekada neišspręsime, jei pasitikėsime įprastu barnių, ginčų ir sklandančių gandų metodu, ypač jeigu dar abiejose pusėse įsimaišo žmonių aistros.

Formuojantis naujoms religijoms, išmintingi ir mokyti žmonės paprastai laiko šį klausimą pernelyg nereikšmingu ir nenusipelnančiu jų dėmesio. O paskui, kai jie jau nori atskleisti apgaulę, kad atvertų akis suklaidintai miniai, laikas jau būna praėjęs, o doku-

mentai ir liudininkai, kurie galėtų išaiškinti reikalą, nesugrąžinamai pražuvę.

Nelieka jokių priemonių apgaulei atskleisti, išskyrus tas, kurias reikia išgauti iš pačių liudininkų parodymų; tačiau nors jos visuomet patenkina protingus ir išprususius žmones, paprastai yra pernelyg subtilios, kad jas suprastų minia.

Taigi apskritai atrodo, kad joks stebuklo liudijimas niekuomet neprilygsta[11] tikimybei, o juo labiau – įrodymui; net tarus, kad jis prilygsta įrodymui, jam prieštarautų kitas įrodymas, kylantis iš pačios fakto, kurį jis siekia įrodyti, prigimties. Tik patyrimas suteikia žmogaus liudijimui galią, ir tas pats patyrimas mus įtikina gamtos dėsnių tikrumu. Todėl, kai šios dvi patyrimo rūšys viena kitai prieštarauja, mums nelieka nieko kita, kaip tik atimti vieną patyrimą iš kito ir laikytis vieną ar kitą pusę remiančios nuomonės su tokiu tikrumu, kokį lemia tas skirtumas. Bet, pagal čia paaiškintą principą, ši atmintis, taikoma visoms populiarioms religijoms, prilygsta visiškam jų anuliavimui; todėl galime nustatyti taisyklę, jog joks žmogaus liudijimas negali turėti tokios galios, kad įrodytų stebuklą ir padarytų jį bet kurios tokios religijos sistemos teisingu pagrindu.

Prašau atkreipti dėmesį į apribojimą, kurį nustatau sakydamas, jog stebuklas niekada negali būti taip įro-

[11] [K ir L leidimuose: „niekuomet niekaip negali prilygti".]

dytas, kad taptų religijos sistemos pagrindu. Mat aš pripažįstu, kad šiaip jau gali būti tokių stebuklų arba įprastos gamtos tvarkos pažeidimų, kuriuos galima įrodyti žmonių liudijimais, nors galbūt bus neįmanoma rasti nė vieno tokio stebuklo visoje istorijoje. Tarkime, kad visi autoriai, rašę įvairiomis kalbomis, sutaria, jog nuo 1600 metų sausio pirmos dienos visoje žemėje aštuonias dienas buvo visiška tamsa; tarkime, kad padavimas apie šį nepaprastą įvykį iki šiol paplitęs ir gyvas žmonėse ir kad visi keliautojai, sugrįžtantys iš kitų šalių, parveža mums nė kiek nesiskiriančių ir neprieštaraujančių viena kitai žinių apie šį padavimą, – akivaizdu, kad dabartiniai mūsų filosofai, užuot abejoję šiuo faktu, turėtų pripažinti jį kaip tikrą ir ieškoti priežasčių, kurios jį sukėlė. Gamtos irimas, nykimas ir žuvimas dėl daugybės analogijų yra toks tikėtinas, kad kiekvienas reiškinys, kuris artina katastrofą, gali būti paliudytas ir žmonių, jeigu jų liudijimai bus gausūs ir vienodi[12].

Tačiau įsivaizduokime, jog visi istorikai, tyrinėjantys Anglijos istoriją, sutaria, kad 1600 metų sausio pirmą dieną mirė karalienė Elžbieta, kad prieš mirtį ir po mirties ją matė jos gydytojai ir visi rūmai, kaip paprastai elgiamasi su jos padėties asmenimis, kad parlamentas pripažino ir paskelbė jos įpėdinį ir kad praėjus mėnesiui

[12] [Ankstesniuose už N leidimuose ši ir kitos pastraipos iki Bacono citatos buvo spausdinamos kaip pastaba.]

po laidotuvių ji vėl pasirodė, vėl įžengė į sostą ir valdė Angliją trejus metus, – turiu prisipažinti, kad mane nustebintų tokios daugybės keistų aplinkybių sutapimas, bet nė trupučio nebūčiau linkęs patikėti tokiu stebuklingu įvykiu. Aš neabejočiau, kad ji apsimetė mirusi, ir tais kitais viešais aktais, kurie įvyko paskui; aš tik teigčiau, kad mirtis buvo apsimestinė, nebuvo ir negalėjo būti tikra. Veltui man prieštarautumėte sakydami, kad sunku ir visiškai neįmanoma apgauti pasaulį dėl tokio svarbaus dalyko, veltui nurodytumėte man šios garsios karalienės išmintį[13] ir sveiką protą, ir kiek nedaug naudos ji turėtų arba visai jos neturėtų iš tokios menkos išmonės, – visa tai galėtų mane nustebinti, bet aš vis dėlto atsakyčiau, jog žmonių niekšybė ir kvailumas yra toks įprastas reiškinys, kad aš greičiau jau patikėsiu pačiais nepaprasčiausiais dalykais, kylančiais dėl jų sutapimo, nei sutiksiu su tokiu ženkliu gamtos dėsnių pažeidimu.

Tačiau jeigu šis stebuklas būtų priskiriamas kokiai nors naujai religijos sistemai, jau vien tai visiškai įrodytų čia slypint apgaulę, nes žmonės visais laikais buvo kvailinami panašiomis juokingomis pasakomis, – to visiems protingiems žmonėms užtektų ne tik paneigti šiam faktui, bet ir paneigti jam toliau jo nenagrinėjant. Nors Esybė, kuriai priskiriamas šis stebuklas, šiuo atveju yra visagalė, stebuklas dėl to netampa nė kiek labiau

[13] [Ankstesniuose už N leidimuose pridurta: „ir dorybę".]

tikėtinas, nes mes negalime pažinti šios Esybės požymių ar veiksmų kaip nors kitaip, o ne vien remdamiesi patyrimu, kurį teikia jos apraiškos įprastoje gamtos tvarkoje. Tačiau tai mus vėl apriboja praeities patyrimu ir verčia lyginti tiesos pažeidimo atvejus žmonių liudijimuose su tais atvejais, kai gamtos dėsnius pažeidžia stebuklai, kad galėtume nuspręsti, kas labiau tikroviška ir tikėtina. Kadangi tiesa dažniau iškraipoma liudijant religinius stebuklus negu kokius nors kitus faktus, tai labai sumažina pirmųjų liudijimų kompetenciją ir verčia mus nuspręsti apskritai niekada nekreipti į juos jokio dėmesio, kad ir kokie įtikimi jie atrodytų.

Lordas Baconas, matyt, laikėsi tų pačių samprotavimo principų. „Mes turėtume, – sako jis, – sudaryti visų pabaisų ir stebuklingų gamtos kūrinių, žodžiu, viso to, kas gamtoje nauja, reta ir neįprasta, rinkinį arba specialią istoriją. Bet visa tai turime daryti itin kruopščiai, kad nenukryptume nuo tiesos. Visų pirma įtartinu reikia laikyti kiekvieną pasakojimą, kuris bent kiek priklauso nuo religijos, pavyzdžiui, Livijaus aprašytus stebuklus, ir ne mažiau visa, ką pasakoja rašytojai, rašantys apie natūraliąją magiją arba alchemiją, arba kiti panašūs autoriai: visi jie jaučia tiesiog neįveikiamą potraukį meluoti ir kurti pasakėles."[14]

Čia pateiktas samprotavimo metodas man juo labiau patinka dėl to, kad, mano manymu, jis gali padėti

[14] *Novum Organum*, lib. II, aph. 29.

paneigti tuos *krikščionių religijos* pavojingus draugus arba užsimaskavusius jos priešus, kurie ėmėsi ją ginti pasitelkę žmogaus proto principus. Mūsų švenčiausioji religija remiasi *tikėjimu,* o ne protu, ir tikriausias būdas pastatyti ją į pavojų – tai pateikti jai tokį išbandymą, kurio ji niekaip neįstengs išlaikyti. Kad būtų akivaizdžiau, išnagrinėkime tuos stebuklus, apie kuriuos pasakoja Šventasis Raštas, o kad nepasimestume pernelyg plačiame lauke, apsiribokime tais stebuklais, kuriuos randame Penkiaknygėje, ir ištirkime juos remdamiesi tų tariamų krikščionių principais, ne kaip paties Dievo žodį ar liudijimą, bet vien kaip žmogaus rašytojo ar istoriko kūrinį. Tokiu atveju pirmiausia mes turime reikalą su knyga, perduota mums barbariškos ir tamsios tautos, parašyta tais laikais, kai ta tauta buvo dar barbariškesnė, ir, ko gero, praėjus daug laiko po to, kai atsitiko tie faktai, apie kuriuos ji pasakoja; jos nepatvirtina joks su ja sutampantis liudijimas, ir ji primena tuos mitinius pasakojimus, kuriuos kiekviena tauta sukuria apie savo kilmę. Skaitydami šią knygą, joje randame gausybę stebuklų ir antgamtiškų įvykių. Ji mums pasakoja apie visiškai kitokią pasaulio ir žmogaus prigimties būklę nei dabartinė, apie mūsų nuopuolį, dėl kurio praradome šią būklę, apie žmogaus amžių, siekiantį kone tūkstantį metų, apie pasaulį sunaikinusį tvaną, apie savavališką vienos tautos, beje, autoriaus žemiečių, pasirinkimą dangaus išrinktąja, apie jos išlaisvinimą iš vergijos be galo stulbinančiais, ne-

įsivaizduojamais stebuklais; norėčiau, kad kas nors pridėjęs ranką prie širdies ir rimtai pagalvojęs pasakytų, ar jis mano, kad tokios knygos, kuri remiasi tokiais liudijimais, melagingumas yra nepaprastesnis ir stebuklingesnis negu visi joje aprašyti stebuklai, – tai yra būtina tam, kad pripažintume ją teisinga pagal anksčiau suformuluotą tikimybės kriterijų.

Tai, ką pasakėme apie stebuklus, be jokių pakeitimų gali būti pritaikyta pranašystėms; ir iš tiesų visos pranašystės yra tikri stebuklai ir vien kaip tokie gali būti laikomos kokio nors apreiškimo įrodymais. Jeigu jos nepranoktų žmogaus prigimties sugebėjimo numatyti ateities įvykius, būtų nesąmonė remtis pranašyste kaip dieviškosios misijos ar dangaus suteiktos galios įrodymu. Taigi apskritai galime padaryti išvadą, kad krikščionių religija ne tik iš pradžių buvo susijusi su stebuklais, bet net ir šiandien nė vienas protingas žmogus negali ja tikėti be stebuklo. Vien proto nepakanka, kad įtikintų mus jos teisingumu. Ir kiekvienas, kurį ją priimti skatina *tikėjimas*, pačiame savyje suvokia nuolatinį stebuklą, griaunantį visus jo proto principus ir suteikiantį jam ryžtą tikėti tuo, kas visiškai prieštarauja įpročiui ir patyrimui.

Vienuoliktas skyrius

APIE YPATINGĄ APVAIZDĄ IR APIE BŪSIMĄJĮ GYVENIMĄ[1]

Neseniai aš kalbėjausi su draugu, kuris mėgsta skeptinius paradoksus; tada jis išdėstė daug principų, su kuriais aš niekaip negaliu sutikti, tačiau kadangi jie įdomūs ir šiek tiek susiję su šiame tyrinėjime plėtojama samprotavimų grandine, tai pakartosiu juos iš atminties kiek įstengdamas tiksliau, kad pateikčiau juos skaitytojo teismui.

Mūsų pokalbis prasidėjo tuo, kad aš nusistebėjau nepaprastai laiminga filosofijos lemtimi: filosofijai iš visų privilegijų labiausiai reikia visiškos laisvės, ji labiausiai klesti, kai laisvai susiduria nuomonės ir argumentai; ji gimė laisvės ir tolerancijos epochoje, šalyje, kur net pačių netikėčiausių jos principų nevaržė jokie tikėjimai, konfesijos ar baudžiamieji kodeksai. Išskyrus Protagoro[33)] tremtį ir Sokrato mirtį, kurią iš dalies lėmė ir kiti motyvai, senovės istorijoje beveik nėra to fanatizmo ir nepasitikėjimo, kuriuo persiėmęs mūsų amžius. Epikūras iki gilios senatvės gyveno Atėnuose taikoje ir

[1] [K leidime: „Apie natūraliosios religijos praktinius padarinius."]

ramybėje, epikūrininkams[2] netgi buvo leidžiama tapti žyniais ir patarnauti prie altoriaus per švenčiausias oficialiosios religijos apeigas. Vieši paskatinimai[3] – pensijos ir atlyginimai – išmintingiausio Romos imperatoriaus[4] buvo skiriami visų filosofijos mokyklų mokytojams be jokių išimčių. Koks būtinas filosofijai buvo toks požiūris jos ankstyvoje jaunystėje, lengva suprasti turint galvoje, kad net dabar, kai ją galima laikyti sutvirtėjusia ir atsparesne, ji sunkiai pakelia atšiaurų metą ir virš jos siaučiančius piktus šmeižto ir persekiojimų vėjus.

Tu žaviesi, sako mano bičiulis, nepaprastai laiminga filosofijos lemtimi laikydamas tai, kas, regis, kyla iš natūralios dalykų eigos ir turėtų būti neišvengiama visais laikais ir visose tautose. Ta atkakli akla nepakanta, pasak tavo skundų, tokia pražūtinga filosofijai, iš tikrųjų yra jos atžala, – susidėjusi su prietaru, ji visiškai išsižada motinos interesų ir tampa pikčiausiu jos priešu ir persekiotoju. Spekuliatyvios religijos dogmos, dėl kurių dabar kyla tokie įnirtingi ginčai, negalėjo būti suprastos ir pripažintos ankstyvuoju pasaulio istorijos laikotarpiu, kai visiškai bemokslė žmonija buvo susikūrusi tokią religijos sampratą, kuri labiau atitiko jos silpną nuovoką, ir savo šventąsias dogmas daugiausia grindė tokiais pasakojimais, kurie buvo veikiau tradicinio tikėjimo, o

[2] Luciani συμπ. ἤ λαπίθαι. 9[34].

[3] Luciani ευνοῦχος, 3[35].

[4] Id. ir Dio. [Turimas omenyje imperatorius Markas Aurelijus. – *Leid.*]

ne įrodymo ar ginčų objektas. Todėl kai tik praėjo pirmasis pavojus, sukeltas naujų paradoksų ir filosofų principų, šie mokytojai po to visą senovės laikotarpį, regis, gyveno visiškoje santaikoje su įsišaknijusiais prietarais ir maloniai pasidalijo tarp savęs visą žmoniją: pirmiesiems atiteko visi išsimokslinę ir išmintingi žmonės, o antriesiems – neraštinga prastuomenė.

Atrodo, pasakiau aš, kad visai nekreipi dėmesio į politiką ir nepagalvoji, kad išmintingas valdytojas pagrįstai gali nepasitikėti kai kuriomis filosofinėmis teorijomis, tokiomis kaip, pavyzdžiui, Epikūro, kurios, neigdamos Dievo buvimą, vadinasi, ir apvaizdą bei būsimąjį gyvenimą, atrodytų, smarkiai atleidžia moralinius varžtus ir todėl gali būti laikomos pavojingomis pilietinės visuomenės taikai ir ramybei.

Žinau, atsakė jis, kad iš tikrųjų šių persekiojimų niekada, nė vienu laikotarpiu nesukeldavo šaltas protas ar žalingų filosofijos padarinių patyrimas, – juos sukeldavo vien aistros ir išankstinis nusistatymas. O kas, jeigu aš eičiau dar toliau ir teigčiau, kad jeigu kuris nors iš sikofantų arba to meto informatorių būtų apkaltinęs Epikūrą tautos akyse, jis būtų galėjęs lengvai apsiginti ir įrodyti, kad jo filosofijos principai yra tokie pat išganingi kaip ir jo priešininkų, kurie su tokiu įkarščiu stengiasi sukelti visuotinę neapykantą jam ir nepasitikėjimą juo.

Noriu, tariau aš, kad tu išbandytum savąją gražbylystę tokia nepaprasta tema ir pasakytum tokią Epikū-

ro kalbą, kuri patenkintų ne Atėnų minią – jeigu šiame sename ir kultūringame mieste apskritai buvo minia,– bet artimesnę filosofijai jo klausytojų dalį, kuri galėtų suprasti jo argumentus.

Tokiomis sąlygomis tai nebus sunku padaryti, atsakė jis; jeigu pageidauji, aš akimirkai tapsiu Epikūru, o tu pabūsi Atėnų liaudimi, ir aš pasakysiu jums tokią prakalbą, kad urna bematant prisipildys baltų pupų ir nebus nė vienos juodos[36)], kuri nudžiugintų bloga man linkinčius priešus.

Puiku, tai ir darykim, kaip sutarėm.

Atėniečiai! Atėjau čia, kad išteisinčiau jūsų susirinkime tai, ko mokiau savo mokykloje, bet, užuot samprotavęs su ramiais ir bešališkais tyrinėtojais, esu kaltinamas įtūžusių priešininkų. Jūsų mintys, kurioms iš tikrųjų turėtų rūpėti visuomenės gerovė ir valstybės interesai, nukreipiamos į spekuliatyviosios filosofijos tyrinėjimus; ir šie kilnūs, bet galbūt bevaisiai tyrinėjimai pakeičia jums įprastesnius, tačiau ir naudingesnius užsiėmimus. Tačiau aš, kiek tai priklauso nuo manęs, pasistengsiu išvengti šio piktnaudžiavimo. Mes čia nediskutuosime apie pasaulių kilmę ir jų valdymą. Mes tik išsiaiškinsime, kiek šie klausimai susiję su visuomenės interesais. Ir jeigu aš sugebėsiu jus įtikinti, kad jie visiškai nereikšmingi visuomenės ramybei ir valdžios saugumui, tikiuosi, jūs mus vėl sugrąžinsite į mokyklas, kur mes neskubėdami svarstysime patį didingiausią,

bet drauge ir patį spekuliatyviausią visos filosofijos klausimą.

Religiniai filosofai, nepasitenkindami jūsų protėvių tradicija ir jūsų žynių mokslu (su jais aš mielai sutinku), pasiduoda neapdairiam smalsumui ir mėgina nustatyti, kokiu mastu galima pagrįsti religiją proto principais; todėl jie, užuot išsklaidę abejones, natūraliai kylančias uoliai ir kruopščiai tyrinėjant, jas sužadina. Jie nuostabiausiomis spalvomis nupiešia visatos tvarką, grožį ir išmintingą sandarą ir paskui klausia, ar tokį didingą proto pasireiškimą gali lemti atsitiktinė atomų samplaika, arba ar gali atsitiktinumas sukurti tai, kuo net ir didžiausias genijus negali atsižavėti. Aš nenagrinėsiu, ar šis argumentas teisingas. Aš sutiksiu, kad jis yra toks svarus, kokį jį nori matyti mano priešininkai ir kaltintojai. Pakaks, jeigu, remdamasis tuo pačiu samprotavimu, įstengsiu įrodyti, kad klausimas yra visiškai spekuliatyvus ir kad, savo filosofiniuose samprotavimuose neigdamas apvaizdą ir būsimąjį gyvenimą, aš nesirausiu po visuomenės pamatais, bet plėtoju principus, kuriuos jie patys, remdamiesi savo pačių prielaidomis, turės pripažinti tvirtais ir patenkinamais, jeigu bus nuoseklūs.

Taigi jūs, mano kaltintojai, pripažinote, kad svarbiausią, o gal ir vienintelį argumentą, įrodantį Dievo buvimą (kuriuo aš niekada neabejojau), teikia gamtos tvarka, kurioje matyti tokie proto ir tikslingumo požymiai, kad jums atrodo keista jos priežastimi laikyti

atsitiktinumą arba aklą ir niekieno nevaldomą materijos jėgą. Jūs sutinkate, kad tai yra argumentas, nuo padarinių einantis prie priežasčių. Iš kūrinio tvarkos jūs darote išvadą, kad turėjo būti planas ir išankstinis kūrėjo sumanymas. Jeigu jūs negalėsite to įrodyti, pripažinsite, kad jūsų išvada nepagrįsta; be to, jūs neketinate daryti platesnės išvados, nei leidžia gamtos reiškiniai. Tokios jūsų nuolaidos. Atkreipkite dėmesį į tai, kas iš to išeina.

Kai mes, remdamiesi padariniu, darome išvadą apie jo priežastį, turime derinti juos vieną prie kito ir neturime teisės priskirti priežasčiai jokių savybių, išskyrus tas, kurių pakanka sukelti padariniui. Kai dešimt uncijų sveriantis kūnas, padėtas ant svarstyklių lėkštelės, pakyla aukštyn, tai gali būti įrodymas, kad jį atsveriantis svoris yra didesnis už dešimt uncijų, bet niekada neįrodo, kad jis viršija šimtą uncijų. Jeigu kokiam nors padariniui priskiriama priežastis nepakankama jam sukelti, mes turime arba ją atmesti, arba papildyti tokiomis savybėmis, kurios ją padarytų tiksliai proporcingą padariniui. Bet jeigu mes jai priskirsime dar ir kitas savybes arba teigsime, kad ji gali sukelti ir kitus padarinius, tai pasiduosime spėlionėms ir savavališkai tarsime esant savybes ir energijas, neturėdami tam jokio pagrindo ir teisės.

Ta pati taisyklė galioja nepriklausomai nuo to, ar priskiriama priežastis yra negyva, nesąmoninga materija, ar protinga, mąstanti būtybė. Jeigu priežastis sužinoma vien iš padarinio, mes niekada neturėtume

priskirti jai jokių kitų savybių, išskyrus tas, kurių kaip tik reikia sukelti padariniui; be to, pagal visas teisingo samprotavimo taisykles, mes negalime nuo priežasties vėl eiti atgal ir iš jos daryti išvadas apie kitus padarinius greta tų, iš kurių mes ją žinome. Niekas, vien pažvelgęs į kurį nors Dzeuksido[37)] paveikslą, negalėtų sužinoti, kad jis taip pat buvo skulptorius ir architektas, ne mažiau nagingas akmens ir marmuro meistras, ne tik spalvų. Tik apie tuos talentus ir skonį, kurie atsiskleidžia prieš mūsų akis esančiame kūrinyje, mes galime tvirtai daryti išvadą, kad jie būdingi menininkui. Priežastis turi būti proporcinga padariniui, ir jeigu mes tiksliai ir skrupulingai ją suderinsime su padariniu, niekada nerasime joje jokių savybių, kurios sakytų mums ką nors daugiau ar leistų daryti išvadą apie kokį nors kitą sumanymą ar veiksmą. Tokios savybės būtų kažkas daugiau už tai, ko reikia sukelti padariniui, kurį mes nagrinėjame.

Taigi, jei pripažinsime, kad dievai yra būties ar visatos tvarkos kūrėjai, išeina, kad jie turi kaip tik tiek jėgos, proto ir gerumo, kiek atsiskleidžia jų kūrinyje, bet daugiau nieko negalima įrodyti, nebent pasitelktume į pagalbą perdėjimą ir meilikavimą, kad jie užpildytų įrodymo ir samprotavimo spragas. Jeigu dabar esama kokių nors atributų pėdsakų, tai mes galime daryti išvadą, kad šie atributai egzistuoja. Prielaida apie kitus atributus yra vien hipotezė, o juo labiau prielaida, kad tolimose erdvės srityse ar tolimais laikais buvo ar bus

nuostabesnių šių atributų apraiškų ir valdymo tvarka, labiau atitinkanti šias įsivaizduojamas savybes. Mes niekada negalime nuo visatos, padarinio, pakilti prie Jupiterio, priežasties, o po to vėl leistis žemyn ir kildinti iš šios priežasties kokį nors naują padarinį, tarsi vien esami padariniai nebūtų visiškai verti tų puikių atributų, kuriuos mes priskiriame šiai dievybei. Priežastis pažįstama vien remiantis padariniu, todėl jie abu turi būti tiksliai pritaikyti vienas prie kito, ir priežastis niekada negali nurodyti nieko daugiau ar būti kokios nors naujos išvados ir išprotavimo pagrindu.

Gamtoje matome tam tikrą reiškinį. Ieškome jo priežasties ar kūrėjo. Įsivaizduojame, kad jį suradome. Po to taip įsimylime šį savo smegenų vaisių, jog manome esant tiesiog neįmanoma, kad jis nesukurtų ko nors didingesnio ir tobulesnio už dabartinį pasaulio vaizdą, kuriame tiek daug blogio ir netvarkos. Užmirštame, kad šis aukščiausiasis protas ir gerumas tėra įsivaizduojami arba bent jau neturi jokio pagrindo prote ir kad mes neturime jokio pamato priskirti kūrėjui kokias nors kitas savybes be tų, kurias jis realiai įkūnijo ir išreiškė savo kūriniuose. Taigi, filosofai, tegu jūsų dievai atitinka esamus gamtos reiškinius; nedrįskite savavališkomis prielaidomis keisti šių reiškinių, kad jie atitiktų tuos atributus, kuriuos jūs taip mėgstate priskirti savo dievybėms.

Atėniečiai! Kai žyniai ir poetai, remdamiesi tuo autoritetu, kurį jie turi tarp jūsų, kalba apie aukso ar

sidabro amžių, buvusį iki dabartinės ydų ir pagedimo būklės, aš klausausi jų atidžiai ir pagarbiai. Bet kai filosofai, kurie dedasi neigią autoritetus ir laviną protą, ima taip pat kalbėti, prisipažįstu, aš nejaučiu jiems to pagarbaus nuolankumo ir dievobaimingos pagarbos. Aš klausiu, kas juos nuskraidino į dangaus sferas, kas įsileido juos į dievų tarybą, kas jiems atvėrė likimo knygą, kad jie taip neapgalvotai teigia, jog jų dievybės įgyvendino ar dar įgyvendins kažkokius tikslus be tų, kurie iš tikrųjų matomi? Jei jie man sako, kad užkopė ar palaipsniui pakilo proto laiptais[5], iš padarinių darydami išvadas apie priežastis, aš ir toliau teigsiu, kad jų protui pakilti[6] padėjo vaizduotės sparnai, kitaip jie nebūtų galėję taip pakeisti išvadų darymo būdo ir eiti nuo priežasčių prie padarinių manydami, kad tobulesnis už šį pasaulį kūrinys labiau pritiktų tokioms tobuloms būtybėms, kokios yra dievai, ir užmiršę, kad jie neturi jokio pagrindo priskirti šioms dangiškoms būtybėms kokį nors kitą tobulumą ar kokį nors kitą atributą, išskyrus tuos, kuriuos galima aptikti šiame pasaulyje.

Dėl to atsiranda visos bevaisės pastangos paaiškinti žalingas gamtos apraiškas ir gelbėti dievų garbę, kai turime pripažinti egzistuojant blogį ir netvarką, kurių pertekęs pasaulis. Mums sakoma, kad nepermaldaujamos ir neįveikiamos materijos savybės ar visuotinių

[5] [K leidime: „proto laiptais ar pakopomis“.]
[6] [K leidime: „užkopti“ vietoj „pakilti“.]

dėsnių laikymasis, ar dar kas nors panašaus buvo vienintelė priežastis, apribojusi Jupiterio galią ir gerumą ir privertusi jį žmones ir visas kitas juntančias būtybes sukurti tokias netobulas ir tokias nelaimingas. Taigi atrodo, kad šie atributai iš anksto laikomi tikrais plačiausia prasme. Pripažįstu, kad, padarius tokią prielaidą, tokie spėliojimai ir fantazijos galbūt ir gali būti tikėtinas blogio fenomeno paaiškinimas. Tačiau vis dėlto aš klausiu, kodėl turėtume laikyti šiuos atributus tikrais, arba kodėl turėtume priskirti priežasčiai dar kokias nors savybes be tų, kurios iš tikrųjų pasireiškia padarinyje? Kam kankinti smegenis, kad pateisintume gamtos tvarką remdamiesi tokiomis prielaidomis, kurios, kiek žinoma, gali būti visiškai išgalvotos ir kurių jokių pėdsakų niekur nematyti gamtos tvarkoje?

Todėl religinę hipotezę reikia laikyti tik atskiru matomų visatos reiškinių paaiškinimo metodu. Bet nė vienas teisingai protaujantis žmogus nesiryš remdamasis ja teigti kokį nors faktą ir kad ir nežymiai pakeisti ar papildyti reiškinius. Jeigu jūs manote, kad daiktų apraiškos įrodo tokių priežasčių buvimą, galite daryti išvadą apie šių priežasčių buvimą. Tokių sudėtingų ir kilnių dalykų atžvilgiu kiekvienas turi turėti laisvę spėlioti ir įrodinėti. Bet čia jūs turite sustoti. Jeigu eisite atgal ir, remdamiesi jūsų išvestomis priežastimis, padarysite išvadą, kad gamtoje egzistavo ar egzistuos koks nors kitas faktas, kuris gali būti laikomas visapusiškesniu konkrečių atributų pasireiškimų, aš turėsiu jums

priminti, kad nukrypote nuo samprotavimo metodo, priderančio šiam dalykui, ir neabejotinai pridėjote prie priežasties atributų kažką be to, kas pasireiškia padarinyje: kitaip jūs niekaip negalėtumėte deramai ar pagrįstai pridėti ką nors prie padarinio, kad padarytumėte jį labiau vertą priežasties.

Tad kur slypi to mokslo, kurį aš dėstau savo mokykloje ar, veikiau, tyrinėju savo soduose, žala? Kuo visas šis klausimas kelia bent menkiausią grėsmę dorovei ar visuomenės tvarkai ir santarvei?

Jūs sakote, kad aš neigiu apvaizdą ir aukščiausiąjį pasaulio valdovą, kuris valdo įvykių eigą, baudžia bloguosius nešlove ir nesėkmėmis, o doriesiems atlygina garbe ir visų jų sumanymų sėkme. Bet aš tikrai neneigiu pačios įvykių eigos, kurią kiekvienas gali tyrinėti ir nagrinėti. Aš pripažįstu, kad esant dabartinei dalykų padėčiai dorybė teikia didesnę sielos ramybę nei yda ir palankiau sutinkama pasaulio. Aš suprantu, kad, remiantis ligšioliniu žmonijos patyrimu, draugystė yra didžiausias žmogaus gyvenimo džiaugsmas, o nuosaikumas – vienintelis ramybės ir laimės šaltinis. Aš niekada nesvyruoju tarp doro ir ydingo gyvenimo būdo ir suprantu, kad gero būdo žmogus laiko pirmąjį visais atžvilgiais pranašesniu. Ką jūs dar galite pasakyti, turint galvoje visas jūsų prielaidas ir samprotavimus? Tiesa, jūs man sakote, kad šią daiktų tvarką lemia protas ir išankstinis sumanymas. Bet kad ir kas ją lemtų, pati ši tvarka, nuo kurios priklauso mūsų laimė ar nelaimė,

vadinasi, ir mūsų elgesys gyvenime, yra ta pati. Aš, kaip ir jūs, galiu reguliuoti savo elgesį vadovaudamasis praeities įvykių patyrimu. Jeigu jūs teigiate, kad, jei pripažįstama dieviškoji apvaizda ir visatoje egzistuojantis aukščiausiasis teisingumas, atlyginantis pagal nuopelnus, aš turėčiau tikėtis dar kokio nors atskiro atlyginimo už gėrį ir atskiros bausmės už blogį, be tų, kuriuos teikia įprasta įvykių eiga, aš čia vėl matau tą pačią samprotavimo klaidą, kurią jau anksčiau stengiausi atskleisti. Jūs toliau vaizduojatės, kad jeigu pripažinsime dievų buvimą, kurį jūs taip karštai teigiate, iš to galėsite neklysdami daryti išvadas ir ką nors pridėti prie patirtos gamtos tvarkos remdamiesi atributais, kuriuos priskiriate savo dievams. Jūs, regis, užmirštate, kad visi jūsų samprotavimai apie šį dalyką gali būti tik išvadų darymas apie priežastis remiantis padariniais ir kad kiekvienas argumentas, nuo priežasčių pereinantis prie padarinių, būtinai yra aiškus sofizmas, nes apie priežastį jūs galite žinoti tik tai, ką visiškai suradote padarinyje, o ne iš anksto išprotavote.

Bet ką filosofas turi manyti apie tuos tuščiagarbius postringautojus, kurie, užuot esamą daiktų būklę laikę vieninteliu savo apmąstymų objektu, tiesiog apverčia aukštyn kojomis visą gamtos tvarką ir šį gyvenimą laiko vien keliu tolyn – prieangiu, kuris veda į didesnį ir visiškai kitokį pastatą, prologu, kuris tik pradeda pjesę ir padaro ją grakštesnę ir tikresnę? Kaip jūs manote, iš kur tokie filosofai ima savo dievų idėją? Žinoma,

iš savo pačių išmonės ir vaizduotės. Jeigu jie ją imtų iš esamų reiškinių, tai ji niekada nenurodytų nieko daugiau, o turėtų tiksliai juos atitikti. Kad dievybė *gali* turėti atributų, kurių apraiškų mes niekada nematėme, kad ji gali vadovautis tokiais elgesio principais, kurių mes negalime įtikinamai atskleisti, – su visu tuo galima lengvai sutikti. Tačiau tai yra tik *galimybė* ir hipotezė. Mes turime teisę *daryti išvadas* apie kokius nors jos atributus ar elgesio principus tik tiek, kiek matome juos išreikštus ir įgyvendintus.

Ar yra kokių nors ženklų, rodančių, kad pasaulyje egzistuoja teisingumas, atlyginantis pagal nuopelnus? Jei į šį klausimą atsakysite teigiamai, aš padarysiu išvadą, jog, kadangi teisingumas čia pasireiškia, jis yra įgyvendintas. Jei atsakysite neigiamai, aš padarysiu išvadą, kad jūs neturite teisės priskirti dievams teisingumą, kaip mes jį suprantame. Jeigu jūs laikysitės tarpinio požiūrio tarp teigimo ir neigimo ir sakysite, kad dievų teisingumas dabar pasireiškia tik iš dalies, bet ne visu savo mastu, aš atsakysiu, kad jūs apskritai neturite teisės priskirti jam kokį nors mastą, išskyrus tą, kuriuo matote *dabar* jį pasireiškiant.

Taigi, atėniečiai, aš greitai baigsiu ginčą su savo priešininkais. Gamtos tvarka atvira – ir aš, ir jie galime ją stebėti. Patyrimu pažįstama įvykių eiga yra didysis matas, pagal kurį mes reguliuojame savo elgesį. Niekuo kitu mes negalime pasiremti nei kovos lauke, nei senate. Apie nieką kitą neturėtų būti kalbama nei mokykloje,

nei kabinete. Veltui mūsų ribotas protas bandytų išsiveržti už tų ribų, kurios yra pernelyg ankštos mūsų nepasotinamai vaizduotei. Kai mes, remdamiesi gamtos tvarka, darome išvadą apie ypatingą protingą priežastį, kuri iš pradžių suteikė visatai tvarką ir iki šiol ją palaiko, griebiamės ir nepatikimo, ir nenaudingo principo. Jis nepatikimas todėl, kad jo objektas yra visiškai neprieinamas žmogaus patyrimui. Nenaudingas jis todėl, kad šią priežastį mes pažįstame vien remdamiesi gamtos tvarka, tad, pagal visas teisingo samprotavimo taisykles, jokiu būdu negalime iš priežasties vėl daryti kokią nors naują išvadą ar, kaip nors papildę įprastą ir patyrimu pažintą gamtos tvarką, nustatyti kokius nors naujus elgesio ir veiklos principus.

Aš matau (tariau regėdamas, kad jis baigė savo kalbą), jog tau nesvetimas senovės demagogų menas ir, paprašęs mane pabūti tauta, tu dabar stengiesi man įsimeilinti laikydamasis tų principų, prie kurių, kaip žinai, aš visuomet buvau itin prisirišęs. Bet leisdamas tau padaryti patyrimą vieninteliu mūsų sprendimų šiuo ir visais kitais faktų klausimais matu (iš tikrųjų, man regis, tą ir turėtum daryti), aš neabejoju, kad remiantis tuo pačiu patyrimu, į kurį tu apeliuoji, galima paneigti tą samprotavimą, kurį tu įdėjai į Epikūro lūpas. Pavyzdžiui, argi tu, išvydęs nebaigtą statyti pastatą, aplink kurį būtų krūvos plytų, akmenų, kalkių ir visokių mūrininko įrankių, negalėtum, remdamasis šiuo padariniu, *padaryti išvados*, kad tas darbas buvo sumanytas

ir suplanuotas? Ir argi tu negalėtum eiti atgal ir, remdamasis šia išprotauta priežastimi, daryti naujas išvadas, papildančias padarinį, ir galiausiai konstatuoti, kad šis pastatas greitai bus baigtas statyti ir visaip ištobulintas, kaip tik gali menas? Pamatęs ant jūros kranto žmogaus pėdos atspaudą, padarytum išvadą, kad čia praėjo žmogus ir kad jis paliko taip pat ir kitos kojos pėdsakus, nors juos ir užnešė slenkantis smėlis ar nuplovė užliejusi banga. Tad kodėl tu nepripažįsti to paties samprotavimo būdo, kai kalbama apie gamtos tvarką? Žvelk į pasaulį ir į dabartinį gyvenimą vien kaip į netobulą pastatą, iš kurio tu gali daryti išvadą apie aukščiausiojo proto buvimą; kodėl, remdamasis aukščiausiuoju protu, kuris negali palikti ko nors netobulo, negalėtum padaryti išvados apie tobulesnę schemą ar planą, kuris bus galutinai įgyvendintas kažkur tolimame erdvės ar laiko taške? Ar šie samprotavimo būdai nėra visiškai panašūs? Ir kokia dingstimi tu gali pripažinti vieną, atmesdamas kitą?

Begalinis šių dalykų skirtingumas, atsakė jis, yra pakankamas mano išvadų skirtingumo pagrindas. *Žmogaus* meno ir sumanumo kūriniuose leistina eiti nuo padarinio prie priežasties, o po to, grįžtant atgal nuo priežasties, daryti naujas išvadas apie padarinį ir tirti pokyčius, kuriuos galbūt jis patyrė ar dar patirs. Kuo remiasi toks samprotavimo metodas? Tik štai kuo: žmogus – tai būtybė, kurią mes pažįstame iš patyrimo; mes žinome jo motyvus ir ketinimus, o jo planai ir

polinkiai yra tam tikru būdu susiję ir suderinti pagal tuos dėsnius, kuriuos gamta nustatė valdyti tokiai būtybei. Todėl kai matome, kad koks nors daiktas yra žmogaus nagingumo ir darbo produktas, mes, kitais atžvilgiais pažindami šio gyvio prigimtį, galime padaryti šimtus išvadų apie tai, ko galima iš jo tikėtis, ir visos šios išvados bus pagrįstos patyrimu ir stebėjimu. Bet jeigu pažintume žmogų tik iš vieno darbo ar kūrinio, kurį tirtume, mes negalėtume šitaip samprotauti, nes mūsų žinios apie visas jam priskiriamas savybes tokiu atveju būtų gautos tik iš šio kūrinio, todėl tos savybės negalėtų mums nurodyti ką nors daugiau ar būti kokios nors naujos išvados pagrindu. Pėdos atspaudas smėlyje, nagrinėjamas skyrium, gali įrodyti tik tai, kad čia būta tam tikros jį atitinkančios kūniškos figūros, kuri jį įspaudė. Bet žmogaus pėdos atspaudas taip pat įrodo, jau remiantis kitu mūsų patyrimu, kad čia tikriausiai buvo ir kita pėda, kuri taip pat paliko savo įspaudą, nors jį sunaikino laikas ar kitos aplinkybės. Čia mes kylame nuo padarinio prie priežasties ir vėl leisdamiesi nuo priežasties darome išvadas apie padarinio pokyčius, – bet juk tai nėra tos pačios paprastos samprotavimo grandinės tąsa. Šiuo atveju mes aprėpiame šimtus kitų patyrimų ir stebėjimų, susijusių su šios gyvų būtybių rūšies *įprasta* figūra ir kūno dalimis, be kurių šį įrodinėjimo metodą reikėtų laikyti klaidingu ir sofistiniu.

Visai kas kita, kai savo samprotavimuose mes remiamės gamtos kūriniais. Dievybė mums žinoma tik iš jos kūrinių, visoje visatoje ji yra vienintelė būtybė, nepriklausanti jokiai rūšiai ar giminei, kurios atributus ar savybes žinodami iš patyrimo, pagal analogiją galėtume daryti išvadas apie kokius nors dievybės atributus ar savybes. Kadangi visatoje matyti išmintis ir gerumas, darome išvadą apie išmintį ir gerumą. Kadangi joje matyti tik tam tikras šių tobulybių laipsnis, mes darome išvadą apie tam tikrą jų laipsnį, tiksliai atitinkantį padarinį, kurį nagrinėjame. Bet jokios teisingo samprotavimo taisyklės neįgalina mūsų daryti išvadas ar prielaidas apie kitus atributus arba didesnius tų pačių atributų laipsnius. Tačiau, neturėdami tam tikros laisvės daryti prielaidas, mes negalime nieko įrodinėti remdamiesi priežastimi arba daryti išvadų apie kokius nors padarinio pokyčius, išskyrus tuos, kuriuos tiesiogiai stebime. Didesnis gėris, sukurtas šios Esybės, įrodo didesnį jos gerumo laipsnį. Bešališkesnį apdovanojimų ir bausmių paskirstymą turi lemti didesnė pagarba teisingumui ir teisybei. Kiekvienas įsivaizduojamas gamtos kūrinių papildymas taip pat papildo ir gamtos Kūrėjo atributus, ir kadangi tokio papildymo nepateisina joks pagrindas ar argumentas, jį reikia laikyti vien išmone ir hipoteze[7].

[7] Apskritai, manau, galima suformuluoti taisyklę, kad, jeigu priežastis yra žinoma vien iš atskirų jos padarinių, negalima remiantis šia priežastimi daryti išvados apie kokius nors naujus padarinius, nes

Didysis mūsų klaidos šiuo klausimu ir neribotos spėliojimo laisvės, kurią sau čia suteikiame, šaltinis yra tai, jog mes patyliukais tarsi pastatome save į Aukščiausiosios Esybės vietą ir darome išvadą, kad ji kiekvienu atveju elgsis taip, kaip mes jos vietoje pripažintume esant protinga ir tinkama elgtis. Bet ne tik įprastinė gamtos tvarka gali mus įtikinti, kad kone viską čia valdo principai ir taisyklės, kurios yra visiškai kitokios nei mūsų, – juk remiantis žmogaus planais ir ketinimais samprotauti apie visiškai kitokios ir daug pranašesnės Esybės planus ir ketinimus akivaizdžiai prieštarautų visoms analogijos taisyklėms. Žmogaus prigimčiai būdinga tam tikra jo ketinimų ir polinkių sąsaja, tad jei remdamiesi kokiu nors faktu mes įžvelgėme kokį nors žmogaus ketinimą, tai dažnai visai pagrįstai remdamiesi patyrimu galime daryti išvadą apie kitą jo ketinimą ir išskleisti ilgą išvadų apie jo buvusį

savybės, būtinos sukelti šiems naujiems padariniams drauge su senaisiais, turi būti arba skirtingos, arba pranašesnės, arba veiksmingesnės nei tos, vien iš kurių mums yra žinoma priežastis. Todėl niekuomet neturime jokio pagrindo daryti prielaidą apie šių savybių buvimą*. Jeigu pasakysime, kad šie nauji padariniai kyla tik iš tos pačios energijos, kurią jau žinome iš jos pirmųjų padarinių, tąsos, nepašalinsime sunkumo. Net ir sutikus, kad taip yra iš tiesų (o tokią prielaidą daryti galima retai), pati panašios energijos (nes neįmanoma, kad ji būtų visiškai ta pati) tąsa ir reiškimasis kitoje vietoje ir kitu metu yra visiškai savavališka prielaida, ir negali būti šio reiškimosi pėdsakų padariniuose, iš kurių pirmiausia ir kilo mūsų visas priežasties pažinimas. Tegu *išvesta* priežastis tiksliai atitinka (kaip ir turi būti) mums žinomą padarinį; neįmanoma, kad ji turėtų dar kokių nors savybių, iš kurių būtų galima *išvesti* naujus, arba kitus, padarinius.

* [K ir L leidimuose ši pastaba iki „šių savybių buvimą" spausdinama tekste, o kita jos dalis pateikiama išnašoje.]

ir būsimą elgesį grandinę. Bet šis samprotavimo metodas niekaip negali būti pritaikytas tokiai tolimai ir nesuprantamai esybei, kuri daug mažiau panaši į kurią nors būtybę pasaulyje, nei saulė - į vaško žvakę, ir kurios aptinkame tik kai kuriuos nežymius pėdsakus ir bruožus, o jokių kitų atributų ar tobulų savybių neturime teisės jai priskirti. Tai, ką mes laikome aukščiausiąja tobulybe, iš tikrųjų gali būti trūkumas. Bet net jei tai ir būtų aukščiausioji tobulybė, jos priskyrimas Aukščiausiajai Esybei, kai ji iš tikrųjų iki galo nepasireiškė pastarosios kūriniuose, labiau primena pataikavimą ir panegiriką negu teisingą samprotavimą ir sveiką filosofiją. Todėl visa pasaulio filosofija ir visa religija, kuri yra ne kas kita, kaip filosofijos rūšis, niekada negalės atplėšti mūsų nuo įprastos patyrimo tėkmės ar suteikti mums veiklos ir elgesio kriterijus, kitokius nei tie, kuriuos mes įgyjame apmąstydami mūsų kasdienį gyvenimą. Remiantis religine hipoteze negalima išvesti jokio naujo fakto, numatyti ar nuspėti jokio įvykio, negalima laukti jokio apdovanojimo ar baimintis bausmės, išskyrus tuos, kurie mums jau žinomi iš praktikos ir stebėjimo. Tad ir manoji Epikūro apologija tebėra pagrįsta ir įtikinama, o politiniai visuomenės interesai niekaip nesusiję su filosofiniais ginčais dėl metafizikos ir religijos.

Yra dar viena aplinkybė, atsakiau aš, kurios, regis, tu nepastebėjai. Nors aš ir sutikčiau su tavo prielaidomis, turėčiau neigti tavo išvadą. Tu prieini išvadą, kad religinės doktrinos ir samprotavimai *negali* daryti

įtakos gyvenimui, nes *neturėtų* jos daryti, visai neatsižvelgdamas į tai, kad žmonės nesamprotauja taip, kaip tu, o daro daug išvadų skatinami tikėjimo dievybės buvimu ir mano, kad dievybė dar paskirs ir kitas bausmes už ydas ir suteiks dar ir kitus apdovanojimus už dorybes be tų, kuriuos teikia įprastinė gamtos tvarka. Nesvarbu, ar toks jų samprotavimas teisingas, ar ne. Jo įtaka jų gyvenimui ir elgesiui vis tiek yra tokia pati. Tie, kurie bando padėti atsikratyti tokių prietarų, gal ir gali būti geri mąstytojai, bet aš negaliu jų laikyti gerais piliečiais ir politikais, nes jie išlaisvina žmones iš jų aistras tramdančių varžtų, ir pažeidinėti visuomenės įstatymus pasidaro lengviau ir mažiau pavojinga.

Galiausiai gal aš ir sutikčiau su tavo bendra išvada laisvės naudai, nors ir remdamasis kitomis prielaidomis nei tos, kuriomis tu stengiesi ją pagrįsti. Aš manau, kad valstybė turėtų toleruoti kiekvieną filosofijos principą, - nėra nė vieno pavyzdžio, kad kokios nors valdžios politiniai interesai būtų nukentėję dėl tokio atlaidumo. Filosofams nebūdingas entuziazmas, jų teorijos ne itin žavi liaudį, ir bet kokie jų samprotavimų suvaržymai būtinai turi pavojingų padarinių mokslams ir netgi valstybei, nes paruošia dirvą persekiojimams ir priespaudai tais klausimais, kurie labiau rūpi daugumai žmonių ir juos domina.

Bet galvojant apie tavo svarbiausiąjį teiginį, tęsiau aš, man ateina į galvą vienas keblumas, kurį aš tau tik nurodysiu atkakliai jo neteigdamas, kad nenukryptume į pernelyg subtilius ir delikačius samprotavimus.

Žodžiu, aš labai abejoju, kad priežastį galima pažinti vien iš jos padarinio (kaip tu visą laiką tardavai) arba kad ji būtų tokia vienintelė ir išskirtinė savo prigimtimi, jog neturėtų jokių paralelių ir panašumo į jokią kitą priežastį ar objektą, kuriuos mes kada nors esame stebėję. Tik tuomet, kai matome, kad dvi objektų *rūšys* nuolat viena su kita jungiasi, galime remdamiesi viena daryti išvadą apie kitą; ir jeigu mums parodytų padarinį, kuris būtų visiškai vienintelis tokio pobūdžio ir negalėtų būti priskirtas jokiai mums žinomai *rūšiai*, aš nemanau, kad mes apskritai galėtume ką nors numanyti ar daryti kokią nors išvadą apie jo priežastį. Jeigu patyrimas, stebėjimas ir analogija iš tikrųjų yra vieninteliai mūsų vadovai, kuriais mes pagrįstai galime sekti darydami tokio pobūdžio išvadas, tuomet ir padarinys, ir priežastis turi būti panašūs į kitus padarinius ir priežastis, kuriuos mes žinome ir kuriuos daugeliu atvejų matėme susijungusius. Aš palieku tau pačiam apmąstyti, kokios išvados kyla iš šio principo. Aš tik pasakysiu, jog kadangi Epikūro priešininkai visuomet mano, kad visata, taigi visiškai vienintelis ir su niekuo nepalyginamas padarinys, yra dievybės – ne mažiau vienintelės ir su niekuo nepalyginamos priežasties – įrodymas, tai laikantis tokios prielaidos tavo samprotavimai mažių mažiausiai nusipelno mūsų dėmesio. Aš sutinku, kad visuomet gana keblu nuo priežasties grįžti prie padarinio ir remiantis pirmosios idėjomis daryti išvadą apie kokius nors padarinio pokyčius ar kaip nors jį papildyti.

Dvyliktas skyrius

APIE AKADEMINĘ, ARBA SKEPTINĘ, FILOSOFIJĄ

I DALIS

Nė vienu klausimu nebuvo pateikta tiek daug filosofinių samprotavimų, kaip stengiantis įrodyti Dievo buvimą ir paneigti *ateistų* klaidas, tačiau religingiausi filosofai iki šiol vis dar ginčijasi, ar gali žmogus būti toks apakęs, kad teoriškai būtų ateistas. Kaip sutaikyti šiuos prieštaravimus? Klajojantys riteriai, kurie keliavo po pasaulį norėdami išlaisvinti jį nuo slibinų ir milžinų, niekada nė kiek neabejojo, kad šios pabaisos egzistuoja.

Kitas religijos priešas yra *skeptikas*, natūraliai keliantis visų teologų ir rimtų filosofų pasipiktinimą, nors tikrai dar niekas niekada nebuvo sutikęs tokios nevykusios būtybės ar kalbėjęs su žmogumi, kuris kokiu nors – ar praktiniu, ar teoriniu – klausimu nebūtų turėjęs jokios nuomonės ar požiūrio. Tad kyla labai natūralus klausimas, ką mes turime omenyje, ką nors vadindami skeptiku? Kaip toli gali siekti filosofinis abejojimo ir netikrumo principas?

Yra skepticizmo rūšis, *ankstesnė* už visus tyrinėjimus ir filosofiją, įdiegta Descartes'o ir kitų kaip absoliučiai apsauganti nuo klaidų ir skubotų sprendimų. Šis skepticizmas rekomenduoja visuotinai abejoti ne tik visomis

ankstesnėmis mūsų nuomonėmis ir principais, bet ir pačiais mūsų sugebėjimais, kurių tikrumu, sako jie, turime įsitikinti grandine samprotavimų, dedukuotų iš kokio nors pradinio principo, kuris negali būti klaidingas ar apgaulingas. Bet nėra tokio pradinio principo, kuris turėtų pirmenybę prieš kitus akivaizdžius ir įtikinamus principus. O jeigu toks ir būtų, mes negalėtume nė žingsnio nuo jo pažengti nesinaudodami tais pačiais sugebėjimais, kuriais, kaip tariama, mes iš pat pradžių nepasitikime. Vadinasi, dekartiškasis abejojimas, jeigu jis apskritai būtų įmanomas žmogui (akivaizdu, kad yra neįmanomas) , būtų visiškai neįveikiamas, ir jokie samprotavimai niekada negalėtų mums suteikti tikrumo ir įsitikinimo dėl kokio nors dalyko.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad ši skepticizmo rūšis, būdama nuosaikesnė, gali turėti labai racionalią prasmę ir yra būtinas pasirengimas filosofijos studijoms, nes išsaugo deramą mūsų sprendimų bešališkumą ir išlaisvina mūsų protą nuo visų tų prietarų, kuriais mes galime būti persiėmę dėl auklėjimo ar neapgalvotų nuomonių. Pradėti nuo aiškių ir akivaizdžių principų, žengti į priekį atsargiais ir tvirtais žingsniais, dažnai peržiūrėti iš naujo mūsų išvadas ir kruopščiai ištirti visus jų padarinius – nors taip elgdamiesi mes savo sistemose darysime lėtą ir nedidelę pažangą – yra vienintelis metodas, leidžiantis mums tikėtis, kad kada nors surasime tiesą ir pasieksime reikiamą mūsų išvadų pastovumą ir tikrumą.

Yra ir kita skepticizmo rūšis, *išplaukianti iš* mokslo ir tyrinėjimo, kai žmonės tariasi įsitikinę, jog jų protiniai sugebėjimai juos visiškai klaidina arba netinka tam, kad galima būtų prieiti kokią nors tvirtą nuomonę visais tais įdomiais teorinių apmąstymų klausimais, kuriems jie paprastai taikomi. Tam tikros rūšies filosofai ginčijasi net ir dėl pačių mūsų jutimų, ir kasdienio gyvenimo taisyklėmis abejojama taip pat, kaip ir pačiais giliausiais metafizikos ir teologijos principais ar išvadomis. Kadangi tokias paradoksalias teorijas (jei tik jas galima vadinti teorijomis) kai kurie filosofai skelbia, o kai kurie neigia, tai jos natūraliai sužadina mūsų smalsumą ir verčia mus ištirti argumentus, kuriais jos yra grindžiamos.

Nematau reikalo sustoti prie nuvalkiotų argumentų, kuriuos visų laikų skeptikai pasitelkdavo neigdami *jutimų* tikrumą, tokių, kurie remiasi mūsų organų netobulumu ir apgaulingumu, pasireiškiančiu nesuskaičiuojamais atvejais: irklas vandenyje atrodo sulinkęs, objektų vaizdas keičiasi priklausomai nuo atstumo iki jų, prispaudus vieną akį vaizdai dvejinasi, ir yra daugybė kitų panašių reiškinių[1]. Iš tikrųjų šie skeptiniai argumentai įrodo tik tai, jog negalima besąlygiškai pasikliauti vien jutimais, jog mes turime patikslinti jų

[1] [Čia turimi galvoje argumentai, kuriuos George'as Berkeley aptaria savo *Traktate apie žmogiškojo pažinimo pagrindus* (*A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*) ir *Trijuose pokalbiuose* (*Three Dialogues between Hylas and Philonous*). – *Leid.*]

liudijimus pasitelkę protą ir atsižvelgdami į terpės prigimtį, objekto atstumą ir jutimo organo būklę, kad paverstume jutimus jų sferos ribose tikrais tiesos ir klaidos kriterijais. Yra kitų, gilesnių argumentų, nukreiptų prieš jutimus, su kuriais ne taip lengva susidoroti.

Atrodo akivaizdu, kad įgimtas instinktas arba polinkis verčia žmones tikėti savo jutimais ir kad visai nemąstydami arba netgi prieš pasitelkdami protą mes visuomet tariame egzistuojant išorinį pasaulį, kuris priklauso nuo mūsų suvokimo ir egzistuotų net ir tuomet, jei nebūtų jokių juntančių būtybių arba jos būtų sunaikintos. Net gyvūnai vadovaujasi tokia nuomone, ir tikėjimas išoriniais objektais persmelkia visas jų mintis, planus ir veiksmus.

Regis, taip pat akivaizdu, jog, kai žmonės paklūsta šiam aklam ir galingam prigimties instinktui, jie visuomet mano, kad jutimų pateikiami atvaizdai ir yra išoriniai objektai, ir visai neįtaria, kad pirmieji yra ne kas kita, kaip antrųjų vaizdiniai (representations). Mes tikime, kad štai šis stalas, kurį matome esant baltą ir kurį juntame esant kietą, egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų suvokimo ir yra kažkas išoriška jį suvokiančio mūsų proto atžvilgiu. Mūsų buvimas nesuteikia jam būties, mūsų nebuvimas jos nepanaikina. Jis išlieka nekintamas ir vientisas nepriklausomai nuo jį suvokiančių ar stebinčių protingų būtybių padėties.

Bet šią visuotinę ir pirminę visų žmonių nuomonę sugriauna pati lengviausia (slightest) filosofija, kuri mus moko, kad protui tegali būti prieinami tik atvaizdai arba suvokimai ir kad jutimai tėra tik įeigos, per kurias perduodami šie atvaizdai, bet jie negali užmegzti tiesioginio ryšio tarp proto ir objekto. Stalas, kurį mes matome, mažėja mums nuo jo tolstant; bet tikras, realus stalas, kuris egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų, visai nesikeičia. Vadinasi, tai, kas buvo duota protui, tebuvo stalo atvaizdas. Tai akivaizdžiai nurodo protas, ir nė vienas mąstantis žmogus niekada neabejojo, kad esatys, kurias mes turime omenyje, kai sakome *šis namas, šis medis,* yra ne kas kita, kaip mūsų proto suvokimai ir kitų būčių, kurios visuomet išlieka vienodos ir nepriklausomos, trumpalaikės kopijos arba atvaizdai.

Tad mąstymas mus verčia prieštarauti pirminiams įgimtiems instinktams arba nutolti nuo jų ir priimti naują pažiūrų sistemą mūsų jutimų akivaizdumo atžvilgiu. Bet čia filosofija, norėdama pateisinti šią naująją sistemą ir atsikratyti skeptikų priekabių ir prieštaravimų, atsiduria nepaprastai sunkioje padėtyje. Ji daugiau nebegali remtis neklystamu ir nenugalimu įgimtu instinktu, nes tai verstų mus rinktis visiškai kitokią sistemą, kurią pripažinome esant apgaulingą ir netgi klaidingą. O šios tariamos filosofinės sistemos pagrindimas aiškių ir įtikinamų argumentų grandine ar bent jau jų regimybe pranoksta visus žmogaus sugebėjimus ir jų galią.

Kokiais argumentais gali būti įrodyta, kad proto suvokimus turi sukelti išoriniai objektai, kurie visiškai skiriasi nuo jų, nors juos ir primena (jeigu tai yra įmanoma), ir kad jie negali kilti iš paties proto energijos ar dėl kokios nors nematomos ir nežinomos dvasios įtaigos, ar dar dėl kokios nors kitos priežasties, kuri mums dar mažiau žinoma? Juk pripažįstama, kad iš tiesų daugelį tokių suvokimų sukelia ne kas nors mūsų atžvilgiu išoriška, kaip būna sapnuojant, išprotėjus ar sergant kitomis ligomis. Ir vargu ar yra sunkiau paaiškinamų dalykų nei būdas, kuriuo kūnas turi veikti protą, kad perteiktų savo atvaizdą substancijai, kuri, kaip manoma, yra tokios skirtingos ir netgi priešingos prigimties.

Ar jutimų teikiamus suvokimus sukelia juos primenantys išoriniai objektai – tai fakto klausimas. Kaip šį klausimą galima išspręsti? Žinoma, remiantis patyrimu, kaip ir visus kitus panašius klausimus. Bet čia patyrimas visiškai tyli ir turi tylėti. Protui niekada niekas nėra duota, išskyrus suvokimus, todėl jis niekada negali įgyti jokio patyrimo apie jų ryšį su objektais. Taigi tokio ryšio prielaidai samprotavimas neteikia jokio pagrindo.

Pasitelkdami į pagalbą Aukščiausiosios Esybės tikrumą, kad įrodytume savo jutimų tikrumą, iš tikrųjų labai netikėtai pakreiptume reikalą. Jeigu jos tikrumas apskritai būtų kaip nors susijęs su šiuo klausimu, tai mūsų jutimai būtų visiškai neklystami, nes neįmanoma,

kad ji mus apgaudinėtų. Jau nekalbu apie tai, kad, jeigu vieną kartą buvo suabejota išoriniu pasauliu, mes sunkiai besurasime argumentų, įrodančių šios Esybės ar kokių nors jos atributų egzistavimą.

Vadinasi, šiuo klausimu visuomet triumfuos gilesni ir filosofiškesni skeptikai, siekiantys sukelti visuotinį abejojimą visais žmogaus pažįstamais ir tyrinėjamais dalykais. Pripažindami jutimų tikrumą, jūs paklūstate įgimtiems instinktams ir polinkiams, – gali jie pasakyti. Bet tai verčia jus tikėti, kad pats suvokimas, arba juslinis atvaizdas, yra išorinis objektas. Jūs atsisakote šio principo ir imate skelbti racionalesnę nuomonę, kad suvokimai yra tik kokių nors išorinių dalykų atvaizdai? Jūs nukrypstate nuo savo natūralių polinkių ir akivaizdesnių nuomonių, bet vis dėlto negalite patenkinti savo proto, kuris niekada negalės surasti jokio įtikinamo, patyrimu pagrįsto argumento, įrodančio, kad suvokimai yra susiję su kokiais nors išoriniais objektais.

Yra dar kitas panašaus pobūdžio skeptinis argumentas, kilęs iš pačios giliausios filosofijos; jis galėtų pelnyti mūsų dėmesį, jei būtų reikalas panirti į tokią gelmę, kad rastume argumentus ir samprotavimus, kurie menkai tegali būti naudingi kokiam nors rimtam tikslui. Dabartiniai tyrinėtojai visuotinai pripažįsta, kad visos jutimais suvokiamos objektų ypatybės, tokios kaip kietumas, minkštumas, šiluma, šaltis, baltumas, juodumas ir t.t., yra tik antrinės ir neegzistuoja pačiuose objektuose, kad jos yra proto suvokimai, neturintys jokio

išorinio archetipo ar modelio, kuriam jie atstovautų. Bet jei tai pripažįstama antrinių ypatybių atžvilgiu, tai tas pat turi būti taikoma ir tariamoms pirminėms tįsumo ir kietumo ypatybėms, be to, jos turi tiek pat mažai teisių būti vadinamos pirminėmis, kaip ir anos. Tįsumo idėja įgyjama išimtinai iš regėjimo ir lytėjimo jutimų, o jeigu visos ypatybės, suvokiamos jutimais, esti prote, o ne objektuose, ta pati išvada turi būti taikoma ir tįsumo idėjai, kuri visiškai priklauso nuo juslinių idėjų, arba nuo antrinių ypatybių idėjų. Nuo šios išvados mus galėtų išgelbėti tik teiginys, kad šių pirminių ypatybių idėjos įgyjamos *abstrahavimo* būdu, – jei šią nuomonę gerai ištirsime, pamatysime, kad ji yra ne tik nesuprantama, bet netgi absurdiška. Negalima suvokti tįsumo, kurio nebūtų galima nei lytėti, nei regėti, o galimas lytėti ar matomas tįsumas, kuris nebūtų nei kietas, nei minkštas, nei juodas, nei baltas, žmogui yra lygiai toks pat nesuvokiamas. Tegu kas nors pabando įsivaizduoti trikampį apskritai, kuris nėra nei lygiašonis, nei įvairiakraštis, kurio kraštinės neturi jokio konkretaus ilgio ar proporcingumo, ir jis tuoj pat suvoks, kokios absurdiškos yra visos scholastų abstrakcijos ir bendrųjų idėjų sąvokos[2].

[2] Šis argumentas paimtas iš dr. Berkeley'o; iš tiesų dauguma šio įžvalgaus autoriaus veikalų duoda mums geriausias skepticizmo pamokas, kokias tik galime rasti senųjų ar naujųjų filosofų, neišskiriant nė Bayle'io[38)], raštuose. Tačiau tituliniame lape jis pareiškia (ir neabejotinai labai nuoširdžiai), kad šią knygą parašė tiek prieš skeptikus, tiek prieš ateistus ir laisvamanius. Bet kad visi jo argumentai iš tikrųjų

Taigi pirmasis filosofinis prieštaravimas jutimų akivaizdumui, arba nuomonei apie išorinio pasaulio egzistavimą, yra toks, kad jei ši nuomonė remiasi įgimtu instinktu, ji prieštarauja protui, o jei ji priskiriama protui, tai prieštarauja įgimtam instinktui ir kartu neturi jokio racionalaus įrodymo, kuris galėtų įtikinti bešališką tyrinėtoją. Antrasis prieštaravimas eina dar toliau ir pateikia šią nuomonę kaip prieštaraujančią protui, bent jau tuo atveju, jei tai, kad visos jutimais suvokiamos ypatybės yra prote, o ne objekte, laikysime proto principu. Atimkite iš materijos visas jos protu suvokiamas ypatybes, tiek pirmines, tiek antrines, ir jūs iš dalies sunaikinsite ją, palikdami tik kažkokį nežinomą, nepaaiškinamą *kažką* kaip mūsų suvokimų priežastį, – tai tokia netobula sąvoka, kad joks skeptikas nemanys esant verta dėl jos ginčytis[3].

II DALIS

Gali atrodyti absurdiška, kad skeptikai bando pakirsti protą argumentais ir samprotavimais, tačiau tai yra didysis visų jų tyrinėjimų ir ginčų tikslas. Jie stengiasi surasti prieštaravimų tiek abstraktiems mūsų samprotavimams, tiek tiems, kurie susiję su faktais ir egzistavimu.

yra skeptiniai, nors ir buvo sumanyti kitaip, matyti jau iš to, *kad į juos negalima niekaip atsakyti ir kad jie nesukelia jokio įsitikinimo.* Jų vienintelis poveikis – sukelti akimirkos nustebimą, neryžtingumą ir sutrikimą, kurie yra skepticizmo padarinys.

[3] [Paskutinis šios pastraipos sakinys buvo pridėtas O leidime.]

Svarbiausias prieštaravimas, nukreiptas prieš visus *abstrakčius* samprotavimus, grindžiamas erdvės ir laiko idėjomis – šios idėjos kasdieniame gyvenime ir neatidžiam žvilgsniui yra labai aiškios ir suprantamos, bet kai mokslas jas nuodugniai ištiria (o jos yra svarbiausias šio mokslo objektas), paaiškėja, kad jų pateikiamuose principuose yra daug nesąmonių ir prieštaravimų. Jokios dvasininkų *dogmos*, sugalvotos numalšinti ir pajungti maištingam žmogaus protui, niekada taip neapstulbino sveiko proto, kaip begalinio erdvės dalumo teorija su visais jos padariniais, kuriuos iškilmingai triumfuodami ir džiūgaudami dėsto visi geometrai ir metafizikai. Realus dydis, be galo mažesnis už bet kurį baigtinį dydį, apimantis be galo mažesnius už jį patį dydžius ir taip toliau *in infinitum*, – tai toks drąsus ir stulbinantis statinys, kad joks tariamas įrodymas neįstengs jo paremti, nes jis išjudina pačius aiškiausius ir natūraliausius žmogaus proto principus[1]. Dar keisčiau yra tai, kad šias, atrodytų, absurdiškas nuomones paremia aiškiausių ir natūraliausių samprotavimų grandinė, o juk negalima sutikti su prielaidomis ir nepripažinti padari-

[1] Kad ir kokie ginčai vyktų dėl matematinių taškų, turime pripažinti, kad yra fiziniai taškai, t.y. tįsumo dalys, kurių nebegalima padalyti arba sumažinti nei regėjimu, nei vaizduotėje. Taigi šie atvaizdai, kai jie įsivaizduojami arba suvokiami jutimais, yra absoliučiai nedalūs, vadinasi, matematikai turi pripažinti, kad jie yra be galo mažesni už bet kurią realią tįsumo dalį; tačiau protui visiškai akivaizdu, kad begalinis jų skaičius sudaro begalinį tįsumą. O juo labiau tai akivaizdu, kai kalbama apie begalinį skaičių tų be galo mažų tįsumo dalių, kurios, be to, dar yra laikomos be galo daliomis!

nių. Kas gali būti įtikinamiau ir priimtiniau už visas išvadas apie apskritimų ir trikampių savybes, tačiau jeigu jas pripažinsime, kaip galėsime neigti, kad apskritimo ir jo liestinės sąlyčio kampas yra be galo mažesnis už bet kurį kampą, kurį sudaro tiesių linijų susikirtimas, kad, mums didinant apskritimo skersmenį *in infinitum*, sąlyčio kampas dar labiau mažės, vėl *in infinitum*, ir kad sąlyčio kampas, susidarantis tarp kitų kreivių ir jų liestinių, gali būti be galo mažesnis už bet kurio apskritimo ir jo liestinės sąlyčio kampą ir t.t. *in infinitum*? Šių teiginių įrodymas atrodo toks pat nepriekaištingas kaip ir argumentas, įrodantis, kad trikampio kampų suma lygi dviem statiesiems kampams, nors šis teiginys paprastas ir suprantamas, o pirmajame gausu prieštaravimų ir nesąmonių. Protas čia, regis, apstulbsta ir sutrinka, tad jau ir be skeptikų užuominų ima nepasitikėti savimi ir žeme, kuria žengia. Jis regi ryškią šviesą, apšviečiančią kai kurias vietas, tačiau ši šviesa ribojasi su pačia giliausia tamsa. Tarp jų atsidūręs protas yra taip apakintas ir sutrikdytas, kad jau apie nieką negali pasakyti nieko tikra ir su įsitikinimu.

Kai kalbama apie laiką, šių drąsių apibrėžimų, kuriuos pateikia abstraktūs mokslai, absurdiškumas darosi dar labiau apčiuopiamas, negu kai kalbama apie erdvę. Begalinis skaičius realių laiko dalių, einančių viena po kitos ir viena po kitos išnykstančių, – tai toks akivaizdus prieštaravimas, kad, regis, nė vienas žmogus, kurio sugebėjimo protauti mokslai dar nesužalojo, nors ir nepatobulino, niekada negalėtų su juo sutikti.

Tačiau protas turi nenustygti ir nenurimti net ir susidūręs su šiuo skepticizmu, į kurį jį stumia tariamos nesąmonės ir prieštaravimai. Visiškai nesuprantama, kaip kokioje nors aiškioje ir akivaizdžioje idėjoje gali glūdėti kokios nors aplinkybės, kurios prieštarauja jai pačiai arba kokiai nors kitai aiškiai ir akivaizdžiai idėjai, – tai, ko gero, yra pats absurdiškiausias teiginys iš visų, kokius tik galima sudaryti. Tad nėra nieko skeptiškesnio ar labiau persmelkto abejonių ir svyravimų už šį skepticizmą, grindžiamą keliomis paradoksaliomis geometrijos, arba mokslo apie dydžius, išvadomis[2].

[2] Man regis, nėra neįmanoma išvengti šių nesąmonių ir prieštaravimų, jeigu pripažinsime, kad, tiksliai kalbant, nėra jokių abstrakčių ar bendrųjų idėjų, kad visos bendrosios idėjos iš tikrųjų yra atskiros idėjos, susietos su bendru terminu, kuris tam tikromis aplinkybėmis primena kitas atskiras idėjas, tam tikromis savybėmis panašias į idėją, esančią protе. Taigi, kai ištariamas žodis „arklys", mes tuoj pat įsivaizduojame juodo arba balto tam tikro dydžio ir tam tikro pavidalo gyvulio idėją. Bet kadangi šis žodis paprastai taikomas ir kitų spalvų, formų ir dydžių gyvuliams, jų idėjos, nors jų realiai tą akimirką ir nėra vaizduotėje, yra lengvai prisimenamos, o mes samprotaujame ir darome išvadas taip, tarsi šios idėjos iš tikrųjų būtų [mūsų vaizduotėje]. Jeigu su tuo sutiksime (tai, regis, būtų protinga), vadinasi, visos dydžio idėjos, apie kurias samprotauja matematikai, yra tik atskiros idėjos ir tokios, kokias mums teikia jutimai ir vaizduotė, vadinasi, negali būti be galo dalios*. Dabar pakanka šios užuominos, toliau jos neplėtosime. Visiems, mylintiems mokslą, tikrai rūpi savo išvadomis nesukelti neišmanėlių pajuokos ir paniekos, ir tai būtų pats paprasčiausias šių sunkumų išsprendimas.

* Apskritai galime pasakyti, kad „didesnio", „mažesnio" arba „lygaus" dydžio idėjos, svarbiausi geometrijos objektai, toli gražu nėra tokios tikslios ir apibrėžtos, kad galėtų būti tokių neįprastų išvadų pagrindu. Paklauskite matematiko, ką jis turi omenyje, kai sako, kad

Skeptikų prieštaravimai *moraliniam* akivaizdumui arba samprotavimams apie faktus yra arba *populiarūs*, arba *filosofiniai*. Populiarūs prieštaravimai remiasi įgimtu žmogaus proto silpnumu: priešingomis nuomonėmis, kurių skirtingu metu laikėsi skirtingos tautos; skirtingais mūsų sprendimais, kai sergame ir kai esame sveiki, jaunystėje ir senatvėje, laimėje ir nelaimėje; nuolatiniu kiekvieno atskiro žmogaus pažiūrų ir nuomonių prieštaringumu ir daugeliu kitų panašių argumentų. Nėra reikalo toliau juos nagrinėti. Šie prieštaravimai labai silpni. Juk kasdieniame gyvenime mes kiekvieną akimirką samprotaujame apie faktus ir egzistavimą ir negalime gyventi nuolat nesinaudodami tokiais argumentais, taigi visi populiarūs prieštaravimai yra nepakankami, kad sugriautų šį akivaizdumą. Didieji pironizmo, arba perdėtų skepticizmo principų, griovėjai yra veiksmas, veikla, kasdienio gyvenimo darbai. Šie principai gali klestėti ir triumfuoti mokyklose, kur iš tikrųjų sunku, o gal ir neįmanoma juos paneigti. Bet vos tik jie pasitraukia iš savo šešėlio ir realiai esantys objektai, sužadinantys mūsų jausmus ir nuomones, supriešina juos su daug galingesniais mūsų prigimties pradais, jie išnyksta kaip dūmas, ir pats atkakliausias

du dydžiai yra lygūs, ir jis turės pasakyti, kad „lygybės" idėja yra viena iš tų, kurių negalima apibrėžti, ir kad užtenka kam nors parodyti du lygius dydžius, kad ją įsisąmonintų. Vadinasi, čia remiamasi tuo, kokie objektai apskritai pasirodo vaizduotei ir jutimams, taigi iš to negali kilti išvados, taip labai priešingos šiems sugebėjimams. [K ir L leidimai.]

skeptikas atsiduria tokioje pačioje padėtyje, kaip ir kiti mirtingieji.

Todėl skeptikui geriau nepalikti savosios sferos ir rutulioti tuos *filosofinius* prieštaravimus, kuriuos sukelia nuodugnesni tyrinėjimai. Čia jis turi pakankamai progų triumfuoti, kai teisingai primygtinai teigia, kad mūsų įsitikinimas kokių nors faktų, kurių neliudija jutimai ar atmintis, buvimu remiasi vien priežasties ir padarinio santykiu; kad mūsų turima šio santykio idėja yra dviejų objektų, kurie dažnai vienas su kitu *jungdavosi,* idėja; kad mes neturime argumentų, galinčių mus įtikinti, jog objektai, kurie, kaip rodo, mūsų patyrimas, dažnai vienas su kitu jungdavosi, ir kitais atvejais taip pat jungsis; kad daryti tokią išvadą mus verčia tik įprotis arba tam tikras mūsų prigimties instinktas, kuriam iš tikrųjų sunku priešintis, bet kuris, kaip ir kiti instinktai, gali būti klaidinantis ir apgaulingas. Kai skeptikas atkakliai laikosi šių argumentų, jis parodo savo jėgą ar veikiau iš tiesų savo ir mūsų silpnumą ir, atrodo, bent jau tuo metu sugriauna visokį tikrumą ir kiekvieną įsitikinimą. Šiuos argumentus būtų galima išdėstyti plačiau, jei iš jų būtų galima tikėtis kokio nors ilgalaikio gėrio ar naudos visuomenei.

Juk svarbiausias ir esmingiausias priekaištas *besaikiam* skepticizmui yra tas, kad jis negali teikti jokio ilgalaikio gėrio, kol išsaugo visą savo jėgą ir galią. Mums tereikia tokį skeptiką paklausti, *ko jis nori ir ko jis siekia visais šiais neįprastais tyrinėjimais?* Jis iš karto atsidurs keblioje

padėtyje ir nežinos, ką atsakyti. Koperniko ar Ptolemajo[39] šalininkas, ginantis kurią nors iš šių skirtingų astronomijos sistemų, gali tikėtis, kad įdiegs savo klausytojams pastovų ir tvirtą įsitikinimą. Stoikas ar epikūrininkas skelbia principus, kurie ne tik gali būti pastovūs, bet ir daro įtaką žmonių elgesiui ir gyvensenai. Tačiau Pirono šalininkas negali tikėtis, kad jo filosofija darys kokią nors pastovesnę įtaką protams arba, jei ir darys, kad ši įtaka visuomenei būtų naudinga. Priešingai, jis turi pripažinti, jei apskritai ką nors pripažįsta, kad visas žmonių gyvenimas būtų sugriautas, jeigu tvirtai ir visuotinai įsigalėtų jo principai. Visokie pokalbiai, visokia veikla bematant liautųsi ir žmones apimtų visiškas letargas, kol pagaliau, nepatenkinant natūralių poreikių, baigtųsi jų apgailėtina egzistencija. Tiesa, tokio pražūtingo įvykio menkai tereikia baimintis. Gamta visuomet stipresnė už principus. Ir nors pironizmo šalininkas gali save ar kitus akimirkai apstulbinti ir sutrikdyti savo giliais samprotavimais, pats pirmasis, banaliausias gyvenimo įvykis išsklaidys visas jo abejones ir svyravimus, ir kiekvienu savo poelgiu ir samprotavimu jis taps lygiai toks pat kaip ir kiekvienos kitos sektos filosofai ar tie žmonės, kuriems niekada nerūpėjo jokie filosofiniai tyrinėjimai. Nubudęs iš savo sapno, jis pirmas prisidės prie tų, kurie iš jo juokiasi, ir prisipažins, kad visi jo priekaištai yra tik pramoga ir negali turėti jokio kito siekio, kaip tik parodyti keistą žmonių situaciją – jie privalo veikti, mąstyti ir tikėti,

nors net ir pačiais kruopščiausiais tyrinėjimais negali pakankamai pagrįsti šių operacijų ar pašalinti prieštaravimų, kurie joms gali būti pateikti.

III DALIS

Tiesa, yra ir *švelnesnis* skepticizmas, arba *akademinė* filosofija, kuri gali būti ir ilgalaikė, ir naudinga ir kuri iš dalies gali būti pironizmo, arba *besaikio* skepticizmo, rezultatas, kai pastarojo beatodairiškas abejones bent kiek pakoreguoja sveikas protas ir apmąstymas. Dauguma žmonių iš prigimties linkę teigti ir laikytis dogmatiškų pažiūrų; matydami tik vieną objektų aspektą ir neturėdami supratimo apie priešingus argumentus, jie neapgalvotai griebiasi tų principų, į kuriuos yra linkę, ir nerodo jokio atlaidumo tiems, kurie laikosi priešingos nuomonės. Svyravimas ir svarstymai supainioja jų protą, suvaržo jų jausmus ir sustabdo jų veiklą. Todėl jie nekantrauja stengdamiesi ištrūkti iš tokios būsenos, kuri jiems labai nepatogi, ir mano, kad savo teiginių aistringumu ir tikėjimo atkaklumu niekada negalės pakankamai nuo jos nutolti. Bet jeigu tokie dogmatiškai mąstantys žmonės įstengtų suprasti, kad žmogaus protas yra nepaprastai silpnas net ir tada, kai jis yra tobuliausias, o jo sprendimai – kuo tiksliausi ir atsargiausi, tokia refleksija natūraliai jiems įkvėptų daugiau kuklumo bei santūrumo, prislopintų jų pernelyg gerą nuomonę apie save ir išankstinį nusistatymą priešininkų atžvilgiu. Neišsilavinę žmonės galėtų pamąstyti apie

išsimokslinusiųjų nuostatą – nepaisant tų pranašumų, kuriuos jiems teikia studijos ir apmąstymai, jie paprastai nepasitiki savo pažiūromis. O jeigu kuris nors iš išsimokslinusiųjų dėl savo įgimto būdo būtų linkęs į puikybę ir užsispyrimą, tai keletas pironizmo lašų išgydytų jį nuo išdidumo parodydami jam, kad tas nedidelis pranašumas, kurį jis galbūt įgijo savo artimųjų atžvilgiu, yra visiškai nereikšmingas, palyginti su bendra painiava ir sąmyšiu, būdingais žmogaus prigimčiai. Apskritai tam tikra abejonė, tam tikras atsargumas ir kuklumas turėtų būti būdingi visiems tikro mąstytojo tyrinėjimams ir sprendimams.

Kita *švelnesnio* skepticizmo rūšis, kuri galėtų būti naudinga žmonijai ir kuri galbūt yra natūralus pironizmo abejonių ir svyravimų rezultatas, – tai mūsų tyrinėjimų apribojimas tais dalykais, kurie geriausiai atitinka ribotas žmogaus proto galias. Žmogaus *vaizduotė* iš prigimties yra kilni, ją žavi visa, kas tolima ir nepaprasta, ir nevaržoma ji skrieja į tolimiausias erdvės ir laiko sritis, kad pabėgtų nuo daiktų, kurie pasidarė pernelyg įprasti ir gerai žinomi. *Sveikas protas* laikosi priešingo metodo ir, vengdamas visokių tolimų ir pernelyg aukštų dalykų tyrinėjimo, apsiriboja kasdieniu gyvenimu ir kasdienio patyrimo, kasdienės praktikos dalykais, kilnesnes temas palikdamas išgražinti poetams ir oratoriams ar dvasininkų ir politikų menui. Kad prieitume tokį išganingą sprendimą, geriausia vieną kartą tvirtai įsitikinti pironizmo abejonės jėga ir tuo,

kad nuo jos mus gali išvaduoti tik didžiulė įgimto instinkto galia. Tie, kurie linkę į filosofiją, ir toliau tęs savo tyrinėjimus, nes, jų manymu, be tiesioginio malonumo, kurį teikia tokie tyrinėjimai, filosofijos išvados yra ne kas kita, kaip susisteminti ir pataisyti kasdienio gyvenimo apmąstymai. Tačiau jie niekada nesusigundys peržengti kasdienio gyvenimo ribas, kol prisimins, kokie netobuli ir riboti yra jų sugebėjimai ir kokie netikslūs jų veiksmai. Jeigu mes negalime įtikinamai paaiškinti, kuo remdamiesi po tūkstančio bandymų tikime, kad akmuo kris, o ugnis degs, ar galėsime įtikinamai pagrįsti savo požiūrį į pasaulių kilmę ir gamtos būklę nuo amžių per amžius?

Iš tikrųjų toks didelis mūsų tyrinėjimų apribojimas visais atžvilgiais yra toks protingas, jog užtenka tik šiek tiek patyrinėti įgimtas žmogaus proto galias ir palyginti jas su jų objektais, kad įsitikintume jo būtinumu. Tuomet mes pamatysime, kokie yra tikrieji mokslo ir tyrinėjimo objektai.

Man regis, kad vieninteliai abstrakčių mokslų, arba demonstratyvaus įrodymo, objektai yra dydis ir skaičius ir kad visi bandymai išplėsti šią tobulesnę pažinimo rūšį už šių ribų yra vien sofistika ir iliuzija. Kadangi sudedamosios dydžio ir skaičiaus dalys yra visiškai panašios, jų santykiai tampa komplikuoti ir painūs, ir nėra nieko įdomesnio ir naudingesnio, kaip įvairiomis priemonėmis surasti jų lygybę arba nelygybę jų skirtingose apraiškose. Bet kadangi visos kitos idėjos aiškiai

yra atskiros ir skiriasi viena nuo kitos, mes, net ir kruopščiausiai jas išnagrinėję, niekada negalime pažengti toliau, kaip tik pastebėti šį jų skirtingumą ir aiškiai apmąstę pasakyti, kad vienas daiktas nėra kitas. Jeigu darant tokius sprendimus iškiltų koks nors sunkumas, jį lemtų tik neapibrėžta žodžių reikšmė, o tai galima pataisyti tikslesniais apibrėžimais. *Kad įžambinės kvadratas yra lygus dviejų kitų kraštinių kvadratų sumai*, mes negalime žinoti be visos samprotavimų ir tyrinėjimų grandinės, nors ir kaip tiksliai būtų apibrėžti terminai. Bet kad įsitikintume teiginio, *jog ten, kur nėra nuosavybės, negali būti ir neteisybės*, teisingumu, tereikia tik apibrėžti terminus ir paaiškinti, kad neteisybė yra nuosavybės teisių pažeidimas. Iš tiesų šis teiginys yra ne kas kita, kaip netobulas apibrėžimas. Tas pat pasakytina ir apie visus tariamus silogistinius samprotavimus, kurių galime rasti visose mokslo srityse, išskyrus dydžio ir skaičiaus mokslus – pastarieji, manau, visiškai pagrįstai gali būti paskelbti tikraisiais pažinimo ir demonstratyvaus įrodymo objektais.

Visi kiti žmonių tyrinėjimai yra susiję tik su faktais ir egzistavimu, o šito, akivaizdu, negalima demonstratyviai įrodyti. Tai, kas *yra*, gali ir *nebūti*. Joks fakto neigimas negali sukelti jokio prieštaravimo. Kiekvienos be išimties esaties nebuvimas yra tokia pat aiški ir akivaizdi idėja, kaip ir jos buvimas. Teiginys, teigiantis, kad jos nėra, nors jis ir būtų klaidingas, yra toks pat įsivaizduojamas ir suprantamas, kaip ir teiginys, teigian-

tis, kad ji yra. Kitaip yra mokslų tikrąja šio žodžio prasme atveju. Kiekvienas neteisingas teiginys čia yra painus ir nesuvokiamas. Teiginys, kad kubinė šaknis iš 64 yra lygi pusei 10-ies, yra klaidingas ir niekada negali būti aiškiai įsivaizduojamas. Tuo tarpu teiginys, kad Cezaris arba arkangelas Gabrielius, arba kuri nors kita būtybė niekada neegzistavo, gali būti klaidingas, tačiau jis yra visiškai suprantamas, ir jame nėra jokio prieštaravimo.

Todėl bet kurios esaties buvimas gali būti įrodytas tik argumentais, nurodančiais jos priežastį arba padarinį, o šie argumentai visiškai remiasi patyrimu. Jeigu mes samprotaujame *a priori*, mums gali atrodyti, kad bet kas gali sukelti bet ką. Akmenukas krisdamas, ko gero, gali užgesinti saulę, o žmogaus norai – valdyti planetų judėjimą orbitomis. Tik patyrimas mus moko, kokia yra priežasties bei padarinio prigimtis ir ribos, ir įgalina daryti išvadą apie vieno objekto buvimą remiantis kitu[1]. Toks yra moralinio samprotavimo pagrindas, o moraliniai samprotavimai sudaro didžiąją

[1] Bedieviško senovės filosofijos principo *Ex nihilo, nihil fit**, atmetančio materijos sukūrimo galimybę, ši filosofija nelaiko principu. Ne tik Aukščiausiosios Esybės valia gali sukurti materiją -- kiek mes galime žinoti *a priori*, ir bet kurios būtybės valia galėtų sukurti ir materiją, ir kokią nors kitą priežastį, kokią tik galėtų sugalvoti pati įnoringiausia vaizduotė.

* [„Iš nieko niekas neatsiranda." – *Leid.*]

žmogaus pažinimo dalį ir yra visų žmogaus veiksmų ir poelgių šaltinis.

Moraliniai samprotavimai būna susiję arba su atskirais, arba su bendrais faktais. Visi gyvenimiški svarstymai, taip pat visi istorijos, chronologijos, geografijos ir astronomijos tyrinėjimai susiję su atskirais faktais. Mokslai, nagrinėjantys bendrus faktus, – tai politika, gamtos filosofija, fizika, chemija ir t.t.; jie tiria visos objektų rūšies ypatybes, priežastis ir padarinius.

Mokslas apie Dievą, arba teologija, įrodinėjantis Dievo buvimą ir sielos nemirtingumą, iš dalies susideda iš samprotavimų apie atskirus, iš dalies – apie bendrus faktus. Jis grindžiamas *protu,* kiek jį patvirtina patyrimas. Bet geriausias ir tvirčiausias jo pagrindas yra *tikėjimas* ir dieviškasis apreiškimas.

Moralės mokslas ir kritika yra ne tiek proto, kiek skonio ir jausmų dalykas. Grožį – dorovinį ar fizinį – veikiau jaučiame nei suvokiame. O jeigu mes apie jį mąstome ir stengiamės nustatyti jo kriterijų, tai jau svarstome naują faktą, būtent bendrą visų žmonių skonį arba kokį nors panašų faktą, kuris gali būti samprotavimo ir tyrimo objektas.

Kai, įsitikinę šių principų teisingumu, peržiūrėsime bibliotekas, kaip mes jas turėsime nuniokoti! Paėmę į rankas kokią nors knygą – pavyzdžiui, teologijos arba mokyklinės metafizikos, – paklauskime: *Ar joje yra koks nors abstraktus samprotavimas apie dydį ar skaičių?* Ne.

Ar joje yra koks nors patyrimu pagrįstas samprotavimas apie faktus ir egzistavimą? Ne. Svieskite ją į ugnį, nes joje negali būti nieko kita, išskyrus sofistiką ir iliuzijas!

D. HUME'O VEIKALŲ LEIDIMAI NUO A IKI O

Essays, Moral and Political. Edinburgh, Kincaid, 1741. *(A)*

Essays, Moral and Political, Vol. II. Edinburgh, Kincaid, 1742. *(B)*

Essays, Moral and Political. Second edition, corrected. Edinburgh, Kincaid, 1742. *(C)*

Essays, Moral and Political. By D. Hume, Esq. Third edition, corrected, with additions. London, Millar, 1748. *(D)*

Three Essays, Moral and Political, never before published, which completes the former edition. By D. Hume, Esq. London, Millar, 1748. *(E)*

Political Discourses. By D. Hume, Esq. Edinburgh, Kincaid, 1752. *Prie šio leidimo kartais pridedamas „škotiškų žodžių sąrašas".* *(F)*

Political Discourses. By D. Hume, Esq. Second edition. Edinburgh, Kincaid, 1752. *Perspausdintas ankstesnis leidimas.* *(G)*

Essays and Treatises on several Subjects. By D. Hume, Esq. Vol. IV, containing *Political Discourses.* Third edition, with additions and corrections. London, Millar, 1751. *(H)*

Four Dissertations: 1st, Natural History of Religion; 2nd, Of the Passions; 3rd, Of Tragedy; 4th, Of the Standard of Taste. By D. Hume, Esq. London, Millar, 1757. *(I)*

Philosophical Essays concerning Human Understanding. By the Author of the *Essays, Moral and Political*. London, Millar, 1748. *(K)*

Philosophical Essays concerning Human Understanding. By D. Hume, Esq. Second edition, with additions and corrections. London, Millar, 1750. *(L)*

An Enquiry concerning the Principles of Morals. By D. Hume, Esq. London, Millar, 1751. *(M)*

Essays and Treatises on several Subjects. By D. Hume, Esq. London, Millar, 1768, 2 vols. *(N)*

Essays and Treatises on several Subjects. By D. Hume, Esq. London, Cadell, 1777. 2 vols. *(O)*

PAAIŠKINIMAI

Pirmą kartą veikalas *Žmogaus proto tyrinėjimas* buvo išleistas Londone 1748 m. pavadinimu *Philosophical Essays Concerning Human Understanding* nenurodant autoriaus. Po dešimties metų jis buvo pakartotinai išleistas jau nurodant autorių rinkinyje *Essays and Treatises on Several Subjects* pavadinimu *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Filosofinėje literatūroje jis dažnai vadinamas *Pirmuoju tyrinėjimu (First Inquiry)*. *Antruoju tyrinėjimu* vadinamas *Moralės principų tyrinėjimas*. Po D. Hume'o mirties išėjusio dvitomio *Essays and Treatises on Several Subjects* leidimo (1777 m.) antrajame tome, kurį sudarė trys traktatai (*Žmogaus proto tyrinėjimas, Afektų tyrinėjimas* ir *Moralės principų tyrinėjimas*) pateiktos jo įvadinės pastabos (Advertisement), paaiškinančios *Žmogaus proto tyrinėjimo* ryšį su pagrindiniu jo veikalu *Traktatas apie žmogaus prigimtį*. Štai tų pastabų tekstas:

„Daugelis šiame tome pateiktų principų ir samprotavimų buvo paskelbti trijų tomų veikale, pavadintame *Traktatas apie žmogaus prigimtį*, – veikale, kurį autorius sumanė dar prieš palikdamas koledžą ir kurį parašė ir paskelbė netrukus po to. Bet, matydamas veikalo nesėkmę, autorius suprato padaręs

klaidą per anksti atiduodamas jį spaudai, ir išdėstė viską iš naujo čia pateikiamuose darbuose, kur jis tikisi ištaisęs kai kuriuos savo ankstesnių samprotavimų ar, veikiau, jų išraiškos nesklandumus. Tačiau kai kurie rašytojai, pagerbę autoriaus filosofiją savo atsiliepimais, pasistengė nukreipti visą ugnį į šį jaunystės darbą, kurio autorius niekada nepripažino, ir pretendavo švęsti pergalę, kurią įsivaizdavo prieš jį laimėję. Tokia elgsena priešinga visoms bešališko ir tiesaus elgesio taisyklėms, ji yra ryškus pavyzdys tų poleminių gudrybių, kurių tariasi turį teisę griebtis uolūs fanatikai. Autorius pageidauja, kad nuo šiol tik čia pateikti darbai būtų laikomi jo filosofinių pažiūrų ir principų išdėstymu."

Tekste D. Hume'o pastabos žymimos skaičiumi ir pateikiamos išnašose. Angliškojo teksto leidėjų pastabos žymimos skaičiumi arba žvaigždute ir pateikiamos išnašose laužtiniuose skliaustuose, dažnai su nuoroda *Leid.* (kaip originale). Čia spausdinami lietuviškojo vertimo leidėjų parengti paaiškinimai tekste pažymėti skaičiumi su skliausteliu.

1) Turima galvoje estetika.

2) *Jean de La Bruyère* (1645 – 1696) – prancūzų rašytojas ir moralistas, garsios knygos *Teofrasto* Charakteriai, *išversti iš graikų k., su šio amžiaus charakterių arba papročių apžvalga* (Les Caractères *de Théophraste, traduits du grec, avec les Charactères ou les Moeurs de ce siècle,* 1688 – 1694) autorius.

3) *Nicolas Malebranche* (1638 – 1715) – prancūzų filosofas okazionialistas, bandęs suderinti R. Descartes'o idėjas su

augustinizmu. Svarbiausias veikalas – *Apie tiesos ieškojimą (De la recherche de la vérité,* 3 t., 1674 – 1678).

[4)] *Joseph Addison* (1672 – 1719) – anglų poetas ir publicistas. Didelę įtaką to meto literatūriniam skoniui padarė žurnale *Spectator* spausdinti jo straipsniai, gynę klasicizmą.

[5)] *Francis Hutcheson* (1694 – 1747) – škotų filosofas, susisteminęs ir plėtojęs Shaftesbury'o idėjas. Grožio, dorovės ir religijos pagrindu laikė įgimtus ypatingus, nepriklausomus vienas nuo kito „vidinius" žmogaus jausmus – estetinį, moralinį ir religinį.

[6)] *Joseph Butler* (1692 – 1752) – anglų vyskupas, moralės filosofas, karaliaus rūmų pamokslininkas. Jo garsūs *Pamokslai apie žmogaus prigimtį* (*Sermons on Human Nature,* 1726) skirti krikščioniškojo gyvenimo praktikai.

[7)] Paskutiniajame veikalo leidime, kurį D. Hume'as pats rengė spaudai ir kuris pasirodė jau po jo mirties, šio fragmento nebuvo.

[8)] Žr. Aristotelis. *Rinktiniai raštai.* – V., 1990. – P. 284 – 285.

[9)] Voltaire'o epinė herojinė poema (*La Henriada,* 1728).

[10)] *William Congreve* (1670 –1 729) – anglų rašytojas, komedijų *Senas viengungis, Dviveidis* ir kt. autorius.

[11)] *Terencijus* (apie 190 – 159 m. pr. Kr.) – vienas žymiausių romėnų komediografų, komedijų *Andrietė, Eunuchas, Broliai* ir kt. autorius.

[12)] *Giovanni Boccaccio* (1313 – 1375) – italų rašytojas, vieno reikšmingiausių renesanso kūrinių – *Dekamerono (Il Decamerone,* 1350 – 1353, išl. 1471) – autorius. *Jean de La Fontaine*

(1621 – 1695) – prancūzų poetas, vienas žymiausių klasicizmo atstovų. Žymiausias kūrinys – *Pasakėčios* (*Fables*, 12 kn., 1668–1694).

[13)] *Alkibiadas* (apie 450 – 404 m. pr. Kr.) – Atėnų politinis veikėjas, karvedys. Sokrato mokinys. Ne kartą jis buvo renkamas strategu, dalyvavo mūšiuose su Sparta. Nužudytas Frigijoje.

[14)] *Farsalo mūšis* įvyko 48 m. pr. Kr. Jame Julijaus Cezario kariuomenė nugalėjo Romos senato kariuomenę, vadovaujamą Gnėjaus Pompėjaus.

[15)] *Akademija* – filosofijos mokykla, įkurta Platono 387 m. pr. Kr. Filosofai skeptikai – tai Arkesilajas, Karneadas, Klitomachas ir kt. (III – I a. pr. Kr.).

[16)] *Pironas Elidietis* (apie 365 – apie 275 m. pr. Kr.) – senovės graikų filosofas, skepticizmo pradininkas, teigęs, kad daiktai yra nepažinūs, o mūsų sprendiniai apie juos ir pojūčiai – ir teisingi, ir klaidingi. Todėl žmogus turįs susilaikyti nuo bet kokių teiginių, kad įgyvendintų dvasinę nepriklausomybę nuo aplinkos, o kartu ir laimę.

[17)] *Speusipas* (apie 407 – 339 m. pr. Kr.) – senovės graikų filosofas, Platono sūnėnas, perėmęs iš jo vadovavimą Akademijai (347 – 339 m. pr. Kr.). *Ksenokratas* (396 – 314 m. pr. Kr.) – senovės graikų filosofas, Platono mokinys, po Speusipo vadovavęs Akademijai. *Polemonas* (m. 273 m. pr. Kr.) – senovės graikų filosofas, Ksenokrato mokinys.

[18)] *Tulijus Hostilijus* (672 – 640 m. pr. Kr.) – trečiasis Romos karalius.

[19)] Turimi galvoje *Publijus Kornelijus Scipionas Emilianas*

Afrikietis Jaunesnysis (apie 185 – 129 m. pr. Kr.), Romos karvedys ir politinis veikėjas, sugriovęs Kartaginą ir užbaigęs Trečiąjį pūnų karą; jo draugas ir pasiuntinys Afrikoje ir Ispanijoje *Gajus Lelijus*, pramintas *Išmintinguoju; Markas Porcijus Katonas Vyresnysis* (234 – 149 m. pr. Kr.), valstybės veikėjas, oratorius ir istorikas, puoselėjęs senovės romėnų tradicijas.

[20] „Dievas iš mašinos" *(gr.)*. Turima galvoje daugelio antikinių tragedijų atomazga, įvykdavusi įsikišus kokiam nors dievui, kuris netikėtai atsirasdavo scenoje nuleistas į ją mechaniniais prietaisais.

[21] *Samuel Clarke* (1675 – 1729) – anglų pastorius, religinis filosofas. *Ralph Cudworth* (1617 – 1626) – anglų filosofas, priklausęs Kembridžo platonikų grupei.

[22] *Demostenas* (384 – 322 m. pr. K.) – Atėnų politinis veikėjas, garsus oratorius.

[23] *Markas Aurelijus* (121 – 180) – Romos imperatorius, filosofas stoikas, parašęs filosofinį veikalą *Sau pačiam.*

[24] *Titas Flavijus Vespasianas* (17 – 79) – Romos imperatorius (nuo 69 m.), Flavijų dinastijos pradininkas.

[25] *Demetrijas Poliorketas* (m. 283 m. pr. Kr.) – Makedonijos karvedys ir karalius (294 – 287 m. pr. Kr.).

[26] Citata iš Tacito *Istorijos* (IV, 81).

[27] *Jansenizmas* – teologinė ir religinė srovė, paplitusi XVII–XVIII a. Prancūzijoje ir kaimyninėse valstybėse. Pradininkas – olandų teologas Kornelijus Jansenijus (1585 – 1638), plėtojęs Augustino idėjas. Jansenistų centras ilgą laiką buvo Port Rojalio vienuolynas.

[28] *Molinistai* – ispanų jėzuito Louiso de Molina'os (1535 – 1600), Augustino predestinacijos koncepcijai priešpriešinusio tezę apie žmogaus valios laisvę, šalininkai.

[29] *Bonaventura Racine* (1708 – 1755) – istorikas jansenistas, trylikos tomų *Trumpos bažnyčios istorijos (Abrégé de l'histoire ecclésiastique)* autorius.

[30] *Gnėjus Pompėjus Didysis* (106 – 48 m. pr. Kr.) – Romos karvedys ir politinis veikėjas. 60 m. pr. Kr. su Cezariu ir Krasu sudarė I triumviratą. Žuvus Krasui ir iširus triumviratui, suartėjo su optimatais. 48 m. pr. Kr. sumušė Cezario kariuomenę prie Dirachijaus, bet netrukus pralaimėjo jam Farsalo mūšį ir pabėgo į Egiptą. Ten buvo nužudytas.

[31] *Juan de Mariana* (1536 – 1623) – ispanų istorikas, politikos veikalų autorius ir teologas. Parašė *Visuotinę Ispanijos istoriją (Historiae de rebus Hispaniae. Libri XXV,* 1592; platesnis trisdešimties knygų variantas pasirodė 1605 m.). *Beda Garbingasis* (672 ar 673 – 735) – vienuolis, pirmasis Anglijos istorikas, įvedęs dabartinį laiko skaičiavimą – po Kristaus gimimo. Žymiausias jo veikalas – *Bažnytinė anglų tautos istorija (Historia ecclesiastica gentis Anglorum).*

[32] Iš tikrųjų ši Lukrecijaus poemos *Apie daiktų prigimtį* vieta skamba taip: „omne humanum genus est avidum nimis auricularum" – „smalsios yra pernelyg kiekvieno mirtingojo ausys".

[33] *Protagoras* (apie 480 – apie 410 m. pr. Kr.) – senovės graikų filosofas, ankstyvosios sofistikos teoretikas. Už veikalą *Apie dievus* jis buvo apkaltintas ateizmu, turėjo bėgti iš Atėnų; pakeliui į Siciliją nuskendo.

[34] Lukianas. *Puota, arba Lapitai,* 9.

[35] Lukianas. *Eunuchas,* 3.

[36] Pagal Atėnų polio įstatymus daugelis klausimų tautos susirinkime buvo sprendžiami burtais – susirinkimo dalyviai išsakydavo savo nuomonę įmesdami į urną baltą arba juodą pupą.

[37] *Dzeuksidas* (V a. pr. Kr. pabaiga – IV a. pr. Kr. pradžia) – žymus senovės graikų dailininkas iš Heraklėjos. Garsūs jo paveikslai – „Kentaurai", „Heraklis, smaugiantis gyvatę" ir kt.

[38] *Pierre Bayle* (1647 - 1706) – prancūzų filosofas, publicistas. Svarbiausias veikalas – *Istorinis ir kritinis žodynas (Dictionnaire historique et critique,* 2 t., 1695 – 1697), kuriame pateiktos 2044 biografijos su komentarais.

[39] Graikų mokslininkas *Klaudijas Ptolemajas* (apie 90 – apie 168) veikale *Didžioji astronomijos sandara* (apie 140 m.) išdėstė *geocentrinės* pasaulio sistemos matematinį modelį. Lenkų astronomas ir matematikas *M. Kopernikas* (1473 – 1543) pateikė *heliocentrinę* pasaulio sistemą.

VARDŲ RODYKLĖ

David Hume
ŽMOGAUS PROTO TYRINĖJIMAS
Iš anglų kalbos vertė *Kęstutis Rastenis*

Redaktorė *Ramutė Rybelienė*
Serijos dailininkė *Ksenija Jaroševaitė*
Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Techninė redaktorė *Eugenija Petrulienė*
Korektorė *Irena Čupalienė*
Maketavo *Irena Stukienė*

SL 1573. 1995 07 20. 12 leidyb. apsk. l.
Tiražas 2 500 egz. Užsakymas 1002

Išleido UAB „Pradai" leidykla, T. Vrublevskio g. 6, 2600 Vilnius
Spaudė „Spindulio" spaustuvė, Gedimino g. 10, 3000 Kaunas

Kaina sutartinė

Hiumas D.

Hi-144 Žmogaus proto tyrinėjimas / D. Hume; [Įž. str. „Davido Hume'o pažinimo teorija", p. 7–14, K. Rastenio]. - V.: Pradai, 1995. - 242 p.

Vardų r-klė: p. 241 - 242.

ISBN 9986-405-35-1

Anglų filosofas D. Hume'as (1711 - 1776) savo pagrindiniame filosofijos traktate, skirtame pažinimo teorijai, kritiškai analizuoja patyrimu grindžiamą pažinimą, parodo vieno svarbiausių ligtolinės metafizikos principų - priežastingumo principo - nepagrįstumą.

UDK 165

„Aš atvirai prisipažįstu: kaip tik Davido Hume'o teiginys prieš daugelį metų pirmą kartą nutraukė mano dogmatinį snaudulį ir mano ieškojimus spekuliatyviosios filosofijos srityje pasuko visiškai kita kryptimi".

Immanuel Kant

„Taigi žmogaus aklumo ir silpnumo regėjimas yra visos filosofijos rezultatas".

David Hume

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

Ši knyga priklauso
Atviros Lietuvos fondo remiamai serijai,
kurios tikslas – pateikti klasikinius
filosofijos ir politinės minties tekstus
nuo antikos iki XIX a.

ISBN 9986-405-31-1